

VONHÁZ JÓZSEF | Modernkori rabszolgaság

VONHÁZ JÓZSEF

Modernkori rabszolgaság

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2017

Sorozatszerkesztő: Máthé Áron

A kötet megjelenését a Gulág Emlékbizottság támogatta.

© NEB Hivatala, 2017

© Vonház József, 2017

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

A szöveget gondozta: Czókos Gergely

Könyvterv: Varga Júlia

Nyomta: PrimeRate Kft.

ISSN 2559-9712

ISBN 978-615-5656-07-1

Visszaemlékezések a szovjet fogságra

1945 tavaszán úgy tűnt, hogy az ország fellélegzik. A háború befejeződött, Magyarország megszűnt hadszíntér lenni. A többségben óvatos várakozás élt – csak kevesen akarták és merték látni azt, amit a szovjet megszállás hosszú távon jelentett. Mindenki szeretett volna bekapcsolódni az újjáépítésbe, mindenki szerette volna, ha egy új, modernebb, dinamikusabb ország épül a romokon. Sajnos nagyon sokaknak ez nem adatott meg. A halottakon, a korábban elhurcoltakon és a Nyugatra menekülteken kívül ott voltak még azok, akiket az új megszállók ejtettek fogságba. Tömegekről van szó: alig volt olyan család az országban, amelyiket ne érintette volna valamilyen formában a szovjet fogság. „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogolyügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja” – írta a helyzetről Teleki Géza, Teleki Pál korábbi miniszterelnök fia. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot betöltő Teleki Géza nem túlzott: a szovjet hatóságok százezreket vittek el „kicsi munkára” – málenkij robotra –, korra és nemre való tekintet nélkül, aminek évekig tartó szovjetunióbeli kényszermunka lett a vége. Mértéktartó becslések szerint is legalább hatszázezer emberről volt szó, a hadifoglyokkal együtt. Ez a szám azonban – hozzáadva azokat, akikkel már az itthoni gyűjtőtáborokban végzett a tífusz, akiket szökés közben agyonlőttek, vagy legyengülve ugyan, de kijuthattak ezekből a lágerekből – jóval nagyobbra tehető.

A Szovjetunióba hurcoltaknak legalább a fele nem tért haza. A túlélőknek az itthon időközben kiépült kommunista diktatúra képviselői hallgatást parancsoltak: „A kintmaradtak hozzátartozói persze kérdezősködtek tőlünk. Este 6-kor egy ismerős ávós jött hozzám, civilben: »Nem akarok neked kellemetlenséget. Ne beszélj, hallgass mindenről!« És én hallgattam” – emlékezett vissza egy bácsalmási túlélő. A diktatúra bukásáig, tehát még hosszú évtizedekig a hallgatás volt az egykori magyar foglyok osztályrésze. Csakhogy, ahogyan mondani szokás, azzal, hogy elfelejtem, nem oldódik meg a problémám. De – szerencsénkre –, ha akartak volna, akkor sem tudtak felejteni az egykori rabok. 1989-et követően egymás után születtek a témához kapcsolódó írások, dokumentumfilmek, visszaemlékezések. Bár ezek az alkotások áttörték a hallgatás falát, különböző okok miatt mégsem került fókuszpontba a 20. századi magyar tragédia ezen felvonása. Ezért 2015-ben Magyarország Kormánya meghirdette a Szovjetunióba hurcolt kényszermunkások és politikai foglyok emlékévét, amelyet később 2017. február 25-ig meghosszabbítottak. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága is bekapcsolódott az emlékév programjaiba. Nagy nemzetközi tudományos konferencia, tanulmánykötet, rendhagyó történelemórák, történeti interjúk és emléktáblák mellett fontosnak tartottuk a volt foglyok visszaemlékezéseinek kiadását is. Ennek a visszaemlékezés-sorozatnak az egyik kötetét tartja most kezében az Olvasó.

Máthé Áron
a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnökhelyettese

Előszó

A szovjetek 1945 januárjában a háborúért felelőssé tett német nép kollektív bűnössége jegyében több tízezer bánáti és szatmári svábot, valamint észak- és dél-erdélyi száaszt deportáltak a Szovjetunióba. Az akció zökkenőmentes végrehajtása érdekében a szovjet fegyveres szervek helyi segítők, az ún. policocok közreműködésével a „malenykaja rabota” (kis munka) ígéretével hurcolták el a polgári lakosok tömegeit. A magyar köznyelvben „málenkij robot” néven rögzült kifejezés a gyakorlatban a Szovjetunióban végzendő kényszermunkát jelentette.

A német munkaerőnek a jóvátétel részeként történő felhasználása gondolatát elsőként Varga Jenő magyar származású szovjet közigazdász, a magyarországi Tanácsköztársaság egykori pénzügyi népbiztos vetette fel. Később Ivan Mihajlovics Majszkij külügyi népbiztoshelyettes, egykori londoni szovjet nagykövet karolta fel az ötletet, amelyet 1943 novemberében a tengelyhatalmak által okozott károk jóvátételének módozataival foglalkozó bizottság létrehozásával a hivatalos politika szintjére emeltek. A közép-európai németek kényszermunkásként történő foglalkoztatását a szövetséges hatalmak képviselői sem elleneztek, főként azért nem, mert így mentesülhettek attól, hogy jelentősebb szerepet kelljen vállalniuk a Szovjetunió újjáépítésében.

A Kelet-Közép-Európa országaiban élő, munkaképes korú német férfiak és nők Szovjetunióba történő szállítását hivatalosan az 1944. december 16-án kiadott 7161. számú határozatával rendelte el a szovjet Állami Védelmi Bizottság. A német származású erdélyi civil

lakosság összegyűjtésére a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság fenti határozat alapján kiadott 031-es számú rendelete értelmében került sor. Az utasításnak megfelelően a háborús jóvátétel részeként minden 17 és 45 év közötti férfit, valamint 18 és 30 év közötti nőt mozgósítottak, hogy munkaerejük révén vállaljanak részt a Szovjet-unió újjáépítésében.

A szovjet közigazgatás alatt álló Szatmár megyéből mintegy ötezer sváb származású személyt deportáltak, annak ellenére, hogy többségük nem is beszélt németül. Bár a gyűjtőtáborokban sokan bizonygatták, hogy legfeljebb származásukban svábok, identitásuk tekintetében valójában magyarok, a szovjet hatóságokat ezzel az érveléssel nem sikerült jobb belátásra bírni.

Mivel az előre meghatározott létszámnak meg kellett lennie, ezért a bujkálók, illetve a megszökött rabok helyett a szovjetek válogatás nélkül bárkit elvihettek, így magyarok és románok is kerültek a deportáltak közé. Bár az egy év alatti gyermeket nevelő anyák elvileg mentesültek a rendelet hatálya alól, előfordult, hogy a hatóságok a rendelkezés ezen pontját figyelmen kívül hagyták, mint ahogy az életkorra vonatkozó részeket is „rugalmasan” kezelték: a rendeletben meghatározott korúaknál fiatalabbakat és idősebbeket is deportáltak.

Az alábbi visszaemlékezés szerzője, Vönház József is mindössze 16 éves volt, amikor 1945. január 3-án a Szamos-híd helyreállításának ürügyével elhurcolták a Szatmár megyei Mezőpetriből. Bár a hatósági személyek a szerző egyik nővérét és annak férjét keresték, mivel egyikük sem volt jelen, Vönház József ötvenes éveiben járó édesanyját szemelték ki helyettük. Az éppen magánvizsgájára készülő fiú közbelépése nyomán vitték el őt a középkorú asszony helyett.

A Szatmár megyéből elhurcoltak túlnyomó többségét az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területére deportálták. Vönház József a Sztalinótól (Donyecktól) északra található Konsztantyinovka lágérébe került. Bár elsősorban asztalosként tevékenykedett, a háborúban megromlódott épületek helyreállításában, valamint különböző

építkezési munkálatokban is gyakran részt vett, és kölcsönmunkásként a közeli szovhozban, valamint kolhozokban is dolgozott.

Társaival együtt a láger által biztosított roppant szerény ellátás kiegészítése érdekében éveken át kénytelen volt portékáival a környék falvaiban házalni. Ha a deportáltak az építkezések helyszínéről, a műhelyekből éppen nem tudtak semmilyen értékesítésre alkalmas dolgot kicsempészni a lágerből, koldulásra kényszerültek, és előfordult, hogy a kolhozok földjeiről tulajdonítottak el terményeket. Az 1947-es éhínség idején a kényszermunkások többsége az éhhalál elkerülése érdekében gyakorlatilag már bármit megevett, amit fogyasztásra alkalmasnak talált, a nélkülözésbe ennek ellenére sokan belehaltak.

Az éhezés, a megfeszített munka, valamint a legelemibb higiénés feltételek hiánya miatt kialakult betegségek következtében munkaképtelenné vált deportáltakat idő előtt hazaszállították. Volt, aki már a vonatúton életét veszítette, sokan pedig a hazatérő betegek számára Máramarosszigeten kialakított átmeneti táborban lelték halálukat. A Szovjetunióba deportált szatmári svábok közül – a lágerben, a betegszállító vonatokon vagy a máramarosszigeti táborban – összesen mintegy ezren veszítették életüket.

Bár a Konsztantynovkára deportáltakat többször is azzal hitegették, hogy hamarosan hazatérhetnek, Vonház Józsefet az addigi megpróbáltatásokat szerencsésen átvészelő társaival együtt csak 1949 decemberében indították útnak Románia felé. A 103 mezőpetri deportált többsége egészségi állapota miatt már korábban hazatérhetett, sokan pedig még a lágerben elhunytak, így 1949-ben a petriek közül mindössze 21-en tértek vissza hazájukba.¹

Czókos Gergely

---

1 Szilágyi Pál már korábban megszökött, hárman pedig a rájuk mért külön büntetés letöltése miatt csak később tértek vissza, így összesen 25 mezőpetri lakos jutott haza egészségesen.

Előzmények

„Azoknak a legrövidebb és legzaklatottabb az életük, akik a múlttól megfélekednek, a jelennel nem törődnek, a jövőtől félnek” – Seneca

A kezdetek

Bár apám szerette volna, ha elsőként fia születik, aki besegíthetett volna a kerékgyártó műhelyében, később pedig átvehette volna a mesterséget, én csak 1928. március 13-án, két nővérem után láttam meg a napvilágot.

A 20. század elején a jobb élet reményében – sok sorstársához hasonlóan – nagyapám és édesapám is kivándorolt Amerikába. Apám két éven át dolgozott az Egyesült Államokban, hazatérése után vette feleségül anyámat. Szüleim mindössze két hete voltak házасok, amikor kitört az első világháború. Apám több éven át szolgált a román fronton, majd Verdun közelében teljesített szolgálatot, ahol a legnagyobb problémát a vízhiány jelentette. Mint mesélte, a szemben álló felek számára csupán egyetlen vízforrás állt rendelkezésre. Aki vízért ment, az életét kockáztatta. Egy alkalommal apám is vállalkozott erre az embert próbáló feladatra, és szerencsére sikeresen teljesítette az életveszélyes küldetést. A háború után Franciaországban esett fogásba, és csak két évvel később térhetett vissza otthonába – immár Romániába.

A román időkben, az 1930-as évek végén a fiatal férfiakat katonának, az idősebbeket pedig – így többek között közel 50 éves apám is – „koncentrára” (munkaszolgálatra) hívták be. Apám egészségi állapota ebben az időszakban fokozatos romlásnak indult, és végül 1940-ben, mindössze ötvenéves korában távozott az élők sorából. Én ugyanebben az évben, a hatodik elemi befejezése után magamra öltöttem a kerégyártók hagyományos viseletét, a zöld kötényt, de halála miatt inasként csupán néhány hónapot dolgozhattam mellette. A második világháborúig szinte általános volt, hogy egy-egy mesterség generációkon át apáról fiúra szállt. Apám is nagyapámtól tanulta a kerégyártói szakmát, így természetes volt, hogy én is apám mesterségét fogom továbbvinni. Halála azonban közbeszólt. Bár egy ideig még folytattam a kerégyártó-tanonckodást, jó néhány évvel később kiderült, hogy apámnak volt igaza, aki kiskoromban többször viccelődve megjegyezte, hogy biztosan tanár lesz belőlem.

A kenyérkereső elvesztése után anyám vállára hatalmas teher nehezedett: a műhely felszámolása és a vállalt munkák teljesítése, majd a szerszámok eladása mellett a jövő – köztük magam és fiatalabb nővérem sorsának – tervezése és a szűkös napokra való felkészülés is az ő feladata lett.

Gimnáziumi élmények

A sors úgy hozta, hogy apám halála után a Nagykárolyi Piarista Gimnázium ösztöndíjas diákja lettem. Titkos vágyam teljesült, ezt állmomban se mertem volna gondolni. Anyám – mint előtte apám is szinte mindig – a Rimili Pista bácsitól kölcsönkért lovas szekeren vitt be Mezőpetriből Nagykárolyba.

Falusi gyerekként a gimnáziumba belépve csak ámuldozni tudtam az épület monumentális méretein, hosszú folyosóin. Egészen addig villanyégőt is csak távolról láttam. A kegyet, hogy ebben az isko-

lában tanulhattam, kitűnő tanulmányi előmenetelemmel háláltam meg. Három év alatt négy osztályt végeztem el, később pedig még tanítottam is az épületben.

Bár 1941 őszén az internátusi díjat fizetők néhány héten át még fehér vajás zsemlet kaptak uzsonnára, az ellátási körülmények romlása következtében azonban ez fokozatosan megszűnt, és egy idő után már kenyérből is csak feketét szolgáltak fel. Emellett sok lucskos káposztát, paszulyt és más főzeléket ettünk. Én – aki otthon meglehetősen válogatós voltam – az internátusi kosztól úgy meghíztam, hogy az első karácsonyi szünetben anyám alig ismert rám. A háborús helyzetben minden tanulónak 4 kg zsírt, 1 kg szappant kellett beszolgáltatni, és a beadási számok idővel egyre csak nőttek.

1941-ben kezdődött mindazok átképzése, akik a II. bécsi döntés (1940) előtti időkben a román hadseregben teljesítettek katonai szolgálatot. A kaszárnya majdnem a gimnázium épületével szemben volt, így gyakran láttuk a katonákat az iskola előtt menetelni, miközben különféle – többek között női fehéreneműkről szóló – dalokat énekeltek.

Mielőtt a katonák a frontra távoztak volna, még egy közös misén is részt vettünk velük, amelyen az osztályfőnökünk mondott búcsúbeszédet. A kopaszra nyírt katonák dögcédulával a nyakukban készültek a nagy feladatra, „a haza védelmére” a Don-kanyarban. Nem sokkal korábban még sialakulatuk versenyét is megtekintettük, amelyen a katonák fehér sífelszerelésükben edzettek a szovjet téle. Ki tudja, hányan fagytak halálra közülük a végeláthatatlan orosz hómezőkön?

Szomszédom, Harmatos (Heim) Ferenc is megjárta a Don-kanyart, és elmesélte, hogy amíg ők néhány lövés után bakancsuk sarkával kiütötték fegyverük zárdugattyúját, addig a szovjetek meleg pufajkájukban, füles sapkájukban, modernebb fegyverükkel nyugodtan célba vehették őket. Feri, valamint a frontról visszatért természetrajztanárunk is a szovjetek pontos célzásairól beszélt, a Sztálin-orgo-

naként is ismert, félelmetes katyusáról és a csinn-bummról,² amely onnan kapta a nevét, hogy alig hangzott el a kilövés hangja (csinn), máris követte a becsapódás (bumm). Míg a magyar kézigránátok repeszdarabjaikat tölcseyszerűen fölfelé szórták, a csinn-bumm vízszintesen „kaszált”.

Feri a szovjetek haditechnikai fölénye ellenére ép bőrrel tért haza a Don-kanyarból, és a tordai cementgyárnál zajló harcokat is megúsza egy lábsérüléssel. A háború után velem együtt deportálták. A lágerünkben halt éhen 1947-ben.

Nagykárolyban akkoriban a mozi és a színház egy épületben működött. Én 1941-től 1944-ig csupán négyszer jártam az intézményben, mindannyiszor internátusi társaimmal együtt. Emlékszem, filmvetítés előtt két reklámbejátszás is volt. Az első, *Reggeli öröm* címmel futó snittben egy férfi felöltözve fűzte a cipőit, miközben a fűzője elszakadt. Erre persze rögtön jött a javaslat, milyen cipőfűzőt kellene vásárolnia. A másodikban nagy tűz jelent meg a vetítővászonon, majd megszólalt egy hang: „Gyomorégés? Ship szóda!” Erre már egy kórus válaszolt: „Ship, Ship Hurrá!” Végül egy társadalmi célú hirdetés következett: „Takarékoskodj pénzzel, anyaggal, idővel! Takarékoság nemzetvédelem, pazarlás hazaárulás!”, és máris kezdődött a film.

1943 őszén átköltöztünk a megyeháza egykori épületébe, amelyet Károlyi gróf adományozott a piaristáknak. A korábban román, majd magyar katonák által lakott, romos állapotban lévő épületet felújították, de beköltözésünkkel még nem volt teljesen kész állapotban. Ezzel egy időben a mi korábbi iskolaépületünket a polgári leányiskola vette át, de diáktothonunk az épület második emeletén maradt, így gyakran találkozhattunk a lányokkal. Bár ennek megakadályozása érdekében a földszinti folyosó végén egy deszkafalat emeltek, élelmes

---

2 A magyar katonák a szovjet 76,2 mm-es hadosztályágyút és az 57 mm-es páncéltörő ágyút nevezték el „csinn-bumm” ágyúnak.

diáktársaink lyukat fúrtak a falba, hogy legalább ily módon kapcsolatba léphessenek a lányokkal.

Mi, tanulók nagyon jól kijöttünk mind a kastélyban lakó kadétokkal, mind a földesúri, katonatiszti csemetékkel, mind a velünk együtt járó zsidó kollégákkal. Soviniszta megnyilvánulást a románokkal szemben sem tapasztaltam. Az internátus tanulószobájában három román szomszédom rendszerint románul beszélt egymással, igaz, csak csendesén. A gimnáziumban a magyar uralom időszakában a román nyelv is kötelező tantárgyként szerepelt a tanrendben, és ezt a kadéto, valamint a tisztiföldesúri gyerekek is minden további nélkül tudomásul vették. Nem volt könnyű dolga azonban tanárunknak, Augustin Ossiannak – vagy ahogyan magunk közt neveztük, Guszti bácsinak –, mivel nyelvtudás tekintetében nagyon vegyes képet mutatott a társaság. Voltak, akik jól tudtak románul, többségünknek, akik már jártunk román elemi iskolába, szintén volt némi fogalmunk a román nyelvről, az osztálylétszám mintegy negyedét kitevő anyaországiaknak azonban – a kadétokat is beleértve – az ábécénél kellett kezdeniük.

Az utolsó tanévben, 1943–1944-ben már a német algimnázium fiú-, és néha lánytanulói is a nagytemplomban vasárnap reggel nyolc órától tartott magyar diákmisékre jártak – úgy hírllett, utolsó szövetségésük kedvéért. Mise után fegyelmezetten felsorakozva indultak szálláshelyükre. Ezt a magatartást igazgatónk, dr. Kerkai József is példaképpül állította elénk. Más kérdés, hogy ez a fegyelem akkor milyen célt szolgált.

A feszültség érezhetően fokozódott. Az 1943–1944-es tanév telétől kezdve észrevettük, hogy a szünetekben a kadéto a folyosón külön vonulnak, és már nem társalognak velünk, mint korábban. Felleteseik ugyanis megtiltották, hogy szóba elegyedjenek velünk, mivel féltek, hogy esetleg „romboló” hatással lennénk rájuk. Gyakoriak lettek a légiriadó és a velük együtt járó kötelező elsötétítés. Ilyenkor az iskola pincéjébe mentünk, ahol a talajvíz miatt deszkákon egyen-

súlyozva kellett közlekednünk. Ha a riadó hosszabb ideig tartott, előfordult, hogy másnap egy órával később kezdődött a tanítás.

1944. március 19-én a német hadsereg megszállta Magyarországot. Igazgatónk, dr. Kerkai József az osztálytermeket végigjárva figyelmeztetett bennünket: tartózkodjunk mindenfajta rebellis viselkedéstől, tiltakozástól, március vége felé pedig bejelentette, hogy a tanévnek vége. Normális körülmények között az ilyen kijelentést üdvözléssel fogadtuk volna, ekkor azonban néma csendben, szinte visszatartott lélegzettel hallgattuk az igazgató szavait. Az arcunkon nyoma sem látszott az öröme. A gimnázium új épületét átadták a német katonaságnak, amely kórházzá alakította át az iskolát.

A zsidókat hamarosan sárga csillag viselésére kötelezték, és még a leventegyakorlatokon is külön csoportot kellett alkotniuk. Akadt néhány ifjú levente-csapatparancsnok, aki hatalmával visszaélve a megszokottnál jobban megdolgoztatta őket, amit az egyik két évvel felettünk járó kollégánk az internátus tanulószobájában hevesen szóvá is tett. „Hogy ezekkel a szerencsétlenekkel mit művelnek!” – kelt ki magából diáktársunk. A gettóba kényszerített zsidók helyzetéről később egy alkalommal anyám is felháborodva beszélt szomszédjával. Nekünk a törvények szerint a nagyszülőnkig bezárólag – plébániáról beszerzett iratainkkal – kellett igazolnunk „tisztá” származásunkat.

Ekkoriban történt, hogy katonák egy csoportja egy katonatiszt vezetésével – valószínűleg az akkoriban gyakran vetített *Jud Süß* című antiszemita propagandafilm hatására – betörte a nagykarolyi zsinagóga ablakait. Aztán az egyik újság hasábjain olvastam egy hosszú listát azokról a zsidó származású szerzőkről, akiknek a könyveit indexre tették. Nem értettem, miért kell magyar nevű szerzők műveit betiltani.

Mezőpetri a front átvonulása előtt

Míg az előző évi szünetben magántanítással jutottam némi pénzhez, 1944-ben sokkal előnyösebb lehetőség kínálkozott számomra: április közepén felvettek községházi kisegítőnek, havi 192 pengős fizetéssel. Számomra ez akkor hatalmas összegnek számított.

Ezekben a hónapokban a falu melletti, „lókertnek” nevezett legelőn több mint 30 Messerschmitt vadászrepülőgépet tároltak. A pilóták szinte gyermekek voltak. Nálam, aki 16 éves voltam ekkor, legfeljebb egy-két évvel lehettek idősebbek. Vasárnaponként gyakran látogattuk meg a „repülőteret”. Jómagam, mint a gépek rabja, nagyon élveztem, amikor a technikus elmagyarázta a Messerschmitt egyes alkotóelemeinek rendeltetését. A repülők bevetésére – annak ellenére, hogy meglehetősen gyakran haladtak át a légterünkön amerikai gépek – egyébként csak ritkán került sor. Bár lett volna mire vadászni, a túlerő a laikus számára is szemmel látható volt, ezért is a katonák a földön tartózkodó gépeiket zöld gallyakkal álcázták.

A faluban jelentős számú Wehrmacht- és SS-katona tartózkodott, akiket Juhász József főjegyző a nagyobb gazdák házaiba szállásolt el. A gazda kérésére a katonák – a tisztek engedélyével – gyakran besegítettek a mezőgazdasági munkákba. Számukra ez a fronton átélt élmények után kikapcsolódásnak számított, és persze a változatosabb étkezésben is kedvüket lelték. A lakosság jól kijött a katonasággal, egyetlen panaszra sem emlékszem. A rádióban a világháború eseményeivel kapcsolatban többnyire „tervszerű, rendezett visszavonulásról” számoltak be. Bár a nagykarolyi országút menti gazdák portája csűrjének falára gyakran vetítettek a katonák győzedelmes visszavonulásáról szóló filmeket, ezek a hírek idővel mindinkább hitelüket veszítették. A jegyzőnk a vetítések alkalmával a katonák kérésére engem is elküldött, hogy egy hangosító mikrofon segítségével lefordítsam a tudósítások szövegét, hogy a magyar lakosság is értesülhessen

a „sikerekről”. A „csodafegyverek”-ben persze nem hittünk, és ezzel kapcsolatban számos vicc is született.

1940-ben a németek a szovjetekkel kötött megállapodás értelmében a besszarábiai és észak-bukovinai, majd később a dél-bukovinai és észak-dobrudzsai német lakosságot is Németországba telepítették. A németek vonulás közben Dés környékén számos lovat és szekeret hagytak hátra, amelyeket főként a szegény lakosság sajátított ki magának. Petriből is többen keltek útra – főként szegényebb Volksbund-tagok³ –, hogy csontig lesoványodott lovakkal és zörgő kordékkal térjenek haza. Néhány ló még az üres szekeret se bírta, de gazdája így is örült az ajándéknak, ezzel ugyanis sokaknak régi vágya teljesült: lótulajdonosokká váltak. A lovakat 1944-ben már be kellett szolgáltatni a magyar katonaság számára. Arról a nyárról két, községháza előtt megtartott „lómustrálásra” is emlékszem. A gazdák persze méltatlankodtak, hiszen igavonó állatból már addig is kevés állt rendelkezésre, a kötelező beszolgáltatás pedig tovább rontott a helyzeten. A nehézségek mértékét mutatja, hogy Barth Mátyás, az egyik közelünkben lakó nagygazda is arra kényszerült, hogy szamarakkal művelje meg a földjét, amin persze a falu lakossága rendkívül jól mulatott. Az elégedetlenség pedig egyre nőtt. A lómustrálás idején az utcára nyíló ablakomon át nem egyszer hallottam olyan megjegyzést, hogy „jobb volt román időben”.

A cséplést – immár második éve – ellenőrök felügyelték, mivel a fejadagon felüli termést be kellett szolgáltatni. Bár a fejadag szűkös volt, nem éheztünk. A szocializmusban kuláknak minősített sógorom később visszasírta a háborús idők ellátási viszonyait.

---

3 A Volksbund (Volksbund der Deutschen in Ungarn, Magyarországi Németek Népi Szövetsége) a magyarországi németeket képviselő és irányító, erős náci ideológiai befolyás alatt álló nemzetiségi szervezet volt.

1944. augusztus 23-án Románia átállt a szövetségesek oldalára. A Nagykárolyon és Mihályfalván átvezető országúton három napon át özönlött a német katonaság, alig lehetett tőlük közlekedni. A kertvégekben elkezdtünk bunkereket ásni, mert megkezdődött Nagykároly, majd Debrecen és Szatmárnémeti bombázása. Sötétben, a Szatmárnémetire ledobott Sztálin-gyertyák (világítóbombák) fényénél – még ilyen nagy távolságból is – szinte olvasni lehetett. A légiriadók alkalmával a kertvégi bunkerekbe menekültünk, néha pedig a szomszédos Csere-erdőbe, ahova még Laci lovunkat is magunkkal vittük. Nem gondoltuk, hogy neki is csak néhány hónapja van még hátra. A német katonák – akik olyannyira nem zavartatták magukat, hogy a légiriadók alkalmával is vígan kártyáztak – csak mulattak rajtunk. Persze nekik könnyű volt, már bőven volt ilyesmiben tapasztalatuk. A terményt, valamint a sógorom üzletéből szerzett árut a még a bécsi döntés előtt ástott gödrökbe dugdostuk. Többek között egy 15 literes demizson pálinkát, valamint egy vég vásznat is a földbe ástunk. Ez utóbbit sohase találtuk meg.

Szeptemberben megjelentek a faluban a szász menekültek, akik néhány nap után már tovább is álltak. Az átvonuló vagy a frontról hazatért katonák semmilyen jó hírrel nem szolgáltak. Egyre több lett az eltűnt és a hősi halott, az ágyúdörejek hangja pedig napról napra közelebről hallatszott. Már régóta nem hittünk a „terszerűen rendezett visszavonulás” meséjében. Mérlegelni kezdtük: menjünk vagy maradjunk? Nagybátyám német katona fia menekülés közben hazlátogatott, és hozzánk is betért. Ő amellet érvelt, hogy csomagoljunk minél előbb. Felvázolta, mi lesz abban az esetben, ha mégis megvárjuk az oroszokat. Az elmondottakat akkor persze egyszerűen elképzelhetetlennek tartottuk. „De, Jani! Az oroszok is csak emberek. Csak nem fognak bennünket agyonlőni!” – mondta anyám. Nagybátyám népes családjával mindenestre csomagolt. Nekem adta vadonatúj német kerékpárját, a családtagjaival együtt az udvaron elmondta az utolsó Miatyánkot, majd kihajtott a kapun.

A Petriből elmenekült sváb családok házait nem sokkal később Szentjánosmajorból idemenekült székely családok foglalták el. Így vált Petri – történelme során először – vegyes lakosságú községgé. Nem láttam kárörvendőket, töprengő, tanácstalan embereket viszont annál többet. Az én töprengésemet persze ideiglenesen elnyomta nagybátyám nekem ajándékozott vadonatúj német kerékpárja.

Ekkor még senki sem tudta, mi vár ránk, akiknek egyetlen bűnünk az volt, hogy svábnak születtünk. Nem tudtuk, hogy a győztes hatalmak a kisebbségek – elsősorban a németek – deportálásával akarnak egy konfliktusoktól mentes Európát létrehozni. Hogy ez végül mennyire sikerült, azt mi, kelet-európaiak a saját bőrünkön tapasztalhattuk meg.

Menekülés nyugatra

Amíg szeptember és október első hetei a tömeges visszavonulás és a „Sztálin-gyertyázással” egybekötött bombázás jegyében teltek, addig a hónap hátralévő heteiben a menekülés és a frontváltás határozta meg az események menetét. Az előzetes terv szerint a menekülő százokat szeptember közepén ideiglenesen Nagykároly környékén szándékozták elszállásolni, hogy a szovjetek visszaverése után visszatérhessenek otthonaikba. A front közeledése miatt azonban mindössze néhány napos itt-tartózkodásuk után továbbirányították őket. A Szatmár megyei svábok nem sokkal később többek között a német katonai rendőrség tehergépkocsijainak segítségével kezdték meg a menekülést. Támogatásukra a birodalom határain kívül élő németek érdekeit képviselő Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi, Népi Német Közvetítőszerv)⁴ tiszteket és altiszteket is küldött.

---

4 Az SS intézményrendszerén belül 1937-ben létrehozott szervezet volt felelős a Németországon kívüli németekkel és a különböző népi szövetségekkel (Volkstumsverbände) való kapcsolattartásért.

A menekülők zömében azok közül kerültek ki, akiknek családtagjai a német hadseregben teljesítettek szolgálatot, és ennek folytán a leginkább tartottak a következményektől. A Wehrmachtba történő besorozásuk persze az esetek többségében nem önkéntes alapon történt. A szervezéssel leginkább Petriben akadtak nehézségek. Egyes családok csak harmadszorra határozták el magukat a menekülésre. Októberben összesen végül 54 család indult útnak. A Nagykároly környéki svábok letelepítésére Türingia tartományt jelölték ki. A terület a háború után a szovjetek fennhatósága alá került, akik az általuk megszállt övezetből valamennyi menekültöt – általuk kinevezett katonák kíséretében – visszaküldték hazájukba.

A Petritől nem messze fekvő Szinfalu lakossága október 9-én kapta meg a menekülési értesítést, amikor a falu java része még a mezőgazdasági munkákkal volt elfoglalva. Egész éjjel tartottak az előkészületek. Bár reggelre a szekerek menetre készen álltak, végül csak az e célra odaküldött két német katona erélyesebb fellépésére sikerült a menekülőket elindítani. Egy órán át szóltak a harangok, a toronyban nemcsak a menetet figyelő pap, de a katonák sem tudták könnyeiket visszatartani. A szinfaluiak a petriekhez hasonlóan Türingiába kerültek, ahonnan a háború után a szovjetek visszatoloncolták őket.

A menekülők közül a gazdagabbak lovas szekérrel, a szegényebbek pedig tehénfogattal indultak útnak a több mint ezer kilométeres táv megtételére. Egy alkalommal én is láttam egy ilyen tehénfogatot, amelyen egy idősebb házaspár és fiatal lányuk utazott, keserű arccal. Ilyenkor a báméskodók persze örültek, lám, ők jobban tették, hogy nem indultak útnak. Nem tudták, mi vár rájuk.

Bár azok a menekültek, akik végül nem tértek vissza, számos veszély mellett a nélkülözésnek és a helyi lakosság ellenszenvének is ki voltak téve, mégis ép bőrrel vészelték át a nehéz éveket, míg azok közül, akik a maradást választották – főként a deportálások következtében – jóval kevesebben éltek túl a megpróbáltatásokat.

Kaotikus állapotok

A kórházzá alakított gimnáziumban idővel egyre több lett a sebesült. Ellátásuk mind nagyobb gondot okozott. Juhász jegyző a felsőbb szervek utasítására élelmiszergyűjtési akciót szervezett. Barátommal, Békés (Vönház) Pistával a kirendelt lovasszekéren jártuk az utcákat. Az emberek bőkezűen adakoztak, különösen azok, akiknek hozzátartozói csak nemrég menekültek el. Bár a cséplésnél csak egy megszabott mennyiségű búzaadag megtartását engedélyezték, több zsák búza, egy halomnyi kenyér és sok tábla szalonna gyűlt össze. Az összegyűjtött élelmiszerek elszállítására a közeledő front miatt már nem került sor, mert közben a német katonakórházat előbb Petriben, majd Nagykárolyban is kiürítették. A búzát később a „rendfenntartó” szovjet katonák fogyasztották el.

A községházán október 16-án sötétedés után már csak ketten voltunk bent. A petróleumlámpa fényénél arra lettem figyelmes, hogy Juhász jegyző ijedten telefonál, majd hozzám fordul. „Debrecent a bekerítés veszélye fenyegeti” – mondta kétségbeesetten. Kollegáim közül ekkorra Barth István már nyugatra menekült, kolleganőm, Rajnai (Reitler) Magda szüleinek Szentjánosmajorból való elköltözésével volt elfoglalva, két új munkatársam pedig szüleihez távozott. A jegyző elém rakott egy színes aktacsomót, és arra kért, égessem el. A német hadseregbe történő, nyár folyamán lefolyt kényszorsorozást dokumentáló iratok voltak. Ezután átment a lakására, csomagolt, befogatott a kocsiba, még egyszer visszajött, hogy meggyőződjön róla, elégettem-e az aktákat, majd pedig bútorait és zongoráját hátrahagyva feleségével a mihályfalvai vasútállomásra hajtatott.

A faluból távozó német katonák közben felrobbantották az aláaknázott országutat, aminek következtében egy óriási gödör keletkezett, és a nagy légnyomástól még az egyik ház ablakai is betörték. Nem sokkal a jegyző távozása után megjelent a falu bírója, Mogyorós János, aki arra kért, vigyem magammal legalább az egyik írógépet,

hátha így megmenthetjük. Az eddigi történéseket inkább kalandként fogtam fel, ekkor azonban kezdtem alaposabban elgondolkozni azon, mibe is csöppentem bele. Az írógépet végül elástam, majd amikor november végén ismét a községházán kezdtem dolgozni, visszaszolgáltattam.

Amíg Mezőpetri Romániához tartozott, Cuc csendőrőrmester – két-három segítőjével együtt – vigyázott a falu rendjére. A bécsi döntés után a falunak nem volt csendőrsége, ám időnként Szaniszlórol átjárt hozzánk két „kakastollas”. A jegyző és a szaniszlói csendőrség távozása után azonban a rend teljesen felbomlott. Az állomás közelében lévő vagonokat és a dohányszárítót fosztogatók lepték el, a faluban azonban a kaotikus állapotokkal senki se élt vissza. Ezekben a napokban az emberek a házaikba húzódtak, és csak az utcánk végében lakó, alakulatától lemaradt német katona törte meg esténként a csendet. Részezen néha elhajított egy kézigránátot, vagy ha úgy tartotta kedve, kiengedett fegyveréből egy sorozatot. Ahogy azonban az ágyúdőrejek egyre közelebről hallatszottak, jobbnak látta, ha abahagyja szórakozását.

A front átvonulása Mezőpetrin

A román csapatok október 23-án hajnalban, ellenállás nélkül vonultak be Petribe. Reggel öt órakor egy falubeli azzal kopogott be kereskedő sógoromhoz, hogy a katonák betörték az üzletébe. Amikor sógorom idősebb nővéremmel, Jusztinával együtt az üzletbe ért, siralmas látvány fogadta. Az utcán szanaszét hevert a kidobált áru, amelyből néhány falubeli is zsákmányolt. Én csak mintegy két órával később értem a helyszínre. Az üzletben ekkorra már az egész padlót befedte a fiókokból a földre dobált áru. Amikor odaértem, a három román katona – vagy katonának öltözött bandita – még mindig ott garázdálkodott. Egyikük egy 15 literes hordóból egyszerűen a pad-

lóra öntötte az abban tárolt ecetet. Sógorom romántudása ellenére sem tudta őket jobb belátásra bírni.

Mivel láttam, hogy itt már nem segíthetek, hazamentem. Dél körül járhatott az idő, amikor hozzánk is betért egy magányos fegyveres katona (vagy fosztogató). Bement az ólba, kihozta a fásszínből a szekeret, és befogta Laci lovunkat. Ezután átsétált apám műhelyébe, ahol rögtön szemügyre vette sógorom ott lévő kerékpárját. Kézbe vette, megrázta, majd – miután használhatónak találta – a szekérre rakta és szó nélkül távozott. Szerencsére nem vette észre a színben a szekér alatt lévő, mindössze percekkel azelőtt szalmával letakart, kis földdel elsimított, hevenyészve összetákolt gödröt, amelyben nagybátyám nekem ajándékozott kerékpárja volt. Mint később kiderült, elképzelhető, hogy a garázdálkodók a korábban Petriben szolgáló – vagyis a terepet jól ismerő – cselédek közül kerültek ki.

A nagykarolyi események

Közben Nagykárolyban is zajlottak az események. A német katonaság már hónapok óta folytatta visszavonulását, október közepén pedig a menekülő magyar alakulatok is felbukkantak a városban. Miután a városi tisztviselők és a rendőrök is elhagyták a várost, a csőcselék megrohanta a két zsinagógát, ahová a deportált zsidók vagyona volt elraktározva, és karhatalom hiányában szabadon tört, zúzott, és minden mozgathatót elhordott a helyszínről.

A németek a hónap vége felé felrobbantották a vasúti vonalakat, a főposta műszereit, valamint a villamosműveket, és felgyújtották az állomás épületét. A város a hátráló német, valamint az előrenyomuló román és szovjet csapatok harcának színtere lett. Néhány napig csaknem szünet nélkül dörögtek az ágyúk. A város végül október 25-én került a szovjetek kezére. Másnap az orosz hadiparancsnokság elfoglalta székhelyét a városházán. A közigazgatást villámgyorsan meg-

szervezték, hogy minél hamarabb elkezdhessék a kényszermunkások összeírását.

Érdekesség, hogy 1944 novemberétől 1945 közepéig Nagykárolyban egyszerre három pénznem is forgalomban volt. Ebben az időszakban a magyar kormány és a Vörös Hadsereg által kibocsátott pengővel, valamint a román hatóságok által kiadott lejjelel is lehetett fizetni. Tóth Gusztáv polgármestersége idején még egy ideiglenes helyi pénzt is kibocsátottak a polgármesteri hivatal fizetési kötelezettségeinek fedezésére. Ebben a zűrzavaros pénzügyi helyzetben nem meglepő, hogy az infláció teljesen elszabadult. A kereskedők vásárláskor a pénzüket már zsákban szállították, és partnereik már nem is a pénzt számolták meg, hanem azt, hogy hány kilós az átadott csomag.

A román közigazgatás időszaka

Nem sokkal a front átvonulása után egyik szomszédom, egyben névrokonom, Vönház József, aki éppen a bírói teendőket látta el a faluban, megkért, legyen segítségére a községházán. Mivel az újonnan kinevezett jegyző nem foglalta el állását, november közepéig csak ketten voltunk a községházán. Ekkor csatlakozott hozzánk egyik sógorom, aki azelőtt Vállajon volt jegyző.

Cuc őrmester felbukkanásával – aki Észak-Erdély Magyarországhoz való csatolásáig Petriben volt csendőrőrmester – megkezdődött a román közigazgatás időszaka. Az őrmester első intézkedésével utasította a bírót, hogy doboltassa ki: hivatalos elbocsátó irataik átvétele végett jelentkezzenek Csanáloson azok a férfiak, akiket a hadseregtől elbocsátottak, onnan megszöktek, vagy valamilyen okból lemaradtak. A jóhiszeműen jelentkező férfiakat valójában a csanálosi csűrökbe terelték, majd a Brassó megyei földvári lágerbe deportálták őket, ahol a rossz higiénés körülmények, a hiányos táplálkozás és a megfelelő ivóvíz hiánya miatt sokan közülük meghaltak.

A bíró emellett kidoboltatta, hogy azok, akiknek a birtokában van rádió, adják be a községházára, és ún. policokat, a szovjetek munkáját megkönnyítő karszalagos segítőket is toborzott.

Közvetlenül a front átvonulása után egy helyi lapban olvastam volt tanárom, a nagykárolyi polgármesterré kinevezett Augustin Ossian magyarokat elmarasztaló cikkét. Megdöbbsentem az olvasotakon, romános akcentusa ellenére ugyanis valamennyien tiszteltük Guszti bácsit. Utólag úgy vélem, csupán egy sértett ember adott hangot érzelmeinek. Későbbi viselkedése sem adott okot arra, hogy a „radikálisok” csoportjába soroljam, tekintve, hogy a görög-katolikus vallás betiltása (1948) után a katolikus templomot látogatta, ahol magyarul folyt az istentisztelet.

Csomakov őrnagy, Nagykároly és környékének mindenható ura – valószínűleg azért, hogy megnyugtassa a „magyar érzelmű” svábokat – nem sokkal később megszüntette a román közigazgatást, és magyarokat nevezett ki a környék sváb falvainak élére. Igaz, ezek csak látszatintézkedések voltak, mivel a falvakban nem voltak magyar rendfenntartó alakulatok. Minden a szovjetek utasításai szerint történt.

Megérkeznek a szovjet „felszabadítók”

November elején jelentős létszámú szovjet katonaság érkezett a faluba. A bíró a házakhoz szállásolta el őket. Hozzánk két, Taskent környékéről származó katona költözött be, dohánnyal teli hátizsákokkal. Eddig csak román katonákkal volt dolgunk, a szovjeteket csupán nem éppen jó hírükről ismertük. A családunk nagyobb incidens nélkül megúsza „látogatásukat”, mások azonban nem voltak ilyen szerencsések: egy helyi családot kiraboltak az elszállásolt katonák, és volt, ahol az asszonyok bujdosásra kényszerültek. Az utcafronton a kovácsnak szünet nélkül a szovjetek lovait kellett patkolnia.

Néhány nappal később a szomszédban lakó Millerékhez egy teherkocsin újabb vendégsereg, 5–6 jól öltözött, képzettnek látszó katona érkezett. Valószínűleg haditudósítók lehettek. Amikor megtudták, hogy van harmonikám, kérték, játszsak el nekik pár nótát. Néhány csárdással és korabeli slágerrel egy ideig elszórakoztattam őket. Sofőrjünkkel akadt egy kis konfliktusom, ugyanis mindenképpen meg akarta venni a hangszeremet, nekem viszont eszem ágában sem volt eladni. Valószínűleg ennek ellenére elvette volna, ha a tiszték nem szólnak rá keményen. A Milleréknél elszállásolt katonákról semmilyen panaszt sem hallottam.

Talán nem meglepő, hogy ebben a zavaros időszakban szinte örömmel fogadtuk azt a tucatnyi szovjet katonát, akik egy hadnagy vezetésével november második felében „rendfenntartás” céljából jöttek a falunkba. A hadnagy két katonájával először az egyik barátom családjánál lakott. Egy alkalommal megkértem, hogy diktálja le az orosz ábécét, de a tisztnek meglepő módon a két vele tartó kiskatona segítségére volt szüksége ahhoz, hogy befejezhessük. Az iratot később indigóval sokszorosítottam, és másoknak is adtam belőle. Deportálásom kezdetén naplómat is orosz betűkkel, de magyar szavakkal írtam, így csak az érthette meg, aki mind magyarul, mind oroszul tudott olvasni. Néhányan a nagykarolyi Tóth és Komáromi Nyomdában sebtében összeállított, cirill betűs igazolványt is kaptunk, de ezzel végül nem sokra mentünk.

Cuc őrmester a háttérbe vonult, mivel a rendfenntartók átvették a feladatköreit. Az újonnan érkezett katonák egyetlen falubeli nőt sem becstelenítették meg, de arra sem emlékszem, hogy fosztogattak volna. Valószínűleg bizalmat akartak bennünk kelteni, ez pedig csak úgy volt lehetséges, ha magatartásukat is ehhez igazították. Bár a mi asszonyainkat békén hagyták, a nagykarolyi „széplányokat” (prostituáltak) gyakran látogatták. Emiatt aztán többen közülük gyógykezelésre is szorultak.

A bíró tevékenysége a szovjetek által kért munkaerő előteremtésére, szekereik előállítására és élelmezésük biztosítására korlátozódott. Az óvodában tárolt, korábban a német kórház számára gyűjtött búzából őrltetett számukra lisztet. Ahol el voltak szállásolva, a ház asszonya főzött és kenyeret sült nekik, valamint mosott rájuk. A bíró egyik-másik udvarból még szárnyast is szerzett a katonáknak, néha pedig kolbászkóstolásra is elvitte őket. Ezeken az estéken az éppen aktuális házigazda kolbászkészletének jelentős hányadától szabadult meg.

A katonák számára mindvégig a bíró maradt a falu tekintélye, annak ellenére, hogy november közepétől már jegyzője is volt a településnek. Minden kérésükkel hozzá fordultak. Engem „málenkij szekretárnak”, azaz kis titkárnak neveztek. Több alkalommal kisebb nézeteltérésem is támadt velük. Egyik nap éppen egyedül voltam a község házában, amikor egy katona savanyú petri borral teli, nagy benzineskannával állított be. Kérte, hogy igyak belőle, de amikor látta, hogy vonakodom, orosz szokásnak megfelelően anyámhoz fűződő intim viszonyomat emlegetve nagyot húzott a kannából, jelezve, hogy a bor nem mérgezett. Fel sem merült benne, hogy nem emiatt utasítottam vissza az ajándékot. Mivel azonban válogatott káromkodások közepette ezután is rám akarta erőszakolni a borát, végül jobbnak láttam elfogadni az ajánlatot.

Egy másik katona egy alkalommal azzal próbált meg kedveskedni, hogy a község háza udvarán kölcsönadta a fegyverét néhány lövés erejéig. Tanultam az előző esetből, így rövid vonakodás után beleegyeztem a dologba. A lövések hallatán azonban a jegyzői lakásból riadtan szaladt ki az ott lakó román tiszt, és megpróbált minket jobb belátásra bírni. A szovjet katona nem éppen visszafogott káromkodásokkal kísért, felháborodott üvöltözése azonban meggyőzte arról, hogy jobban teszi, ha visszamegy a házába.

Közben Nagykárolyban már megkezdődött a tanítás, a falusi diákok közül azonban csak kevesen szánták rá magukat arra, hogy az

új iskolai évben is megkezdjék tanulmányaikat. November végén a szovjetek tíz nagykarolyi fiatal letartóztattak és elítéltek, így anyám jobbnak látta, ha én is otthon maradok, és az ötödik gimnáziumi évfolyamot – egy korábbihoz hasonlóan – magánúton végzem el.

Aztán karácsony előtt a hadnagy azzal a kéréssel állított be községhezátára, hogy írjuk össze a falu valamennyi lakosát, a legifjabbiktól a legöregebbig. A hivatalos indoklás szerint a népszámlálást a Debrecenben megalakult Ideiglenes Magyar Kormány rendelte el. Ez persze nem volt igaz, de mi naivan elfogadtuk az érvelést. Mivel a tisztszámmára az összeírás sürgős volt, a falu diáksága és a tanítók is beszálltak a népszámlálásba. Miután lezajlott a procedúra, a „rendfenntartó” katonák az összeírókkal együtt szúrópróbaszerűen betértek egy-egy házba, hogy meggyőződjenek az összeírás helyességéről. Az összeírást karácsony után cirill betűkkel átmásolták.

A hadnagy azonban hamarosan utasította a bírót, hogy szedje össze a falu munkaképes embereit: mindenki vegyen magához kétheti élelmet, ugyanis a Szamos hídjának felépítésénél kell segédkezni. Az érintetteket 1944. december 31. és 1945. január 3. között a helyi iskolába terelték. Bár az épület lépcsőházi ablakain át több lány is szökést kísérelt meg, mindegyiküket elfogták. A szaniszlói gyűjtőhelyre terelt sógoraimnak azonban később sikerült megszökniük, így ők elkerülték a deportálást.

A bírótól közben megtudtam, hogy a hadnagy már december végén figyelmeztette, hogy ha nem szedi össze maradéktalanul a munkaképes embereket, őt és családját is agyonlöveti. Ez pedig akkoriban nem csak üres fenyegetésnek számított.

Modernkori rabszolgák leszünk

Fogságunk kezdete

1945. január 1-jén felmondtam a községházán, és elkezdtem a magánvizsgámra tanulni. Mivel csak 16 éves voltam, anyám pedig már elmúlt 50, úgy gondoltuk, a mi munkánkra nem lesz szükség a Szamos-híd megépítéséhez.

Január 3-án éppen a magánvizsga anyagát tanultam, amikor délután három óra tájban beállított egy szovjet katona egy helybeli policcival. Sógorom és nővérem után érdeklődtek. Mivel nem voltak otthon, a katona anyámra mutatott, menjen helyettük ő. Én valószínűleg túl fiatalnak tűntem. Anyám tétován mormogott valamit a policcnak, az orosz azonban – meglehetősen gyakori „dávájozás”⁵ közepette – kitartott szándéka mellett. Látva, hogy nem tágít, azt mondtam neki, hogy majd megyek én. Anyám némi tétovázás után – mivel nem tudott mit tenni – végül is szótlanul beleegyezett, hogy én menjek helyette. Katasztrófális következményei lettek volna, ha akkor anyámat deportálják, én pedig egyedül maradok az állatokkal és a földdel. Ha gyermekésszel is, de abban a pillanatban helyesen döntöttem.

---

5 Az orosz „davaj” szó jelentése: gyerünk.

Anyám kevesebb mint tíz perc alatt összekészítette a csomagomat. Felment a padlásra, lehozott egy zsákot, amiből hátizsákot készített, mint annak idején apámnak, amikor „koncentrúra” készíttette elő. A zsákba kenyeret, szalonnát, néhány alsóneműt és zsebkendőket pakolt. Én papírt, ceruzát, kártyát, valamint az iskolai atlaszomat tettem be a csomagba, mintha egy rövid kalandos utazásra mennék. A korábban olvasott kalandregények hatására volt is bennem némi kalandvágy. Gyermeki ésszel nem fogtam fel, hogy mire is vállalkozom, igaz, nem is volt más választásom. Arra gondoltam, hogy akár a Szamos hídjának megépítésénél kell segédkeznem, akár Oroszországba visznek, azt a két hetet majd csak kibírom valahogy. Könnyen elképzelhető, hogy bizonytalan helyzetem – iskolai tanulmányaimat nem tudtam a korábbi keretek között folytatni, és állásom sem volt éppen – is hozzájárult elhatározásomhoz. Mindenesetre vállamra kaptam a hátizsákomat és elbúcsúztam anyámtól.

Elindultunk. A szovjet katona és a polic az iskolába vezettek, abba az első emeleti osztályterembe, ahol néhány évvel azelőtt a hatodik elemi végeztem. A folyosón találoztunk a hadnaggyal. A kántor felesége, Stocz Rózsika sűrűn mutogatva próbált engem kimenteni, de a hadnagy nem reagált. A termék ekkorra már tele voltak férfakkal és nőekkel. Ahova engem bevezettek, ott csak férfiak tartózkodtak.

Negyedóra elteltével a hadnagy bejött a tolmácsával, és bejelentette, hogy munkába indulunk. Néhányan szóvá tették, hogy sokan, például a szovjet tiszteket elszállásoló családok nincsenek jelen, a hadnagy azonban erre dühbe gurult, és kiabálva elővette pisztolyát, mire a kedélyek lecsillapodtak.

Ezután az udvarra vittek minket, ahol már mintegy tucatnyi katona várt ránk. Hangosan kiabálva tereltek bennünket a nagykárolyi országútra. A katonák közül itt már csak egyvalaki, egy szakaszvezető volt számomra ismerős, akivel annak idején együtt ellenőriztük a népszámlálási eredmények helyességét a Káposztás utcában. Emlékszem, egy alkalommal a szaniszlói–nagykárolyi útkereszteződés-

nél összetalálkoztam a szakaszvezetővel, és együtt elénekeltük – ő oroszul, én magyarul – a „Volga, Volga-dalt”. Ily módon tehát közelebbről ismertem a – viselkedésben társaitól egyébként is különböző – tisztet, ami abból is érzékelhető volt, hogy hogyan bánt velem a Nagykároly felé tartó úton.

A poggyászsunkat három lovas kocsi kísérte. A kukoricaföldeknél két-három bátor fiú –kihasználva kísérőink figyelmetlenségét – megszökött. Én a sor végén bandukoltam a szakaszvezetővel, aki jól látta a történeteket, mégsem avatkozott közbe. Minden bizonnyal afölött is szemet hunyt volna, ha én is meglépek. Az egyik katona azonban – valószínűleg a csoport felelőse – idővel észrevette, hogy a szakaszvezető nem kellően éber, ezért hátrajött, és szóváltásba keveredett velem. Követelte, hogy mi ketten is zárkózzunk fel a sorhoz. Ettől kezdve figyelt bennünket, ráadásul már egy árok is feszült az út és a kukoricás között, így már nagyon veszélyes lett volna megpróbálkozni a szökéssel. Nagyjából az út háromnegyedénél jártunk, amikor egy lovas szekér közeledett felénk, amelyen – a kocsison kívül – jegyző sógorom ült, aki elmondta, hogy neki is csatlakozni kell a Szamos-hidat építő csapathoz. A szekér megállt, a sógorom pár emberrel váltott néhány szót – többek között megemlítette, hogy Scheffler János szatmári katolikus megyés püspök már intézkedik a munkára kirendelték ügyében –, sokáig azonban nem beszélgethetett, mivel az oroszok nagy ordítózással, fegyvereikkel hadonászva ismét sűrű „dávájózásba” kezdtek. A szekér tovább folytatta útját Petri felé.

Már sötétedett, amikor megérkeztünk a férfiak szálláshelyeül szolgáló egykori megyeháza épületébe. Itt a férfiakat szállásolták el, a nőket pedig a szemben lévő épületbe terelték, amely azelőtt a német algimnázium fiúinternátusaként működött. Néhány bátor nőnek az árnyékszék cserepeit levéve sikerült a szomszédba, az egykori városi fürdő udvarába szöknie.

A mezőpetri férfiakat az egykori megyeháza főépületének egyik első emeleti helyiségébe terelték össze, amely ekkoriban fizikaterem-

nek volt berendezve. Egészen január 9-ig itt maradtunk. A kártyáimat a csoport rendelkezésére bocsátottam, de harmadnap bejött egy orosz tiszt, és a tűzbe dobta a paklit. A tiszt kilépése után Harmatos Feri benyúlt a kályhába, de csak két-három lapot tudott még megmenteni. Ez volt az első veszteség, amely a deportálásom alatt ért.

Egyik nap kovács szomszédunk fia, Pista jött hozzám látogatóba. A vendégeket a szemközti sarokház tágas, első szobájában fogadtuk. Amikor kiléptünk a kapun, megszámoltak minket, majd fegyveresek kíséretében vonultunk át az épületbe, ahol már vártak ránk a látogatók. A találkozás kevesebb mint egy percig tartott, arra azonban elég volt, hogy Pistán keresztül lekváros strudlit rendeljek anyámtól. Az örök újból megszámoltak, majd eszeveszett ordibálás közepette, fegyverekkel hadonászva visszakísértek minket az épületbe. Amint az udvarra értem, hangoskodásra lettem figyelmes. Egy bőrbekécses férfi éppen társait leckéztette. „Ez kellett nektek? A kommunizmus?” – üvöltötte az ismeretlen magából kikelve. Később közelebről is megismerhettem a hangoskodó férfit, a földbirtokos főgépészt, Steinmann Károlyt, mivel szobatársam lett az ukrainai lágerünkben.

Január 9-én aztán egyszer csak berontott hozzánk a kártyáimat a tűzbe hajító tiszt, és utasított minket, hogy sorakozzunk az udvaron, mert rövid munkára a Szovjetunióba fogunk menni. Ez volt az első eset, hogy őszintén tudtukra adták, mi a szándékuk velünk. A fegyveres katonák zárt sorokban kísérték minket az állomás felé. Az út mentén a környező sváb falvakból érkezett idősebb asszonyok és férfiak várahoztak, hogy kétségbeesve lányaik és fiaik után kiáltásuk utolsó szavaikat. A tömegeből egyszer csak anyám hangjára lettem figyelmes: „Józszi! Itt a strudli!” – kiáltotta. Megpróbált felém közeledni, de az egyik katona eltaszította a fegyverével. A Szovjetunióban számtalanszor eszembe jutott anyám elmaradt strudlija.

Az állomáson már várt minket a hosszú, teherkocsiból álló szerelvény. A vagonoknál egy nagytermetű, szakállas, magas rangú orosz tiszt fogadott bennünket. Valószínűleg ő volt Csomakov őrnagy,

Nagykároly és környékének mindenható ura. Végigmért mindenkit, majd intett, hogy szálljunk be a kocsikba. A vagonokban aztán rögtön elfoglaltuk a helyünket a vizes, nyers tölgyfadeszkákból készült kétszintes priccseken. Én Harmatos Ferivel, Hársfalvi (Horn) Pistával és volt munkatársammal, Olosz Gyulával a pricc felső részén helyezkedtem el. Középen, a vagon ajtajával szemben egy kisebb vaskályha állt, a kis- és nagydolgot pedig az őrnagy által az ajtó közelébe vágatott lyukon keresztül tudtuk végezni. A kocsi ajtaját egy erősrántással zárták be. Olyan érzésem volt, mintha egy koporsó fedelét helyezték volna rám.

Úton a Szovjetunióba

A vonat hajnalban indult el az ismeretlenbe. Mivel a frontra utánpótlást szállító vonatok elsőbbséget élveztek, több állomáson is megálltunk. Először Kolozsváron engedték meg, hogy néhányan kiszálljunk vízért. Az állomás melletti kútnál meglehetősen nagy volt a tolongás, mivel a városi lakosság egy része is innen vette a vizet. Ha lett volna elég bátorságom, talán megmenekülhettem volna. Ehhez mindössze arra lett volna szükség, hogy a tömegbe vegyüljek. Fialat koromra való tekintettel esetleg elkerülhettem volna a közelemben álló őrök figyelmét. Ha azonban sikerült is volna megszöknöm, az így keletkezett létszámbíányt később akár egy állomás peronján lézengő emberrel is pótolhatták volna. Végül nem szántam rá magam a cselekvésre, a bennünket körülálló fegyveresek pedig szokásuk szerint ordítva tereltek vissza bennünket a vonathoz. Legközelebb Sinaian szálltunk ki néhányan, ám innen már lehetetlen lett volna megszökni, mivel az őrök éberem figyeltek bennünket.

Râmnicu Săratnál egy orosz vonatra szálltunk át. Itt már utastársakat is kaptunk, megjelentek ugyanis a tetvek, akik innentől kezdve több éven át maradtak hűségess társaink. Mi csak partizánoknak

neveztük őket, amiért az oroszok meglehetősen nehezteltek ránk. Egyik terebesi sorstársunk úgy próbált megszabadulni új barátaitól, hogy az ingét a hónaljánál a forró kályhához nyomta, ami persze ettől kilyukadt. Az út során ezután az állomások környékén egyre gyakrabban láttunk hozzánk hasonló öltözékben dolgozó, romokat eltakarító nőket és férfiakat. Ez a látvány már előrevetítette, hogy mi vár majd ránk.

A vagonunk falában egy kis ablak volt, ami ugyan le volt drótozva, de valószínűleg el lehetett volna távolítani. Olosz Gyula több ízben is javasolta, hogy szökjünk ki rajta. Ezt azonban még a háborút megjárt Harmatos Feri se találta jó ötletnek. A fegyveres örök folyamatosan lövésre készen várakoztak, és ha sikerült is volna megszökni, nagyon kicsi lett volna az esélyünk arra, hogy szovjet földről hazajussunk. Szökési kísérletek azonban voltak, többször hallhattuk az örök lövéseit.

Az út egy pontján a miénkkel szomszédos vagon tetejéről levitte a szél a tetőt. „Emberek! Itt a szabadulás lehetősége!” – kiáltotta Lovas (Leier) Jóska, aki megjárta az orosz frontot, majd Magyarországon fogságba esett, és úgy szökött meg, hogy felszedte a vagon deszkázatát, majd az állomás közelében a lassító vonatról leengedte magát. De hiába menekült el kalandos körülmények között a hadifogság elől, a deportálást nem úszta meg. A szökési lehetőséggel ezúttal azonban senki sem élt, mivel a többség attól félt, hogy kísérletüket a többiek torolnák meg, Lovas Jóska pedig beteges sógorát, az asztalos Nádasi (Neuhöf) Istvánt sem akarta magára hagyni. (Nádasi István már az első évben elhunyt.)

Amikor megérkeztünk Dnyepetrovszkba, borzalmas kép tárult elénk: a Dnyeper partján lerongyolódott asszonyok és gyermekek tüzelő után kutatva kotorásztak a mozdonyok által kiürített salakban. Ekkor már majdnem két hete úton voltunk, így – másokhoz hasonlóan – már alig volt élelmem. Az egyik katona a padlóra, a WC-lyuk mellé dobott egy darab sózott kecskehúst, és bár páran

megkóstolták, egyiküknek sem ízlett az étel. Az utolsó napot többen is élelem nélkül kezdtük.

Amikor éppen volt tüzelő, néhányan megpróbálták a kályhánkon kolbászlevest főzni, de induláskor és megálláskor az edény tartalmának nagy része kilocsant. A vízhez is csak nehezen jutottunk hozzá, rendkívül szűkösek voltak a készleteink. A nagykárolyi Princzinger gyógyszerész – aki szakember híján az orvosi teendőket is ellátta a vagonban – azzal vigasztalt bennünket, hogy napi egy liter vízzel is ki lehet bírni az utat.

A hiányos táplálkozáson kívül gyatra ruházatunk miatt is szenvedtünk. Én egy vékony cipőt és egyetlen szál zoknit viseltem, ráadásul sapkám sem volt, mindössze egy kalappal és fülvédővel keltem útra. Emiatt az orosz gyerekek gyakran nevettek vagy gúnyolódtak rajtam, mivel kalapot addig legfeljebb a vicclapok kapitalistákat ábrázoló karikatúráin láttak.

A takaróm egy vékony pléd volt, ami a fertőtlenítés miatt már az első év közepén teljesen használhatatlanná vált. Jó meleg zsinóros nagykabátom azonban nemcsak most, de a későbbiekben is meglehetősen hasznosnak bizonyult.

Konsztantyinovkán

A vonatunk 1945. január 24-én délelőtt, kéthetes utazást követően megérkezett a konsztantyinovkai állomásra. A szerelvény egy részét lekapcsolták, utasait pedig környékbeli lágerekbe, Gorlovkára, Nyikivtovkára vagy Csisztyakovóra szállították tovább. Bár több település deportáltjainak csoportja is kettészakadt, mi, petriek együtt maradtunk. A vonatunk végül a konsztantyinovkai cinkgyár területén, egy romhalmaz kellős közepén állt meg. A gyár magas termetű, bőrkabátos aligazgatója, valamint igazgatója fogadott minket, néhány kíváncsiskodó fejkendő, szőrcsizmás, pufajkás orosz asszony, valamint

idősebb férfi jelenlétében. A hosszú út miatt testrészeink szinte teljesen megmerevedtek, és vigyáznunk kellett a leszállásnál, mert néhányunk lába meg-megbicsaklott.

Ezután a társaság egyik – szerencsésebb – felét a közeli gyári konyhára, a másik csoportot pedig – köztük engem is – a mintegy kétszáz méterre lévő nyitott garázsba terelték. Itt káposztalevesrel vendégeltek meg bennünket, de nem mindenkinek jutott. Bár a kétheti száraz enivaló után nagyon jólesett volna egy kis meleg leves, már én sem kaptam belőle. Ez részben annak volt köszönhető, hogy néhány társam, akinek az enivalója útközben már az enyémnél jóval korábban elfogyott, kétszer is sorba állt. Ebéd után egy félszemű orosz tiszt a garázzsal szemben lévő kisebb irodaépületben névsort készített rólunk. A nevünk, születési dátumunk és a foglalkozásunk mellett azt is feljegyezte, hogy melyik ország állampolgárai vagyunk.

Ezt követően az iroda előtti park szélén található kétemeletes bérházba tereltek bennünket, amelynek csak a földszinti része volt – úgy-ahogy – használható állapotban. Az ablaknyílásokat befalazták, és csak a befalazott részekben elhelyezett üvegtöredékeken át szivárgott be némi fény a szobába. Szerencsére a szobák deszkapadlója legalább ép volt.

Innen sötétedéskor a mintegy három kilométernyire fekvő városi fürdőbe tereltek bennünket. Mialatt jó meleg vízzel lezuhanyoztunk, a ruhánkat és takarónkat a gőzkazánban fertőtlenítették. Mire visszakerültünk az ideiglenes szálláshelyünkre, már teljesen besötétedett. A meleg fürdő után még az eddiginél is rosszabbul viseltük a havazást és a rendkívüli hideget, különösen annak fényében, hogy otthon a december és január eleje is szokatlanul enyhe volt. A szálláson többen is az áthúlt padlóra feküdtünk le, de mivel folyamatosan mozgatnunk kellett a tagjainkat, hogy ne fázzunk annyira, alig tudtunk aludni.

Naponta háromszor kaptunk enni, mindannyiszor káposztalevest. A levesnek csak nagy jóindulattal nevezhető, vízben főtt sava-

nyúkáposzta-lötty sokunknak okozott hasmenést. A szálláshely udvarán két gerendára ácsolt, kerek nyílásokkal ellátott, teljesen nyílt guggolós faszerkezet szolgált árnyékszékként. Bár az egyik a férfiak, a másik pedig a nők számára volt fenntartva, olykor a szükség felülírta a szabályokat. Előfordult, hogy egyik-másik társunknak annyira sürgősen kellett a dolgát végeznie, hogy az idő előtti exponálást aztán a háttal dolgát végző kolléga bánta.

Közben folyamatosan készítették elő számunkra az új szállásunkat. Néhány nap múlva a petri csoport néhány tagjával együtt én is beköltöztem az épületbe. Az azonos településekről származók mellett a hasonló foglalkozást űzők is igyekeztek együtt maradni, így a számunkra kijelölt két első emeleti, mindössze egy – ajtó nélküli – ajtónyílással elválasztott szoba közül a belsőt a mesteremberek foglalták el, én pedig – mivel nem tolongtam – az első szoba alsó priccsére, Merli Rezső Rudolf majdani plébános apja mellé feküdtem be.

Végleges szálláshelyünk

Végleges szálláshelyünk egy, a harmincas évek elején, a Konsztantynovkán megindult nagy gyári építkezések idején felhúzott kétemeletes, négy bejárattal rendelkező, téglából, valamint kőből készült épület volt. A napi háromszori káposztalötty-adagot már kezdetben is ebben az épületben kaptuk, mivel a konyha és a mellette lévő ebédlő – négy-öt közfal eltávolítása révén – már megérkezésünk előtt elkészült. A tágas ebédlőben több sor hosszú asztal állt, amelyek mellé lócákat tettek. A helyiség néhányszor gyűlésteremként, táncteremként, valamint istentisztelet helyszínékként is szolgált.

A konyhából az ételt egy ablakocskán keresztül adták az otthonról vitt edényeinkbe, amelyek helyét idővel konzerves dobozok vették át. Evőkészletünk ebből az edényből, valamint egy kanálból állt. Késre és villára az ételek jellege miatt nem volt szükségünk.

A nők az első és második bejárati részen laktak. Egy kisebb teremben mindegyik bejáratnál volt egy mosdó. A harmadik bejárati részt mi, Szatmár megyei férfiak foglaltuk el, a negyedikben pedig a szászok és szatmáriak laktak vegyesen.

A negyedik épületrésznél a földszinten volt egy mosókonyha egy nagy vizes tartállyal, az emeleten pedig egy „orvosi” rendelő, amelyben egy idősebb orosz ápolónő és két szász lány látta el a betegápolási teendőket. Persze, ahogy egyre többen hunytak el a lágerben, az egyes helyiségek rendeltetése is változott. Egyedül az ebédlő és a konyha maradt mindvégig ugyanott. Az épület falától mintegy húsz méterre elhelyezett két árnyékszéket már a rabok készítették el. A romokból felhúzott épületek téglafallal két részre voltak választva. Az egyik rész a férfiak, a másik pedig a nők számára volt fenntartva. Ajtaja egyiknek sem volt.

Az egész területet mintegy három méter magas szögesdrót vette körül. Hátral a két sarokban egy-egy őrtorony állt. Ezeket később megszüntették, és elől egy szűk folyosóval ellátott őrházat építettek. Az őrháztól balra állt a bazár számára felállított két párhuzamos, fából készült szegzett deszkából álló asztalsor. Erre helyezték áruikat az orosz asszonyok. A bazárba a bal oldali őrház szűk folyosóján keresztül lehetett eljutni, ha pedig dolgozni mentünk, vagy onnan visszajöttünk, akkor pedig a jobb oldali kaput kellett igénybe vennünk.

Orosz nyelvtudásunk hiánya néha megmosolyogtató helyzeteket szült. Egyik reggel a kijárati kapu előtt gyülekeztünk, és mivel a kenyéradagunk még nem jött meg, az egyik kaplonyi lány megkérdezte a mellénk beosztott Babkov nevű tisztől, hogy mikorra várható az étel. Babkov erre viszont azt felelte, hogy „bugyit, bugyit”. A lányok persze nem tudták, hogy a „bugyit” magyarul azt jelenti, hogy lesz, ezért egyikük meglehetősen cifra káromkodások közepette adott hangot felháborodásának.

A bazártól mintegy tíz méterre volt az utolsó, az oroszok által lakott tömbház WC-je és betonnal bekerített szeméttárolója. Amikor

a bazárban nagy volt a tömeg, a megfelelő alkalmat kilesve ebbe az irányba léptünk meg munkát keresni, a kolhoz földjéről valamit szerezni, vagy éppen koldulni. Csak itt lehetett az őrfigyelmetlenségét kihasználva megszökni. Ha mégis meglátta a szökevényt, rendszerint nagyot kiabált: „Eh mágyár! Ánuká igyi szudá!”, vagyis „Hé, magyar! Gyere csak ide!”. Ilyenkor ajánlatos volt a bazárba visszafordulni, mivel így általában megúszhatta az ember büntetés nélkül. Előfordult azonban, amikor nem elégedtek meg a szökevény magyarázatával. Ilyenkor a büntetés többnyire kenyérelvonás volt, de pincébe is zárhatták az illetőt, olykor pedig a kettőt egyszerre alkalmazták.

A szökevényeket ezenfelül a két kaplonyi, Lieb Jenő és Mák Pista segítőtársaiként a „Bertához” osztották be. Bertának azt a négy vaskerékre szerelt vashordót neveztük, amit az ürülék szállítására használtak, és amelynek tartalmát a lágérhez közeli mezőre ürítették ki. A két, ide beosztott kaplonyi férfi rendszerint napi fél liter tejet kapott, és a lágert is könnyebben hagyhatták el, mivel a mellettünk lévő oroszok tömbházához tartozó árnyékszék tartalmának ürítése is az ő feladatuk volt. Ezt a lehetőséget általában élelemszerzésre használták fel. Az ily módon megszerzett ételt egyikük a lágérben – a hazatérés reményében – otthoni erdőre, földre, disznóra, vagy éppen borjúra cserélte el.

Az első napokban még többször előfordult, hogy amikor a lágérből munkába mentünk, egyszer csak azt vettük észre, hogy az út szélén álldogáló orosz gyerekek kövekkel hajigálnak bennünket, miközben azt kiáltozzák, hogy „fásiszi, fásiszi”. Az őrnekek kellett közbelépni, hogy abba hagyják a szidalmazásunkat. Az iskolában a gyerekeket – részben persze érthető okokból – a fasiszták iránti gyűlöletre nevelték, és még a falakon is ott virítottak az „Öljétek a fasisztákat!” feliratok. A propagandából úgy tudták, hogy mi műveletlenek, analfabéták, a kapitalizmus-fasizmus mindenre elszánt gazfickói vagyunk. Vigyka, az egyik asztalosinas meg is kérdezte tőlem, hogy nem

vagyok-e analfabéta. Csodálkozott, amikor megtudta, hogy mindannyian tudunk írni.

Később, akiknek volt papírjuk, ceruzájuk, zsebkendőjük, vagy más holmijuk, cserekereskedelmet folytattak velük, és lassan megszűnt az ellenségeskedés, amihez az is hozzájárult, hogy egyes gyerekek szüleivel együtt dolgoztunk. Az inasok és a köztünk lévő ellenségeskedés akkor szűnt meg végleg, amikor látták, hogy a szakembereink milyen magas színvonalon űzik a mesterségüket.

Megkezdjük a munkát

Az asztalosműhely

A megérkezésünk utáni első három napot romeltakarítással töltöttem. A petri asztalosok, akikkel most egy szobában laktam, észrevették, hogy a gyár területén van egy asztalosműhely. Erről tájékoztatták az orosz mestert – akit mi csak Sántának nevezünk –, aki azonnal intézkedett az ügyükben, így már másnap a műhelyben dolgozhatlak. Harmatos Feri tanácsára én is a műhelybe kerültem.

A műhelyben dolgozó – nagyrészt öreg, rokkant, vagy más szempontból a frontszolgálatra alkalmatlan – oroszok közül egyikük sem értett igazán az asztalosmesterséghez. A mi műhelyünkben egyetlen – nagybajszú, emberséges – felnőtt orosz férfi dolgozott, akit „Öreg Orosznak” nevezünk el. Ő is inkább ács volt, mint asztalos, de igazából egyik mesterségben se jeleskedett. Ezért alig tartózkodott a műhelyben, a Sánta ugyanis inkább alkalmi munkákkal foglalkoztatta. Ha a mester az Öreget valamely munkára küldte, sok esetben engem osztott be mellé.

A műhelyben emellett három 25–30 év körüli orosz nő (Marjusza, Olga és Nágya) valamint néhány orosz inas (Vigyka, Válogyka, Kolea, Jáska és Száska) is tevékenykedett. Az inasok többnyire apjuk pufajkáját hordták, így kabátujjaik mintegy öt-tíz centiméterrel voltak hosszabbak a karjuknál. Gyalulás közben aztán bele-beleakadt a fába, és cafatokra szakadt szét. A petriek általában csak mosolyogtak

a munkájukon. „Az oroszok már megint gyilkolnak” – mondták rájuk sokszor az általuk gyártott termék minőségére célozva.

A tízszer tíz méter területű teremben meglehetősen sokan dolgoztunk összezsúfolódva. A középén álló dobkályha egész nap jó meleget árasztott. Erre különösen az első télen volt nagy szükség, mivel előfordult, hogy $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ig süllyedt a hőmérő higanyszála. Az egyik kint dolgozó szász leány el is ájult. Nem csoda, hogy a szabadban a törmeléket takarító lányok is gyakran bejöttek a műhelybe, ilyenkor viszont már mozogni is alig lehetett a helyiségben.

Az első három hónapom

Mesterünk nemcsak jóindulatúnak, hanem jó szervezőnek is bizonyult. Segítségével mindenki megtalálta azt a területet, ahol a legjobban tudta kamatoztatni képességeit. Én kezdetben egyfajta kisegítő szerepet kaptam, gyakran kellett például a gerendákból kihúzogatom a szegeket, mivel új szegről csak ábrándozni lehetett. A szerzőszámainkat is mi magunk készítettük, egyetlen gépünk a szabadban felállított körfűrész volt, az építkezések alapanyagaként pedig a romokból összeszedett deszkákat használtuk fel.

Mivel gyufánk nem volt, meg kellett tanulnunk az oroszok által is használt tűzgyújtási eljárást. Egy acéltárgyat kellett egy kőhöz üt-nünk, amitől a tapló, és adott esetben a mahorka is meggyulladt. A követ az oroszoktól, az acélt a gyárból szereztük, taplóként pedig rendszerint a saját pufajkájukból kihúzott vatta szolgált.

Február elején egy kétemeletes, a bombázástól ferde, néhol beszakadt gyártetőről kellett deszkákat szereznünk. Én egy vékony cipőben, egy szál zokniban, kesztyű nélkül, és ami a legrosszabb, kellő tapasztalat híján mentem fel a tetőre. Mire az Öreg Orosszal felértünk, én már ujjaimat és lábujjaimat sem éreztem. Még szerencse, hogy az enyhén ferde tetőn, két emeltnyi magasban nem történt ba-

jom. Az Öreg – akinek sapkája, pufajkája, szőrcsizmája és kesztyűje is volt – nem sok hasznomat vette. Miután szakított néhány szál deszkát, lejött a tetőről, és megdörzsölte a kezeimet. Később a mester egyszer egyedül, egyszer pedig „hölgyek” társaságában küldött deszkaszervő útra, de túlzottan sikeresnek egyik próbálkozásomat sem nevezhetjük. Hiába tértem vissza azonban üres kézzel a műhelybe, rosszindulatú megjegyzést sohasem kaptam a mestertől.

Egy alkalommal az Öreg Orosszal a láger és az attól nem messze fekvő, általunk méretei miatt csak kis Faluként (olykor pedig egyszerűen Faluként) emlegetett település közötti pincesorhoz küldtek minket. Egy ajtót kellett megjavítanunk, de nekem fogalmam sem volt, mit kellene pontosan csinálnom. Az Öreg úgy rendezte, hogy ha értettem volna a szándékát – és persze ismertem volna a zabrálási (fosztogatási) szokásokat –, szert tehettem volna némi burgonyára és murokra (répára). Ezeket a létfenntartás szempontjából elengedhetetlenül szükséges szokásokat csak nagyon nehezen tanultam meg, amiben meglehetősen szigorú vallási nevelésem is közrejátszott. Amikor távozáskor az Öreg Orosz észrevette, hogy nem szereztem semmit, csak csóválta a fejét: „Jáská, Jáská! (Jóska, Jóska!)” – mondta lemondóan.

Februárban szerencsére már egy meleg füles sapkát, egy cipőt, valamint kapcákat is kaptam. A cipő talpa fából, a többi része vászonból volt. Ha kapcákkal együtt hordtam, melegen tartotta a lábamat, de amikor sáros, vizes helyen kellett dolgozni, nem volt a legelőnyösebb viselet.

A munkások legboldogabb pillanatait az jelentette, amikor a lágerbe hozott lovak közül néhány elpusztult. Estére már a tűzhelyen főtt a lóhús, amelynek a kifolyó habja rettenetes büzt árasztott, de ez akkor senkit sem érdekelt. Akik – jó helyezkedésüknek köszönhetően – kaptak a húsból, azoknak az arca szinte sugárzott a boldogságtól. Még manapság is a szemem előtt van, ahogy a vállalji Scheibli Mihály bácsi örömmel kevergeti az edénye tartalmát.

A munkára való ösztönzésre az oroszok egyébként kitaláltak egy talonnak nevezett ételmiszerjegyet, amelyet elsősorban a nehezebb munkákat végzőknek osztottak ki. Mivel a mi munkánk nem számított nehéznek, így az első három hónap alatt csupán kétszer kaptunk az ételmiszerjegyből, amelyért egy evőkanálnyi köleskása, valamint egy kis húsfoszlány járt. Gyakran eszembe jut a jelenet, amikor egy idősebb terebesi rabtársunk megbízta a szintén terebesi K.-t, hogy vegye ki az ő talonját is. Miután K. megkapta mindkét ételmiszerjegyet, az asztalsor egyik üres asztalánál megállt, kivett a társa adagjából egy kanálhegynyit, és a saját tányérjába tette. Az adagokat elsimította, hogy kevésbé legyen feltűnő a csalás. Amikor azonban az idősebb terebesi megérkezett, az arcáról leolvastam, hogy tisztában van azzal, hogy sorstársa meglopta, ennek ellenére mindketten szótlanul fogyasztották el a talonra kapott aprócska adagot.

Nekem ez a plusz porció is nagyon jól jött volna. Egy februári reggelen ugyanis, mintegy két héttel megérkezésünket követően, Harmatos Feri figyelmeztetett, hogy fel van puffadva az arcom. Én voltam az első, akinél ilyen – az éhhalál előjelének tekinthető – jelességet észleltünk. A tragédiától valószínűleg az mentett meg, hogy még időben a szovhozba kerültem.

A szovhozban

Ismerkedés az új környezettel

Április legelején a Sánta közölte velem, hogy másnap a szovhozba (állami gazdaságba) fogok utazni. Egyrészt fogalmam sem volt, hogy az mi lehet, másrészt semmiképpen sem szerettem volna elszakadni a petri asztalostársaimtól, akiknek a körében többé-kevésbé biztonságban éreztem magam. Azzal vigasztaltak, hogy a szovhozban legalább némi pluszélelemhez is juthatok majd. Igazuk lett.

Emlékeim szerint április 7-én jött értem a skatulyaszerű autó. A mintegy 25 kilométeres távot nyolc száz férfi társaságában tettem meg. Az út során egyetlen településen sem haladtunk át. A mezőkön még mindig kilótt harckocsik, autóroncok és ágyúk heverték. Amikor megérkeztünk a cinkgyár tulajdonát képező szovhozba, ötven év körüli, sovány, hajlott hátú, sasorrú, mogorva férfi fogadott bennünket katonaruhaszerű öltözékében. Mint kiderült, ő nem más, mint a szovhoz igazgatója, Tarasz Karpovics. A sokat káromkodó, orosz szokás szerint anyánkkal való viszonyát minduntalan emlegető igazgatóval utoljára három évvel később, 1948 nyarán találkoztam. Csak véletlenül futottam össze vele, de kihasználta az alkalmat, és egy nagyobb pénzösszeget ajánlott, ha kiszedem a dolga végzése közben az árnyékszékbe ejtett aranyóráját. Ekkoriban azonban már más időkét éltünk, így még akkor sem lettem volna hajlandó kiszedni, ha a pénzzel együtt az órát is nekem adja.

Az első találkozásunk utáni napon az igazgató a két ácsot, vagyis engem és egyik utastársamat, a szász Simont kérte magához. A nálam mintegy két évvel idősebb Simon csak Karpovics többszöri próbálkozása után értette meg, hogy egy konyhát kell építenünk. Társamnak már volt némi munkatapasztalata, mivel ő már Medgyesen is ácsként dolgozott.

A konyhát a gyárból szerzett, savval átjárt deszkákból és gerendákból építettük fel, a szeget pedig úgy pótoltuk, hogy sodrozott acélkőelet vágjunk hidegvágóval megfelelő méretűre. Az ily módon nyert „szegeket” az aránylag puha fába szerencsére sikerült beverni. Az épület mintegy három hét alatt el is készült. A konyha belső terét három részre osztottuk: a nagyobbikban nekünk főztek, a kisebbikben az oroszoknak és a traktoristáknak, a legkisebb rész pedig raktárként szolgált.

Miután a csanálosi és terebesi rabtársaink kitisztították a kutat, Simonnal egy kútkávát ácsoltunk köré. Ő nem tudott magyarul, én nem tudtam románul, úgyhogy németül beszéltünk egymással. Nagyon szótlan fiú volt, de mindvégig nagyon rendes volt velem.

Miután a konyhát és a kutat elkészítettük, az 50–60 év körüli, a szóbeszéd szerint a háború alatt németekkel kollaboráló Pavel Petrovics személyében egy – korábban a gyárban tevékenykedő – építésvezetőt is kaptunk, akiről az ott dolgozó lányoknak – munkájuk gyakori sürgetése miatt – nem volt túl jó véleménye. Az építész – feltehetően a háború alatt tanúsított magatartásából fakadóan – a felletesei előtt mindig végtelenül megalázkodóan viselkedett. Az embereit rendkívül keményen hajtotta. Azalatt a mintegy fél év alatt, amit a szovhozban töltöttem, talán mindössze kétszer volt szabad vasárnapunk és ugyancsak kétszer tölthettük szabadon legalább a vasárnap délutánunkat.

Pavel Petroviccsal egy időben csanálosi, kaplonyi, petri és terebesi férfiak és nők mellett egy 25 év körüli, csinos, de rendkívül rossz hírű, az alá beosztott lányokkal kegyetlenül bánó agronómusnő is

érkezett. A kaplonyi Baumgartner Gizella visszaemlékezésében beszámolt róla, hogy a napi norma alapján naponta egy 1200 méter hosszú, 1 méter széles, gazos területet kellett borzasztó minőségű eszközökkel megkapálniuk.

Szállásunk

Amikor társaimmal a szovhozba érkeztem, terebesi és kaplonyi lányok, valamint férfiak is el voltak már szállásolva az addig kukoricatárolónak használt, még a földesúri időkből származó téglából készült raktárba. A főépületen és az azt körülvevő kertek maradványain látszott, hogy az 1917-es forradalom előtt nagy valószínűséggel földesúri kúria volt. Mi, férfiak egy ideig a főépület agyagos padlózatú helyiségében leterített szalmán, a nappal hordott ruhánkban töltöttük az éjszakát. Mivel a helyiség egyben konyhaként is működött, a szalmát minden reggel korán – mire a szakácsnők megérkeztek – egy sarokba kellett gyűjteni. Május közepén aztán a Simon és általam közösen felhúzott épület lett a konyha. Bár mi is egy másik helyiségbe költöztünk, a lakhatási körülményeink nem változtak jelentősen.

A belső helyiségben az igazgató, Pavel Petrovics, valamint az agrónómusnő aludt. Később Pavel Petrovicsot egy másik szobába telepítették át, így Tarasz Karpovics és az agrónómusnő ketten maradtak, amit az igazgató felesége egy alkalommal rosszállóan vett tudomásul. Az épület harmadik bejáratának első helyiségében a mindig szótlan, 45–50 év körüli Marjusza, a kenyeres asszony, valamint a mintegy 17 éves, hirtelenszőke titkárnő, Nádjka lakott.

Nyáron néha előfordult, hogy – a munkaerő-kölcsönzésnek köszönhetően – a szokásosnál többen dolgoztunk a szovhozban. Ilyenkor a lányok a traktoristák pajtájának egyik szárnyában lettek elszállásolva. A kaplonyi és terebesi lányok – az oroszok nagy örömeire – esténként gyakran énekeltek, és amikor csak tehették, ellátogat-

tak a szomszédban lévő nagyobb falu (amelyet ezért egyszerűen csak Nagyfalunak nevezünk) templomaiba. Ez volt az egyik oka annak, hogy vasárnap is dolgoztattak bennünket. Pavel Petrovics – aki mint-ha a feletteseitől való állandó félelemben élt volna – vadászott a lányok imakönyveire. Megtanult egy magyar szót is („Istene”), amelyet negatív értelemben használt.

Szerencsére egyetlen olyan esetről sem hallottam, hogy egy orosz férfi bármelyikükkel is erőszakoskodott volna. Mindössze egy-két ilyen konsztantynovkai esetről ugyan hallottam, de ezek többé-kevésbé önkéntesek voltak. Ezen a téren valószínűleg nagyon szigorúak lehettek a rendelkezések.

Kölcsönmunkásként a Kisfaluban⁶

Ha valamilyen mezőgazdasági gépre vagy építőanyagra volt szükség, a szovhozigazgató általában az egyik környékbeli kolhozhoz fordult segítségért. Cserébe saját embereit adta kölcsön oly módon, hogy abból neki is haszna származzon. Április végén vagy május elején én is így kerültem a tőlünk mintegy három kilométernyire lévő Kisfalu kolhozába. Innentől kezdve Marjusza, a kenyeres asszony már kora hajnalban, még sötétben felkeltett, ideadta a nekem járó fél kiló kenyeret, majd útnak indított.

Néhány napig gyalog jártam oda és vissza. Egy 40–50 év körüli orosz ács lett a főnököm. Az ásót az új munkahelyemen az ún. lom (ez egyik végén lapított, a másikon kihegyezett tömör, mintegy 120 cm-es vasrúd) helyettesítette, ezzel ástuk az oszlopok számára a göd-

---

6 Nem azonos a láger közelében fekvő kis faluval, amelyet a munkások többnyire egyszerűen Falunak neveztek.

röket. Rendes ást itt nem is láttam. Az orosz kapák sem hasonlítotak az otthon megszokottakhoz.

Orosz főnököm – mint annak idején az Öreg Orosz – bevitt a helyi pincékbe, hogy néhány murkot (répát), savanyú káposztát és savanyú uborkát szerezzek magamnak. Mivel még nem tettem magamévá ezt a számomra felettébb szokatlan élelemszerzési módszert, zsákmány nélkül jöttem ki a helyiségekből. Ez a magatartás a főnököm számára teljesen értelmezhetetlen volt. Bosszankodott is miattam. Én pedig hiába vártam arra, hogy az ott tevékenykedő két-három asszony egyike majd csak juttat valamit, nem tudtam, hogy közös vagyonnál az ilyesmit akár több évi börtönnel is büntethetik. Ha azonban én ezt-azt zsebre dugtam volna, szemet hunytak volna felette.

Egy alkalommal meglátogattott minket a kolhoz igazgatója. A főnököm és közte folyó beszélgetésből csupán annyit értettem meg, hogy az előbbi megjegyezte, úgy dolgozom, mint egy asszony. Ezzel én egyet is értettem, mivel a lommal – amelyet életemben először használtam – nehezen boldogultam. A megjegyzés korántsem volt rosszindulatú, inkább a főnökeivel szembeni védekezési reflexnek tekintettem.

A mester néhány nappal később szólt, hogy estére ne menjek a szovhozba, hanem aludjak nála. Felvitt a lakására és még vacsorával is megvendégt. A meghívásban minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy volt egy hozzám hasonló korú fia. A vacsora után a feleségétől kaptam papírt és ceruzát. Felajánlotta, hogy írjak haza egy levelet, ő majd gondoskodik a továbbításáról. Levélírás közben elérikényültem, és – a „Paradicsomban” először és utoljára – elsírtam magam. A leveletem – nem a házigazdák hibájából – otthon sohasem kapták meg.

A főnököm néhány nappal később elvitt a kenyérelosztóba, hogy intézkedjen a nekem járó kenyéradag ügyében. Bár a kolhozos kenyeres asszony vonakodott, némi vita után végül elfogadta, hogy nekem is kiadja a kolhoztagoknak járó napi fél kilót. Így néhány napig jól

éltem: hajnalban Marjuszától kaptam meg a kenyereket, majd pedig a kolhozban is felvettem a fél kilós adagomat. Valószínűleg a dupla ellátás megszüntetése érdekében, valamint azért, hogy ne kelljen naponta kétszer három kilométernyi utat megtennem, a Kisfalu kolhozigazgatója végül úgy döntött, a kovácsműhely mellett lakhatás céljából biztosít számomra egy szobát.

Egy családhoz költöztem be. Amikor az igazgató először vitt el az új szállásomra, csak a háziasszony volt jelen, aki meglehetősen heves szóváltásba keveredett az igazgatóval, mivel nem akart „albérlőként” befogadni. Mint hamarosan megtudtam, elsősorban féltette tőlem a velem nagyjából egyidős, 17 éves lányát. Megfenyegetett: „Szmotri! (Vigyázz magadra!) A leány egész nap a mezőn dolgozik, és nagyon elfárad. Nehogy hozzányúlj!” Az anya félelme teljesen alaptalan volt, mivel amellett, hogy ezen a téren teljesen tapasztalatlan voltam, a rendkívüli módon leromlott erőnlétem miatt sem jöhetett volna ilyesmi számításba.

Amikor az apát is megláttam, nagyon meglepődtem, mivel nem volt más, mint a mi szovhozunk részeges könyvelője. Amikor estéként megérkezett, a feleség és közte általában erős szóváltás kezdődött, mivel a családfő többnyire részegen jött haza. A vodkára valószínűleg ráment az egész napi keresete.

A mintegy ötször öt méteres, négyzet alapú szobában a bal oldali ablak közelében, a sarokban a férj és a feleség, tőlük mintegy két méterre pedig a lány aludt. A másik fal mentén, a lány ágyával szemben, attól mintegy három méterre állt az én szalmával letakart vaságyam. A takaróm az otthonról hozott plédem, valamint az ekkor még mindig jó állapotban lévő zsinóros télikabátom volt. Éjszakánként az átfázásom miatt többször fel kellett kelnem, ilyenkor pedig az asszony nyugtalanul mozgolódott a sarokban, mivel félreértette a szándékomat.

A kolhozba való átköltözésem miatt ugyan elestem egy adag kenyértől, de a veszteségért bőven kárpótolt, hogy ezután a kolhoz

konyháján ebédelhettem. Már régóta nem mosakodtam, a kezeimen meglátszott, hogy rég nem láttak vizet. Erre, valamint a zsinóros kabátomra felfigyelt egy férfi, akiről kiderült, hogy lengyel, így engem, mint magyarországit, rögtön pártfogásába vett: bevitt a konyhára, szódát adott, és utasított, hogy – a szakácsnő nagy méltatlankodása közepette – mossam meg a kezemet az ott található mosdónál. Ez a művelet ezután máskor is megisméltődött.

Az ételt – közepes minőségű levest és köleskását – egyetlen hoszszabb asztalsornál szolgálták fel. Velem szemben a kovács ült, aki minden nap magával hozta negyedliteres olajos üvegecskáját, hogy a kását leöntse némi napraforgóolajjal. Lengyel barátom – akiről később kiderült, hogy méhészként dolgozik – egy alkalommal ebből számomra is kért, magának azonban nem. A kovács az első két napon adott is az olajból, de később már megtagadta a kérést. Az étel persze enélkül is kitűnőnek tűnt a mi szovhozi lötytyünkhöz képest. Lengyel barátom még repetát is kért számomra a szakácsnőtől, de ez az akciója csupán egyszer járt sikerrel. A szakácsnő azzal érvelt, hogy még az oroszoknak sem ad, nemhogy nekem.

Fejlődésben lévő szervezetem fiatal gyomra azonban ennél többet kívánt. Az eszünk – különösen nekünk, fiataloknak – mindig azon járt, hogyan szerezhetnék némi harapnivalót. Egy alkalommal észrevettem, hogy egy konyhán dolgozó lány a vállán átvetett rúd két végén egy-egy vödörrel hordja a közeli patakából a vizet. Gondoltam segítek neki, hátha jutalmul kapok a konyháról egy kis plusz ételmet. Bár a lány nagyon szabadkozott, végül átadta a vödröket. Amikor azonban a szakácsnő észrevette, hogy átvettem a vödröket, alaposan megdorgálta a lányt, mivel azt hitte, férfiként szerettem volna hozzá közeledni.

A faluban összesen két vasárnapot töltöttem. Vasárnap esténként a település kis létszámú, mintegy tizenöt fős fiatalsága a falu – szál-lásom közelében lévő – főterén összegyűlt, táncolt és énekelt. A falunak még csak kövezett útja sem volt, aszfaltozotról már nem is

beszélve. Szállásadó asszonyom biztatott: „Igyi, guljáty”, vagyis „Menj szórakozni!”. Minden bizonnyal szeretett volna legalább egy ideig tőlem megszabadulni, én azonban nem csatlakoztam a fiatalokhoz. Több szempontból sem illetem oda: ruházatom rongyos volt, a fej- és ruhatetűk állandó társaim voltak, a környezet idegen volt számomra, a gyomrom pedig folyamatosan korgott, így nem csoda, hogy nem vágytam szórakozásra. Másrészt nem tudhattam, hogy egy hozzám hasonló „fasiszta” jelenléte nem vezet-e kellemetlenséghez, hiszen nem sokkal korábban az orosz gyerekek még kövekkel dobtak meg bennünket. Ráadásul ezenfelül még honvágys is gyötört. Teljesen egyedül éreztem magam idegenek között, egy ismeretlen környezetben.

A kolhoz dolgozói szűkösen éltek, bár szerencséjükre 1945-ben éppen jó volt a termés, így maguknak is többet tehetek félre, és kis konyhakertjük is enyhítette valamelyest a nehézségeiket. A kolhoztagoknak azonban így is csak morzsák jutottak, mivel a termés javát be kellett szolgáltatni az államnak. Erre az eljárásra többször is panaszkodtak, de előtte mindig alaposan körülnéztek, nem hallja-e más is, amit mondanak. Velünk nyíltabban beszéltek, mint honfitársaikkal, akiket olykor a szájukhoz emelt mutatóujjukkal bírtak hallgatásra, és előfordult, hogy ujjakkal egy rácsot formáztak, jelezve, hogy a felesleges fecsegésért börtön jár. Ez a viselkedés számomra kezdetben meglehetősen furcsának hatott.

Élelmezés a szovhozban

Bár sajnálkoztam, hogy májusban a Kísfalu kolhozából vissza kellett térnem a szovhoz taposómalmába, hamarosan jó híreket kaptunk. Május 10-én, egy nappal a háborús hivatalos befejezése után csillant fel bennünk először a hazatérés reménye. A városból egy számunkra addig ismeretlen tiszt érkezett, aki a főépület előtt álló embereket

egy körbe gyűjtötte, és mintegy tízperces beszédet tartott. A szónoklatból a Sztálin és a „rogyina” (haza) szavak mellett azt is kiszűrtem, hogy „vojná kaput” azaz a háborúnak vége, és először hallottam azt a – későbbiek folyamán igen gyakran hangoztatott – két szót, amely nagy reményekre adott okot: „szkora damoj”, vagyis nemsokára hazamentek. A hírek rettenetesen örültünk. Szerencsére nem tudtuk, hogy majdnem öt év van még hátra.

Amennyiben csak a szovhozunktól kapott ételen éltünk volna, a többség valószínűleg nem kerüli el az éhhalált. Amíg ugyanis az oroszok és a traktoristák krumplilevest és kását kaptak ebédre, addig a többieknek – köztük nekem is – egy félkilós kenyérrel, valamint a napi háromszor felszolgált, levesnek nevezett lötytyel kellett megelégedniük. A kotyvalék alapanyaga kezdetben savanyú káposzta volt, majd amikor a határ kiszáradt, a helyi patak völgyéből szerzett „kutyasóskát”, ősszel pedig a répák vízben főtt leveleit tették a levesbe, amelynek csak a tetején úszkált egy-egy olajfolt. Ha ehhez hozzáteszünk, hogy bár „látástól vakulásig” dolgoztunk, munkánkért csak nagyon ritkán – én például mindössze egyszer – kaptunk fizetést, akkor is mindössze néhány rubelt, kijelenthető, hogy nem voltunk mások, mint modernkori rabszolgák.

A szakácsnő, Olga, valamint társai – a hét-nyolc traktorista, az agronómusnő, Kosztyilov, a szellemileg nem egészen beszámítható fegyveres őr, Pavel Petrovics, az építész, Marjusza, a kenyeres asszony, Melnyikov, a lógondozó, Nadjka, a titkárnő, a részeges könyvelő, valamint vakáció idején Olga két gyereke – persze sokkal jobban éltek. Az igazgatónak különösképpen nem lehetett panasza az élelmezésre, Olga ugyanis gyakran sütött neki rántottát. Nem ő volt azonban az egyetlen, akinek a szakácsnő ilyesmivel kedveskedett. Az egyik száz traktorista, Olga harmadik gyermekének apja is hasonló ellátást élvezett. Amikor a nyár folyamán a szakácsnő férje hazajött a frontról, csodálkozott, hogy hátrahagyott két gyermeke mellett egy harmadik is született. A családapa és az Olga közötti háborúskodás azonban

három nap után már véget is ért. Az apa megbékélt a kibővült család gondolatával.

A szovhoz korábban a mintegy két-három kilométerre fekvő Kisfalu kolhozának tulajdonát képezte. Amikor a még előttünk érkező lányok és férfiak kora tavasszal a szovhozba kerültek, ki kellett ürítésük a kukoricával teli raktárhelyiséget. A raktár mögötti kertben, két, mintegy tíz méter hosszú, egy méter magas kukoricasor keletkezett, amelyet csak május közepén hordtak el teljesen, így a készlet addig rendelkezésünkre állt. Addig csak néhanapján jött egy-egy adagért a Kisfalu teherkocsija.

Mintegy másfél hónapon át így kukoricával egészítettük ki szegényes napi élelmiszeradagunkat. A raktári épülettel szemben volt egy lebontott épület, amely a megmaradt fundamentumának egyes részei alapján néhány évvel azelőtt még a raktáréhoz hasonló nagyságú lehetett. Sötétedés után ide húzódtunk vissza, hogy egyfajta laci-konyhát felállítva főzzünk magunknak. A téglákra és a kövekre pléhlemezeket tettünk, majd ezekre helyeztük rá az edényeinket. Voltak, akik megfőzték a raktár mögül csent kukoricát, a türelmetlenebbek – mint például jómagam – egyszerűen a bádoglapon piritották meg az ételt.

Amikor a szász Andreas látta, hogy nemsokára elfogy a kukorica, a dinnyeföld közepébe egy nagy kupacot halmozott fel, amely a sűrű magas gatzól nem látszott. Hiába vette azonban észre ezt is az igazgató, mivel íratlan szabály volt, hogy más gazdaságából lehet lopni, csak a sajátunkból nem, csak visszafogottan káromkodott.

Májusban – sok társamhoz hasonlóan – engem is elküldtek ekekezelőnek az akkoriban a szovhozunkba érkezett vadonatúj amerikai lánctalpas traktorhoz. A traktor kezelésére a városból egy szász bádogost bíztak meg, akiről azt beszéltek, hogy járt Amerikában, és állítólag ismerte az angol nyelvet. Velem rendkívül lekezelően bánt. Szántás közben többször megálltunk, hogy „tanulmányozza” a traktor használati utasítását, ezzel is fitogtatva angoltudását. Én az ekén

állva hajnaltól sötétedésig arra vigyáztam, hogy be ne duguljon. Erre szükség is volt, mivel a német megszállás alatt parlagon heverő termékeny földeket benőtte a gaz. Ezalatt a három nap alatt, amíg ott dolgoztam, a traktoristákhoz hasonlóan én is krumplilevest és kását kaptam. Megtapasztalhattam, hogy a mi és az ő élelmezésük között mekkora a különbség. Mint ég és föld.

A patak jobb oldalán terült el a kertészetünk, ahol paradicsomot és káposztát termesztettek. Hallottam, ahogyan a férfiak egymás között a kertészetben található szép paradicsomok elfogyasztásáról beszélgettek. Bár otthon – annak ellenére, hogy a paradicsommártás a kedvenc ételeim közé tartozott – sohasem ettem nyers paradicsomot, most elhatároztam, hogy én is szerzek belőle. A völgyben a kertészet mellett egy mély árok húzódott, így ebben kúsztam a cél felé lehajtott fejjel, nehogy valaki meglásson. A szívem közben – mivel életemben először loptam – hevesen dobogott. Aggályaimon azonban vitaminéhségem miatt felülkerekedtem. Az árok végén pedig ott vártak rám a szép paradicsomtőkék – szinte kínálták magukat. Amikor először beleharaptam a paradicsomba, kellemes érzés futott át rajtam, mivel ugyancsak finomnak találtam. Meg sem álltam, amíg huszonhárom közepes méretűt el nem fogyasztottam.

A raktár mögötti gyümölcsöskertben állt három öreg almafa, és az egyikén még három alma is volt. A gyümölcsöket egy bottal próbáltam meg leszakítani a fáról, ezt azonban meglátta az igazgató, és ezért egy éjszakára a főépület melletti, mintegy kétszer két méteres, nedves pincébe záratott. Míg Andreas semmiféle büntetést nem kapott a dinnyeföldön található kukoricahalom összehordásáért, mivel nem a mi szovhozunk tulajdonából lopott, addig én egy sikertelen almaszerzési kísérletért egy éjszakát tölthettem el a nyirkos pince sötétjében úgy, hogy még a napi levesadagomat sem kaptam meg.

A nyár végére tudomásunkra jutott, hogy a Kisfalu gyümölcsöse – amelyet az őr mellett egy kutya is őrzött – bő almatermással rendelkezik. Egyik este mintegy tízen elmentünk szerencsét próbálni. Én

félig szedtem az otthonról hozott zsákomat, de mivel a kutya egyre jobban ugatott és másféle hangok is hallatszottak, be kellett fejezni az akciót. Miután az igazgató megtudta, hogy szereztünk néhány almát, a jóváhagyásunk nélkül lefoglalt a készületünkből magának néhányat.

Egyik nap Simon – miután a konyhán kimért ételmennyiséggel korántsem laktunk jól – azzal állt elő, hogy kövessük a lányok példáját, akik nemrég a Nagyfaluban voltak koldulni. Annyira éhes voltam, hogy képtelen lettem volna a javaslatnak ellenállni. A küldetésünk végül sikeresnek bizonyult. Az adományozóktól főként kenyeret, tejet és kását kaptunk. Különösen azok a magányos öregasszonyok bizonyultak jószívűnek, akiknek házikójuk első helyiségének sarkában egy ikon is volt. Ez volt az első eset, hogy a Szovjetunióban jóllaktunk.

Mikor a traktorgarázs mögött egy nagyobb területen már kezdett érni a dinnye, Simon ismét rávette, hogy élelemszerzési kalandra induljunk. Miután alaposan körülnéztünk, a lejtő alján lévő árokba gurítottuk a dinnyéket. Amikor már a harmincat meghaladta a dinnyék száma, lementünk falatozni, és jóllaktunk belőlük. A szívem közben – egyrészt a félelem, másrészt a lopás tudata miatt – hevesen dobogott. A Szovjetunióban töltött öt évem alatt először és utoljára ekkor ettem dinnyét. Másnap az igazgató, Tarasz Karpovics észrevette a hiányt, és hatalmasat káromkodott.

Amikor augusztusban az udvaron leterített paszulyt csépeleték, Simon tanácsára szereztünk belőle némi tartalékot, amit én – jobb híján – keskeny, zsákszerű szalmazsákomba rejtettem. Ezután egy – a szovhozunktól mintegy fél kilométernyire fekvő – domboldali szakadéokban tüzet raktunk, majd egy paszullyal teli nagy konzervdobozt két téglára ráállítva főzni kezdtünk. Az agronómusnő észrevette a felszálló füstöt, és rögtön odajött. Amikor meglátta, hogy a szovhozból lopott paszulyt főztük meg – nagy bánatunkra és bosszúságunkra –, felrúgta a dobozt.

Egy másik alkalommal a szalmazsákomban tárolt paszuly éppen a központi épületnél, az igazgató bejárata előtt hullott ki. Szerencsére az igazgató csak valamivel később lépett ki az ajtón, persze amikor meglátta a földön heverő paszulyt, nagyokat káromkodva találgatta, hogy honnan származhat. A tettest végül nem sikerült azonosítania.

Simon még nálam is bátrabb volt: egyszer még a szovhoz szerény csirkeállományból is főzött magának egy jókora adagot. Szeptember végén aztán azzal állt elő, hogy szedjünk a raktárépület padlásán tárolt napraforgómagból, és adjuk el a Kisfaluban. Az udvart egyetlen villanyégő világította meg, a raktár mögött pedig csak félhomály volt. Simon felment a létrán, eltávolított néhány cserepet, majd – amíg én öröködtem – a zsákjába töltötte a napraforgómagot. A zsákmányt még a sötétben elvittük a Kisfaluba, hogy eladásra kínáljuk a helyieknek. Az első két háznál nem jártunk sikerrel, a harmadikban azonban egy asszony sztáránként (vagyis poharanként) két régi rubelért – a Szovjetunióban 1947-ben pénzreformot hajtottak végre – megvette a készletünket. Jól teletöltötte a poharakat, de megmondta, hogy a pénzt csak akkor adja ide, miután a bazárban értékesítette az árut. Nem volt mit tennünk, beleegyeztünk az üzletbe. Hazafelé a cipőm feldörzsölte a lábamat, a seb elfertőződött, az igazgató pedig két nappal később – látva, hogy a ruhám és takaróm már csak foszlányokból áll – visszaküldött a lágerbe. Később Simon megkapta a pénzt, az én részemem pedig kukoricában küldte el, ami számomra a pénznél is többet ért.

Pavel Petrovics, a szovhoz főépítésze

Mire májusban a Kisfaluból visszatértem, sok minden megváltozott. A lágerből – Scheibli Pál kőművesmesterrel az élen – mintegy tucatnyi csanálosi, terebesi és kaplonyi férfit helyeztek át a szovhozba. Ekkorra a főépülettől jobbra, attól mintegy 40 méterre felépítettek

egy körülbelül nyolcszor tizenhat méteres pincét, amelybe megérkezésem után – nők és férfiak vegyesen – át is költöztünk.

Hamarosan megkezdtük a „nagy mű”, a mintegy 32 méter hosszú és 10 méter széles istálló megépítését. A gerendákat és a deszkákat a gyári bontásból, a tetőzethez szükséges faanyagot a tőlünk mintegy 15 km-re fekvő kolhozból szereztük be, amelyet az anyagért cserébe munkaerőként „kölcsonadott” lányok a nagy távolság miatt „messzicolhozhatnak” neveztek el. Szalmát és néhány szeget – szintén ingyenmunkások ellenében – a Nagyfalú kolhozától kaptunk. A latyakos sarat a férfiak egy deszkából összeszegezett nagyobb ládaszerű alkalmatosságban keverték, és még folyékony állapotában, vödörből öntötték a deszkák közé. Ezután szalmát keverték bele, amit a lányok letapostak. A férfiak hiába javasolták Pavel Petrovicznak folyamatosan, hogy a sarat – ahogyan azt a fecskék is teszik – először szalmával kellene keverni, és csak ezután – villával – a deszkák közé rakni, az öreg hajthatatlan maradt. A makacs Pavel Petrovics sohasem mérlegelte mások tanácsát. Így aztán a deszkák résein folyt ki a híg sár, de hát „dáváj, dáváj”, hangzott folyamatosan az utasítás. Haladni kellett, és az öreg nem várta meg, amíg a beleöntött agyag kellően megszilárdul. Még egy méter magasságig sem jutottak el, és a nyers fal itt-ott már is meggömbült. A főépítész kénytelen volt a falakat megtámasztatni.

Ezután a tető építése következett, amihez – mint már említettem – a „messzicolhozából” szereztük meg a szükséges faanyagot. A „kölcsonadott” lányok szomorúan tértek vissza a szovhozba, mivel időközben összelekedtek az ottani, őket pártfogásukba vevő orosz asszonyokkal. Ráadásul a kolhoz is a módosabbak közé tartozott, így az ellátásra sem panaszkodhattak az ott töltött időszak alatt, a falu közepén pedig egy kisebb tavacska volt, amelyben kedvükre tisztálkodhattak. Volt, aki később titokban a nagy távolság ellenére is ellátogatott egykori orosz munkatársaihoz.

A tetőhöz szükséges szegek és lécek hamar elfogytak, így Pavel Petrovics elment a Nagyfalú kolhozába, ahol sikerült egy maréknyi

szeget összekoldulnia. Míg a lányok belül a falakat tapasztották, mi a szarufákat raktuk fel. Bár nagy erőfeszítések közepette mindet sikerült felraknunk, két szegünk még maradt. Harmatos Feri ideadta nekem a két szeget, hogy másszak fel a létrán, és ezeket még verjem be, nehogy az egész összedőljön. Alig tettem azonban az egyik lábamat a létrára, az egész tetőzet felborult, és a szarufák most már A alak helyett V alakban heverték a falak között. Szerencsére egyetlen lánynak sem esett baja, zuhanáskor ugyanis valamennyien egy sarokba húzódtak. Az egyébként is görbe falak azonban innentől kezdve még görbábban álltak.

Pavel Petrovics utasítására ezután még kijavítottunk egyet s mást, de a támasztékoknak most már végleg ott is kellett maradniuk, nélkülük ugyanis a falak összedőltek volna. A dolognak persze híre ment, és a gyár megtermett igazgatója hosszasan korholta az öreget. A jelenet idején ott álltam tőle nem messze. Embert ennyire megalázkodni még sohasem hallottam. Azt ismételtette folyamatosan, hogy „Zgyelájim, zgyelájim!” azaz „Megcsináljuk, megcsináljuk!” A gyárigazgatót ez persze nem hatotta meg.

Ezután – újabb szegek és lécek beszerzését követően – ismét elkészült a tető. Következhetett a lefedése. A főépülettől mintegy kétszáz méterre folyt egy patak, ahol a lányok gyakran mosakodtak. Nyár közepén jártunk, szép zöld volt a patakban a nádas. Pavel Petrovics ezzel a náddal fedette be az istállót. Amikor aztán végre elkészült, a belsejét fallal két részre osztotta: a háromszor akkora rész a tehének, míg a kisebb rész a lovak mellett a pipázó, nagy növésű, lomha járású szász Andreas, Walter, a suszter, valamint egy harmadik társuk lakhelye lett. Ők lettek az állatállomány gondozói. Már a lágérben voltam, amikor értesültem róla, hogy Andreas pipázása miatt a jószágokkal együtt leégett az istálló. Szó szoros értelmében az egész munkánk füstbe ment, Andreast pedig elítélték.

Miután az istálló tetőzete elkészült, lett egy szabad vasárnapi délutánunk. Neuhöff Matyi bácsi javasolta, hogy sétáljunk egyet. Persze

a kirándulás valódi célja az élelemszerzés volt. Ketten végimentünk a két kilométerre fekvő Nagyfalu egyetlen, mintegy egy kilométer hosszú utcáján, amelynek végén egy közeli, kisebb települést pillantottunk meg. Matyi bácsi javasolta, hogy menjünk tovább. Alig értünk azonban be a település szélére, egy kunyhóból egy félig-meddig katonaruhás ember állított meg bennünket. Érdeklődött, hogy kik vagyunk és hova megyünk. Szegényes orosz tudásunkkal elmondtuk, hogy mi járatban vagyunk, és hogy a szovhozban dolgozunk. Mivel nem volt nálunk csomag, láthatta, hogy nem vagyunk szökevények, de figyelmeztetett bennünket, hogy azonnal térjünk vissza. Közben visszamentünk a szovhozba, hátrapillantva láttuk, hogy egy ideig még az ajtójából figyelt bennünket, hogy valóban visszatérünk-e. Megállapítottuk, hogy egy szökési kísérletet korántsem lenne könnyű kivitelezni.

Az orosz személyzet – de főleg Nádja – folyamatosan azzal zaklatta Pavel Petrovicsot, hogy építsen fürdőt. Az öreg végül beadta a derekát. Kivágtuk, hosszabb darabokba fűrészeltük, majd felhasítottuk a patak szélén található fűzfákat, majd a csanárosi és terebesi munkások kiástak két négyszer négy méteres fürdőhelyiséget, a kettő között földből mintegy fél méter vastagságú közfalat hagyva. Bár a csanárosiak közül többen is figyelmeztették az öreget, hogy a módszer megint nem lesz jó, mivel a fél méter vastagságú földfal nem bírja majd el a terhet, Pavel Petrovics – mint mindig – hajthatatlan maradt. A munkások alig lapátoltak a tervezett földemre egy kis földet, máris az egész tákolmány összeborult. Nem kellett szakembernek lenni ahhoz, hogy bárki előre lássa a következményeket. Végül az épület befejezetlen maradt, Nádja pedig még sokáig faggatta arról viccelődve az öreget, hogy mikor fürdünk már. Bár sok munkánk kárba veszett, mivel a fürdő nem szerepelt a gyár tervében, ráadásul többnyire vasárnap foglalkoztunk vele, Pavel Petrovics újabb kudarcának nem lett következménye.

Ezután a raktártól jobbra egy újabb épület építése kezdődött meg. A falat az istállónál alkalmazott módszerrel öntötték, persze a végén ezeket is meg kellett itt-ott támasztani. Az öreg ezúttal valami emlékezeteset szeretett volna alkotni, ezért a cinkgyár építésénél a harmincas évek elején alkalmazott eljárással, az úgynevezett holland csapozással akarta a gerendákat a helyükre illeszteni. Jól méretezett fenyőfával, és persze nagyon gondos szakmunkával ez a bonyolult illesztési eljárás egy nagyon tartós, masszív csatolást tesz lehetővé, esetünkben azonban nem voltak adottak a feltételek. Sem a megfelelő minőségű fa, sem a hozzáértő szakemberek nem álltak rendelkezésre. De az öreg – hogy az istálló megépítésével kapcsolatos kudarcát némileg ellensúlyozza – az aligazgató látogatáskor ezzel a „golandszkij zamokkal” (holland csapozással) dicsekedett. Végül soknapi munkával összekontárkodtuk a kívánt gerendákat. A tetőt a földön készítettük el. Elsőre még összedőlt, végül azonban sikerült feltennünk. Ezt is ugyanúgy náddal fedtük le, mint az istállót. Szeptemberben – férfiak és nők vegyesen – az újonnan felhúzott épület nagyobbik helyiségébe költöztünk. Előfordult, hogy ketten aludtak egy ágyban: én Lovas Jóskával kerültem egy dunyha alá, Simon pedig egy kaplonyi lánnyal osztotta meg a fekhelyét.

A nálam talán egy évvel idősebb, terebesi Schlachter Jancsi még munka közben egyszer csak felfigyelt hiányos öltözékemre. Bár igyekeztem eltakarni nemesebb részeimet, nem tudtam megakadályozni, hogy néha ne látsszon ki valami. Amikor Jancsi ezt észrevette, egy dalt kezdett el énekelni („Rongy a ruhám, sátor az én palotám...”), így nagy bosszúságomra a többiek figyelmét is rongyos ruházatomra terelte.

A raktártól jobbra lévő épület elkészítésével párhuzamosan a főépülettel szemben, onnan mintegy harminc méterre, egy masszív – irodáknak és jobb lakásoknak szánt – téglalapú felhúzása is megkezdődött. Annyira sürgették a munkálatokat, hogy egyik vasárnap még a modellasztalos Litvinovot és Mock Józsi bácsit is áthozták a

gyárból. A szovhozigazgató és a gyári aligazgató a teljes vasárnapot mellettünk töltötték. Folyamatosan „dávájozva” hajtottak bennünket – egy percnyi szünetet sem hagytak. Már jóval elmúlt dél, amikor Litvinov egyszer csak kikelt magából: „Egész nap csak dáváj, dáváj szünet nélkül, ott a sok paradicsom a kertben, eszükbe se jut, hogy hozzanak belőle.” Ez a viselkedés számunkra szokatlan volt. Korábban még nem hallottunk olyat, hogy valaki a feletteseivel szemben ilyen hangnemben fogalmazzon meg kritikát. Az orosz gyárigazgató először csak némán állta a megjegyzést. Őt is meglepte a méltatlankodás, mivel ilyesmihez nem volt hozzászokva. Bár ezután felháborodásának adott hangot, végül hozatott a kertből egy vödör paradicsomot, amelyet ebédre elfogyasztottunk. Mivel a cipőm felhorzsolta a lábamat, a ruházatom pedig rendkívül rongyos volt, szeptember elején visszakerültem a lágerbe, így már nem voltam jelen, amikor az épület elkészült.

Amíg a szovhozban dolgoztam, egy árnyékszékét is építettünk. Erre a célra mindaddig az oroszok, valamint mi is a konyhától nem messze lévő két hosszú „lövészárkot” használtuk. Két, ajtó és tető nélküli fülkét építettünk nádból, az egyiket a nőknek, a másikat a férfiaknak. Ezeket azonban főként az oroszok használták, mi csak ritkán. Elsősorban azért idegenkedtünk tőle, mivel a szintén nádból készült, gyér közfalon könnyedén át lehetett látni. Előfordult, hogy egy-egy társunk a női részen ülő Nádjjával is elbeszélgetett „munka” közben. Mások voltak az erkölcsi normák és szokások, mint amihez mi ott-hon hozzászoktunk.

Pavel Petrovics sokszor saját céljaira is igénybe vette a munkánkat. Az igazgató megengedte az öregnek, hogy a patakhöz vezető út bal oldalán egy kisebb sávban mahorkát termesszen magának. A munkát – felásást, ültetést, kapálást, locsolást – persze velünk végeztette. Pavel Petrovics a káposztakészlete beszerzését is velünk intézte. Egy alkalommal az emberek engedelmessé váltak, és loptak a patak túloldalán fekvő, Nagyfalu kolhozához tartozó káposztásból, de mivel

olyan hírek kezdtek keringeni, hogy lopásért bennünket is elítélhetnek, másodszor már senki sem vállalta a küldetéssel járó kockázatot.

Az öreg emellett a Nagyalu kolhozában a szatmári lányokkal és férfiakkal – két vasárnap – lekaszáltatott két szekér szénát, amelyet aztán a városban található házához kellett szállítani. Ehhez engem szemelt ki társnak. Már közel voltunk a városhoz, amikor a Nagyaluból kölcsönkapott szekeret hajtó ökrök egyszer csak nekiiramodtak, és a két oldalsó kerékkel az árokba hajtottak. A szekér felborult. Én talpra estem, de az öreg a széna alá került. Csak nehezen tudtam kiementeni, de ezután már gyorsan a lakására értünk.

Egy kis, kétszobás házikó, valamint egy nagyobb, befejezetlen faház is állt az udvarában. Ez utóbbi faalapanyagáról láttam, hogy néhány évvel azelőtt épülhetett. Az öreg elmondta, hogy egy részét még a német megszállás alatt építette, amiből arra következtettem, hogy bizonyos fokú együttműködés lehetett közte és a németek között. Ez persze csak feltevés.

Én a szombat éjszakát a szekér szénáján töltöttem. Nem volt kellemes, mivel az éjszaka – főként takaró nélkül – meglehetősen hűvös volt. Reggelire aztán a feleségétől kaptam egy kis – fél fogamra elegendő – harapnivalót. Ezután leraktam a szénát, majd visszamentünk a mintegy 25 km-re fekvő szovhozunkba.

Pavel Petrovics néha kedveskedni is megpróbált velünk. Előfordult, hogy reggeli találkozásunkkor „Morhen, Morhen” szavakkal köszöntött bennünket. Ez persze „guten Morgen” akart lenni, de az oroszok kiejtéskor gyakran összekeverték a G és H betűt. Engem például Vonház helyett „Vongáznak” szólítottak.

Már nem voltam a szovhozban, amikor a következő év telén Pavel Petrovicsot a cinkgyár konyhájának szomszédságába telepítendő ásványtárolási bunkerek építésével bízták meg. Egész télen betonoztak, de mire jött a tavasz, egyes helyeken málladozni kezdett a fal. Ez volt az öreg utolsó munkája, mivel – újabb kudarca következményeitől tartva – felakasztotta magát.

Az éhínség

Az oroszok élelmezése

Az 1945-ös esztendő a bő termés miatt élelmezés szempontjából a jobbak közé tartozott. Az oroszok az érvényben lévő jegyrendszer alapján megkapták fejadagjaikat, emellett kis konyhakertjük is biztosított számukra némi élelmet, a gyári dolgozók pedig az ottani konyhán is ehettek. Persze csak ritkán laktak jól, az éhezéstől azonban nem kellett tartaniuk.

Otthonaikban leggyakrabban borscsot készítettek. Az étel fő alkotóeleme a káposzta volt, de savanyított paradicsomot és uborkát, burgonyát, céklát, marharépat, valamint paszulyt is főztek a levesbe aszerint, hogy ezekből éppen mi állt rendelkezésre. Az ételt olykor korpacibere-lével is savanyították. A nagyobb jövedelemmel rendelkezők, valamint a funkcionáriusok ritkán húst is tettek az ételbe. Bár sok magánháznál volt lehetőségem borscsot enni, minden alkalommal hús nélkül szolgálták fel.

A második „legnépszerűbb” étel a krumplileves volt. Mindössze egyetlen alkalommal ettem olyan krumplilevest, amelybe fűszert, többek között borsot is tettek. Az oroszok a rántást nem ismerték, ehelyett olajban hagymát pirítottak, majd azt öntötték a levesükre. Második fogásként néha reszelt répat pirítottak, hogy ezzel is pótolják valamelyest a cukorhiányt.

A helyiek csak elvétve engedhették meg maguknak, hogy piroskit készítsenek. Ezt a féltényérnyi, palacsintaszerű ételt káposztával, jobb időkben – így például 1949-ben – pedig hússal töltötték meg. Sok magánháznál dolgoztam, de öt év alatt piroskival sehol sem kínáltak meg.

Edényként egy vasból készült, körteformájú, néhány literes, a mi egykori öntöttvas edényeinkhez hasonló fazék szolgált. Közepes jövedelemmel rendelkező családoknál két ilyen fazék is volt: egy nagyobb a leves, egy kisebb pedig a kása számára. Bár kölesből jobb minőségű kását lehetett készíteni, ebből csak ritkán főzték, és főként kukoricadarát használtak fel a kása alapanyagaként. Evőeszköznek csak fakanalat használtak, fémkanalat és -villát öt év alatt egyszer sem láttam, de az ételek jellege miatt ezekre nem is lett volna szükség.

Noha alattunk feküdt a Donyec-medence hatalmas szénkészlete, a tüzelő mégis mindig hiánycikknek számított. Nekünk ez kapóra jött, mivel az építkezésekről – és olykor a gyárból – kicsempészett szemet élelemre cseréltük. Fából és szénből a falvakban volt a legnagyobb hiány, ezért ott, ahol tartottak tehenet, a téglalakúra formált, majd a napon kiszáritott tehéntrágya szolgált tüzelőként. A szokás, úgy látszik, az egész tartományban elterjedt, mivel még a csisztyakovói szénbányában dolgozó nővérem is beszámolt róla.

1947-ben aztán beköszöntött az éhínség. A lágerünk mellett igen gyakran haladt el egy egylovas szánkó, rajta az ortodox szokás szerint nyitott koporsóban fekvő halottal. A halottakat a kis Falu melletti temetőbe vitték. Ennek a szomszédságában volt a rabok temetője, ahová a mi éhen halt honfitársainkat temették. Ebben az időben a helyiek egyik, kényszerűségből készített ételét mi is gyakran fogyasztottuk. A labodát – a spenót pótlékeként – előbb megfőztük, majd kis palacsintává formálva, egy forró fémlapon megpirítottuk.

1948-ra jelentősen javult a helyzet, és egyik-másik háznál már disznót is tartottak. 1949-ben két szobatársam is vágott orosz ismerősének egy-egy malacot. A hal – főként a füstölt hal – is a helyiek

kedvenc ételei közé tartozott. Gyakran fogyasztottak kamszát, vagyis a gyufaszáznál csak valamivel hosszabb sózott halat, amelyet 1947-ben néha mi is kaptunk. 1949-ben olykor már húst is tudtunk vásárolni – én például kétszer is vettem a város központjában lévő deszkabódészerű húskimérőből. A húsfogyasztás azonban még ezekben az időkben is ritka jelenség volt, mivel az étel a keresetünkhöz képest továbbra is drágának számított.

Az oroszok kedvenc csemegéje a napraforgómag volt, de a nyers uborkát és a paradicsomot is szívesen fogyasztották. Egy alkalommal a szovhozunkból éppen egy teherautónyi uborkát szállítottunk a városba, amikor egyszer csak azt vettük észre, hogy néhány suhanc ordítva, uborkát követelve szalad utánunk.

A helyiek kedvenc itala a kellemesen hűsítő kvasz volt, amelyet mindig a ház asszonya készített el korpából. 1949-től bódékban is árulták, amelyekben akkoriban már sört is lehetett kapni. Kvaszt mintegy háromszor ittam, a sört azonban nem próbáltam ki, mivel alkoholra nem költöttem pénzt.

Túlsúlyos embert öt év alatt mindössze egyszer láttam. A kövérebbek után általában megfordultak az utcán, a gyerekek meg persze gúnyolódtak a „kapitalistán” – a szovjet vicclapokban ugyanis mindig kövéren ábrázolták a „kizsákmányolókat”.

Zabrált javak és hadizsákmány

1946-ban a láger férfilakóit többször is mozgósították a Németországból érkező, jóvátételi cikket szállító vonatok vagonjainak kirakására. Hozzánk különböző, a cinkgyár működéséhez szükséges anyagok, valamint szerszámgépek is érkeztek. Előfordult, hogy súlyos ólomtartályokat kellett leraknunk, amelyeknek a leemelése nem állt rendelkezésünkre daru. Ennek következtében az általunk leemelt ólomtartályokat gyorsan a földre dobtuk, amelyek így annyira ösz-

szelapultak, mint amikor egy széken fekvő kalapra ráülünk. De hasonló volt a helyzet egyes gépekkel is: gyakran összetörtük őket, így ezután hosszú időre – olykor pedig véglegesen – használhatatlanká váltak.

Néha kellemes meglepetés is ért bennünket. Társaim egy alkalommal egy búzával teli ládát találtak az egyik vagonban, amely valószínűleg valamelyik csempészé lehetett. Előfordult, hogy lovakat is hoztak a vagonokban. Ezeket jól meg lehetett különböztetni az itteni, kis növésű lovaktól. Mint már korábban említettem, az egyik legnagyobb boldogságot az jelentette, ha egy ló elpusztult, így ugyanis sokkal plusz ételhez jutottak.

1947-ben Finnországból kész faházikók érkeztek. Mesterünk, a Sánta figyelmesen tanulmányozta az építményeket, különösen az ablakokat, amelyek – mint nálunk és Nyugaton – dupla falccal (bemarással), az oroszok számára ismeretlen megoldással készültek. A helyiek az ablakrámákat nem is falcolták, így persze nem is szigeteltek olyan jól, ezért télen úgy védekeztek a hideg ellen, hogy az ablakokat a keret és a tok érintkezésénél egyszerűen sárral tapasztották le. A Finnországból érkezett faházakat 1949-ben a lágérhez közeli sík területen állították fel. A néhány árnyas telket és a házat a munkások tízezer rubelért akár részlettörlesztésre is megvásárolhatták. Ekkor egy munkás átlagos havi fizetése mintegy ötszáz új rubel volt.

1947-ben emellett Romániából többször is érkeztek deszkaszállítmányok. Bár első osztályú nyersanyagoknak számítottak, mi mégis a tajgáról – szintén vonattal – szállított, sokkal könnyebben megmunkálható vörösfenyőt részesítettük előnyben. A romániai deszkákat főként betonozásra, zsuluzatnak használták, és előfordult, hogy a gyárból kicsempészett anyagokból fakoffereket készítettünk. Ha a gerenda fogytán volt, olykor ezekből a deszkából illesztettek össze szegek segítségével több darabot, hogy ezzel helyettesítsék a gerendákat.

Aasztalosként Nagyfalu úttörőtáborában

1947 májusának vége lehetett, amikor a Nagyfalu – a házaktól mintegy 200 méterre, egy kis emelkedőn fekvő – iskolájánál kezdtem dolgozni. Az egyszintes épület három osztályteremből és az igazgató szoba-konyhás lakásából állt. Az iskola vezetője gyönyörű feleségével és szüleivel lakott a kis lakásban. Az épületet valószínűleg még a forradalom előtt húzhatták fel. Megérkezésem után egy kaplonyi és terebesi lányokból és férfiakból álló, mezőgazdasági munkára kölcsönadott csapattal együtt az egyik osztályterem padlóján aludtam. A csoport néhány nappal megérkezésem után távozott, így utána ketten maradtunk a nacsalnyikkal (munkavezetővel).

Az iskolát a nyári hónapokra a cinkgyári dolgozók gyermekei számára úttörőtáborrá alakították át. Nekem az ablakok megjavítása volt a feladatom, bár a munkára mindössze néhány deszkát, valamint egy hiányos szerszámkészletet kaptam. A lágerben kapott élelmem nagyon hamar elfogyott, így ezután – munkavezetőmmel együtt – folyamatosan éhes voltam.

A nacsalnyik ebédidőben rendszerint a konyha körül ólálkodott, amíg meg nem szánták, és jutattak neki is egy-egy tányér levest. Rólam azonban mindenki megfeledezett. Mivel éhen halni nem akartam, valamit ki kellett találnom. Két évvel ezelőtt Simonnal ugyanabban a faluban kéregetéssel sok ételmet szereztünk, most azonban erről nem lehetett szó, mivel – kevés kivételtől eltekintve – a lakosok is éheztek. A lányokkal az itteniektől lestük el a labodapalacsinta elkészítésének módszerét.

Az éhség – a nacsalnyikot is beleértve – mindenkit közömbössé tett. Senki nem törődött azzal, hogy mit dolgozom, így a munkám gyakorlatilag jelképesé vált. A rendelkezéseimre álló deszkát felhasználva mindennap készítettem egy fejőszéket, amelyet aztán megpróbáltam eladni azoknál a házaknál, ahol az udvarban tehenet láttam.

A készítményeim két liter tejért rendszerint el is keltek. Egy ideig ez biztosította a napi táplálékbevitelemet.

Az iskolától mintegy 100 méterre egy jobb kivitelezésű, néhány kis toronnyal ellátott épület állt. Bár azt hittem, templom, a nacsalnyikom felvilágosított, hogy ez a falu „klubja”. Két esetre valóban emlékszem, amikor a falu ifjúsága vasárnap este az épületben zajongott. Nekem az egyik napom olyan volt, mint a másik. Se a napokat, se más dátumokat nem tartottam számon, csupán a kultúrotthonból hallható zajból következtettem arra, hogy valószínűleg éppen vasárnap van.

A tábor vezetője, egy negyven év körüli nő egyszer csak észrevette, hogy rólam senki se gondoskodik. A gyermekek enniavalójából nem adhatott, mivel ők is szűkölködtek, ráadásul a konyhán dolgozó két nő esetleges árulásával is számolnia kellett. Ezért ideadta a pince kulcsát azzal az utasítással, hogy javítsam meg a lépcsőjét. Lementem, de nem láttam semmi javítanivalót, ellenben az egyik hordóban a kamszát tároltak. Bár eszegettem belőle, kenyér nélkül nem igazán csillapította az éhségemet. Így aztán a földön talált tojánhéjakba az egyik demizsonból olajat öntöttem, és ezt ittam a sós hal mellé. Bár jelentősen ez sem csillapította az éhségemet, valamennyit azért használt.

A táborvezető ezenkívül két alkalommal az irodájába hívott, és adott egy-egy maréknyi száraz gyümölcsöt. A nacsalnyik mindig követett, így ez sem maradt számára titok. Arra gyanakodott – valószínűleg nem rossz szándékból, hanem pusztán irigységből –, hogy közelebbi kapcsolatba kerültünk egymással. A minden alapot nélkülöző pletyka az igazgatónőig is eljutott, így innentől kezdve megszakította velem a kapcsolatot. Amikor egyik vasárnap látogatóba jöttek a szülők, és a gyerekek panaszkodtak a hiányos ellátás miatt, bennem és a mesteremben találták meg a bűnbakot.

Egyik éjszaka a konyhán egy nagyobb fazékban lassú tűzön kis darabka húst főztek, amelynek az őrzését rám bízta. Hajnalban a faluból megjött a konyhán kisegítőként dolgozó asszony, aki elkezdett

csipegetni a húsból, amelyből így reggelre már alig maradt. Bár én az éhhalál szélén állva sem vettem volna a húsból, az asszony a reggeli számonkérésnél rám kente a lopást. Én persze mondtam, hogy az asszony dézsmálta meg, és bár inkább nekem hittek, én is gyanús maradtam.

Egy alkalommal észrevettem, hogy a konyhából kidobták a gondosan meghámozott krumplik héját. Mivel volt két liter tejem, az összeszedett krumplihéjakat megfőztem, és a tejjel összekeverve fogyasztottam el. Ezután borzasztóan elkezdett fájni a hasam. Lefeküdtem a földre, ahol csak forgolódni tudtam, de egy idő után alábbhagyott, majd végül el is múlt a fájdalom, pedig már a nacsalnyik is attól tartott, hogy ezt nem fogom túlélni.

Egyik nap ellátogatott hozzánk a kolhoz igazgatója, aki meghívott a lakására, hogy eldicsekedhessen asztalosszerszámaival. Mivel azt gondoltam, talán megkínál majd valamivel, elmentem vele. Amint a felesége meglátott, rögtön tudtam, hogy csalódni fogok. Az asszony azonnal szidni kezdte a férjét, amiért engem is odavitt. Így miután gyorsan megnéztem a szerszámaikat, majd a kis, asztalosok, kerékgyártók és ácsok által közösen használt műhelyt, csalódottan távoztam.

Miközben dolgoztam, hol az iskolaigazgató felesége, hol pedig az apja ült a közelemben. Az apa többször is kért tőlem egy kis darab kenyeret, mivel azt hitte, hogy én a gyárból kapom a kenyéradagomat. Nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy nekem sincs. Előfordult, hogy az öreg felesége hosszasan – fenyegetőzve – „grazsdanyinozott” (vagyis gúnyosan polgártársnak szólított), amiért neki sem adtam kenyeret.

Egy alkalommal a falu szélén álló, szatmári lányok által gyakran látogatott templom – kettő is volt a településen – pópája szeretett volna egy ajtótokot készíttetni velem a templom számára, azonban se neki, se nekem nem volt hozzávaló anyag. Azt gondolta, hogy – mint keresztény a kereszténynek – adományként elkészítem a szerkezetet,

én pedig abban reménykedtem, hogy cserébe majd kaphatok némi alamizsnát, de végül mindkettőnknek csalódnia kellett.

A kolhoz tagjait vasárnap is dolgoztatták, legfeljebb a délutánjuk lehetett szabad. Bevett szokás volt, hogy szabad vasárnap délutánon a házak kapujában az anyák és lányaik egymás fejét szabadították meg a tetvektől. Az egyik asszony egyszer arra panaszkodott, hogy még ennek a műveletnek az alapos kivitelezésére sincs ideje.

Ismét a lágerben

A deszkáim idővel elfogytak, de szerencsére ekkor visszakérültem a lágerbe. Itt aztán kellemes meglepetés ért, Mózer Mátyás (Csenger) ugyanis felhívta rá a figyelmemet, hogy ilyenkor jár nekem a távollétem alatt meg nem kapott adagom. Bár nem kaptam meg az egész elmaradt adagomat, egy teljes buhankát (így nevezték a formában sült, kétkilós kenyeret), valamint egy jókora adag füstölt halat elfogyaszthattam. A szokásos napi kenyéradagommal együtt két napig nagyon jól éltem.

Megtudtam azonban, hogy távollétem alatt több társam, többek között egykori szomszédom, Harmatos Feri is éhen halt. Míg a Nagyaluban tartózkodtam, üzent, hogy küldjek neki valamit, mivel azt gondolta, hogy ugyanannyi ételhez jutok hozzá, mint két évvel azelőtt, a szovhozban töltött időszakban. Heimék (csak Feri magyarosította a nevét Harmatosra) így a legfiatalabb, harmadik fiukat is elvesztették.

Miután visszakérültem a lágerbe, a munkahelyem – csakúgy, mint korábban – a Promsztroj (Ipari Építkezési Vállalat) lett, ahol folytattuk a csak falakból álló épületek rendbehozatalát. Ismét a Nagyaluban velem együtt éhező munkavezetőm keze alá kerültem, aki újfent asztalosmunkát szánt nekem. A lágertől mintegy száz-kétszáz méterre lévő tanítóképzőbe küldött ablakokat javítani. Az igazgató

műhelynek egy kisebb termet bocsátott a rendelkezésemre. Hogy konkrétan mi is a feladatom, senki nem mondta el, a munkámhoz anyagot se kaptam, és csupán néhány szerszámom volt: egy gyalu, kalapács, balta, harapófogó és csavarhúzó.

Miközben a termekben javítottam az ablakokat, kalapálnom kellett, mivel azonban folyt a tanítás, a tanárok több helyen is utasítottak, hogy hagyjam abba, és csináljam meg majd máskor. Rájöttem, hogy itt is ugyanaz a helyzet, mint Nagyfaluban, azaz a munkámra valójában nem volt szükség, csak a tervet kellett teljesíteni.

Ezután lementem a műhelyembe, és a hátralévő napjaim nagy részét átaludtam. Bár egyszer a munkavezető és az igazgató meglátogattott, semmilyen megjegyzést nem tettek, és utasításokat sem adtak. A munkámat senki sem ellenőrizte. Mintegy két hónappal később hallottam, hogy az igazgatót csalás miatt letartóztatták.

A keserves 1947-es esztendő

Bár már az 1946-os év termése is rendkívül gyenge volt, az oroszoknak még volt némi tartalékuk, ami azt jelentette, hogy nekünk is jutott belőle. Ha az ember nem akart elpusztulni, akkor mindent meg kellett próbáljon, a koldulást is beleértve. Különösen vonatkozott ez ránk, fiatalabbakra, akiknek fejlődő szervezete még inkább rá volt szorulva a bőséges táplálkozásra. Nem csoda, hogy a mi generációnk tagjai koldultak a legtöbben. Aki ezt nem tette meg, az többnyire éhen pusztult.

Volt egy időszak, amikor a konyhán halat adtak. Tyukodi (Kind) István ezt igyekezett maximálisan kihasználni. Értetlenül figyeltük, amikor a nálam egy évvel idősebb társunk az ebédlőben még a csontokat is összegyűjtötte. Kiderült, hogy a maradványokat bevitte a gyárba, ahol lemosta, megszáritotta, majd egy lemosott lapáton

megsütötte őket. Mint elmondta, „csak úgy mállott az ember szájában” a csont. A csanálói Czumbil Feri még ennél is tovább ment: a legnehezebb időszakban egyszer olyan éhes volt, hogy a kis Faluban a disznók elől ette el a nyers darát.

A legínségesebb időkben azonban már ez sem segített. Amikor egy alkalommal bejártam a lágerhez közeli kis Falut, egész délután mindössze egy kisebb marharépat kaptam egy fuvarostól. Persze általában munkaszerzés reményében tértem be egy-egy házba, ha azonban munka nem volt, akkor jöhetett a koldulás. A házakba belépve olykor szívszorító látvány tárult elém: a rozoga heverőkön, rongyokban fekvő gyerekek arcán világosan lehetett látni, hogy éheznek. Amíg az anyjuk haza nem jött, az alvásba menekültek. Ilyenkor – látva, hogy vannak nálam sokkal szerencsétlenebbek is – némileg megvigasztalódtam.

Az oroszok tehát legalább annyira éheztek, mint mi. Bár egymással szemben bizalmatlanok voltak, velünk viszont olyasmit is megosztottak, amiket honfitársaikkal nem mertek volna. Egyikük Tyukodi Istvánnak elmondta, hogy az 1933-as éhség idején sokkal többen haltak meg, mint 1947-ben.

A legjobban azok jártak, akik több holmit hoztak otthonról, amelynek egy részét áruba bocsátva átvészelhették a legszűkösebb esztendő is. Ezen a téren száz sorstársaink különösen szerencsésnek számítottak, ők ugyanis – mivel tudták, hogy mire számíthatnak – tömött hátizsákokkal, jól felöltözve kerültek ide. Mivel engem váratlanul ért, hogy deportáltak, nem volt mit eladnom, így más lehetőség után kellett néznem.

Szerencsére a zsinóros nagykabátom felszakított bélése alatt a gyárból könnyen kicsempészhettem a műhelyünkben elkészített aprítódeszkáimat, hogy aztán egy falat kenyérért, vagy egy darabka napraforgómagos pogácsáért becseréljem. Bár egyszer az orosz kapusnő elkapott, és csodálkozott, hogy ilyen rejtkehely is létezik, a dolognak – azonkívül, hogy elestem az aznapi cserétől – nem lett kö-

vetkezménye. A szokásos szitkokat („csortává máty”, vagyis az ördög anyja) persze megkaptam, de az orosz nők jóval visszafogottabban káromkodtak, mint a férfiak.

A napi kenyéradagomat – régi szokásomhoz híven – rögtön el is fogyasztottam, amint reggel kézhez kaptam. Így már senki sem lophatta el tőlem. Bár nem számított gyakorinak, de ilyesmi is előfordult. Egy alkalommal a szobatársam a priccсэн csak néhány pillanatra nem figyelt oda, és mire visszafordult, a kenyérének már csak hűlt helye volt.

Még a romániai „boldog aranykorban” olvastam valamelyik lapban arról a németországi kísérletről, amely szerint azok az állatok, amelyek naponta ritkán ettek, jobban híztak, mint ugyanazt az adagot több étkezés alatt elfogyasztó társaik. Megfigyeltem, hogy a lágerben azok közül, akik éhen haltak, nagyon sokan fogyasztották el több étkezés alatt a napi adagjukat.

Általában szobafelelősünk, Szilágyi Pál hozta számunkra reggelente a kenyeret, de előfordult, hogy más látta el ezt a feladatot. Bárki is ment, a pulton heverő kis morzsákat is összeszedte. Amikor kora hajnalban belépett a szobánkba a „kenyeres”, valamennyien egyszerre pattantunk fel a priccсünkről. 1947–48 fordulójának telén megtörtént, hogy két-három napig a nagy hó – vagy a kenyeres kocsi megtámadása miatt – nem volt kenyér. Ez akkor számunkra egy katasztrófával ért fel, amikor azonban visszamenőleg is megkaptuk az adagunkat, óriási volt az öröm. Persze csak azok számára, akik a kenyér nélküli napokat túléltek.

Az emberek csak vonszolták magukat. Megtörtént, hogy az illemhelyre ketten mentek, mivel a dolgát végző sokszor annyira gyenge volt, hogy társának kellett felsegítenie. A nőknek gyakran maradt ki a menzese, és szinte kivétel nélkül mindenki csontsoványra fogyott. Egy-egy betegszállítmány összeállításakor a betegek kiválogatására az orvosi rendelőben került sor. Bár mintegy ötvenen voltunk a teremben, egyetlen petri – nem sváb származású – cipésznek volt normális

alakja közülünk. A többiek valamennyien élő csontváznak tűntek. A cipészt – annak ellenére, hogy makkegészséges volt – 1947 után már nem láttam a lágérben. Valószínűleg lefuzetéssel került haza.

Ebben az évben rengetegen haltak meg. A „temetést” azok végezték, akiket a tolmács nappal éppen el tudott kapni. Ezek többnyire az éjszakai váltásból éppen hazaérkező munkások voltak.

Czumbil Ferit egy napon elvitték sírt ásni. A fogcsikorgató hidegben a föld teljesen be volt fagyva. Annyira gyenge volt, hogy a kalapácsot sem tudta felemelni. Egyszer csak azt vette észre, hogy az egyik halottnak kilátszik a meztelen térde a fagyos földből. A holttesteket egyszerűen a göröngyök mellé helyezték, így nem kellett a fagyos földbe sírt ásni. Ez nem mindig volt azonban így. A sírásók többsége megpróbált leásni, amennyire csak tudott.

A halottakat olykor ládákbán, néha pedig egyszerűen csak lepedőbe bugyolálva vitték végső nyughelyükre. Bár kezdetben, 1945-ben még minden halott kapott koporsót, 1946-ban már csak egyetlen koporsó maradt, 1947-re pedig már annyi sem. Egyik teremi társunk ugyanis egy általa lefolytatott temetés után eladta a koporsót egy vacsoráért, majd azt hazudta, hogy beesett a sírba. De ez ekkor már mindegy volt, a napi 3–4 halottat úgyszem lehetett egyetlen koporsóba tenni. Ebben az évben már a sír is közös lett. Harmatos Ferit például négy társával együtt temették el.

Ekkoriban egyedül a tolmácsok nem éheztek, és előnyös helyzetüket a nőekkel szemben is igyekeztek kihasználni, de mentségükre legyen mondva, nem voltak könnyű helyzetben. Teljesíteniük kellett a tisztek kívánságait, mert ellenkező esetben repültek.

Egyik fiatal tolmácsunk ebben az évben egyszer valamilyen lágéri munkára keresett két-három embert a szobánkban. Persze senki sem akart jelentkezni, hiszen alig vonszoltuk magunkat. A tolmács erre így szólt: „Dögölnétek meg már mind, hogy vinnének benneteket a dögterre.” Ezután ketten is jelentkeztek, de akik a falujából jöttek, megígérték, hogy ha hazamennek, megverik. Az ígéretüket betartot-

ták. Az egyik bánáti – másik lágerbe került – sorstárunk arról számolt be a könyvében, hogy a velük basáskodó tolmácsokat olykor egyszerűen az árnyékszék gödrébe süllyesztették nyakig, másokkal pedig már otthon bántak el.

Egy alkalommal felolvasták, hogy ki mennyivel tartozik, többségünk ugyanis nem kereste meg a mindennapi, „fejedelmi” ellátásra való pénzt sem. Nekem 700 rubel adósságom volt. A gazdagabbak közül egyesek egy falat kenyérért, néhány rubelért, napraforgómagos pogácsáért eladták otthoni erdejüket, egy-egy darab földjüket, lovakat, tehenüket, disznajukat, borjújukat.

Volt azonban, akinek nem volt mit eladnia, és a kellő akaratereje sem volt meg a túléléshez. Asztalostársam, a nálam két évvel idősebb Hársfalvi (Horn) István sokszor már előre eladta a kenyéradagját egy darabka napraforgómagos pogácsáért. Amikor éhen halt, a kenyere már két hétre előre el volt adva két „hitelezőjének”. A két pogácsaárúsítót más lágerbe helyezték.

Az Öreg Orosz vesztét is az uzorások okozták. 1947-ben egyiküktől hitelre vásárolt napraforgómagos pogácsát. Hamarosan jött a pénzbeváltás, és bár tíz régi rubelért adtak egy újat, az uzorás egy az egyhez követelte a pénzt. Az öreg így persze nem tudta visszafizetni a tartozást, és nem sokkal később éhen halt.

Egyik alkalommal, amikor a tolmács kinyitotta egy éhen halt társunk kofferjét, elámultunk: egy adag kenyér és negyed liter napraforgóolaj volt benne. Az elhunyt társunk már a hazatérésre tartogatta, hogy ne az úton érje a halál. Ilyesmi ugyanis gyakran előfordult. Egy alkalommal, miután elszállították a betegeket Sztalinóba, egy nappal később a láger kapuja előtt megállt egy halottat szállító teherkocsi. Kiderült, az utcánkban lakó Jenő bácsi az. Még vonatra szállás előtt érte az éhhalál.

Hogy a vonaton, valamint a máramarosszigeti átmeneti táborban hányan haltak meg, arról nincsen statisztika. Kereskedő sógorom egy máramarosszigeti vasutast azzal bízott meg, hogy értesítse, amennyi-

ben deportált szerelvény érkezését jelzik. A vasutas elmondta, hogy előfordult, amikor egy egész kocsiban csak halottak voltak. Ilyenkor a vagonat visszaküldték az oroszokhoz. A visszatérteket viszonylag hosszú ideig a máramarosszigeti ideiglenes szálláson tartották, ahol megint csak gyatra ellátásban részesültek, így sokan itt haltak meg közülük.

Fontos megjegyezni, hogy bármennyire is gyűlöltek minket az oroszok a háború miatt, szűkös készleteikből igyekeztek minket is segíteni. Jóságukról valamennyien meggyőződhattünk.

Deportáltak portréi

Mock József

Néha előfordul, hogy egy embernek akkor is megjegyezzük az alakját és a járását, ha először találkozunk vele. Így jártam én a teremi kerékgyártóval, Mock Józsi bácsival, akivel Petriben, 1944 nyarán, a német hadseregbe történő kényszersorozások idején találkoztam először. Mint később elmondta, apámmal – mint szaktárssal – a nagykárolyi piacon sokszor elbeszélgettek, és nagybátyám is jó kapcsolatot ápolt vele.

1945. március elején a Sánta három asztalos hölgygel együtt elküldött, hogy egy beszakadt gyártetőről szerezzünk deszkákat. Hogy a nagy hidegben kicsit felmelegedjünk, betértünk a közeli modellasztalos műhelybe. Itt ismertem meg közelebről Józsi bácsit, és nagyon rendes felettesét, az orosz Litvinov modellasztalost. Józsi bácsival ezután sokszor dolgoztam együtt, és ötéves szovjetunióbeli tartózkodásunk alatt végig szobatársak maradtunk. Leleményességében őt senki sem múlta felül: rozsdás lakatokat alakított használhatóká, és emléktárgyakat készített a hazatérők számára. Legjellemzőbb munkái a tölgyfából készített dohányszelencéi voltak, amelyeknek a fedelébe a dátum és az ajándékozó neve mellett azt is bevészte, hogy „Ukrajnai emlék”. Valamennyi szerszámát maga készítette, kis zsebgyaluját pedig mindig magával hordozta. Hogy a nehéz idősza-

kokat gyomorbetegsége, valamint sérve ellenére is túlélte, főként aktivitásának köszönhető.

Józsi bácsival többek között a cink- és a vasgyárat összekötő híd építése során, valamint a nagyfalui iskola felújításánál is együtt dolgoztam. Az egyes szinteket a város üzemei közt osztották fel. Nekünk, cinkgyáriaknak a második emelet jutott. Az eszünk persze mindig azon járt, hogyan szerezhetnénk egy kis élelmet. A tartalék deszkákat rendszeresen tűzifaként adtuk el a közeli házaknál.

A legtevékenyebbnek ebből a szempontból Józsi bácsi bizonyult. Gyakori vendége volt például a Szacharinos asszonynak (mivel senkinek sem tudtuk a nevét, az embereket valamilyen rájuk jellemző tulajdonság, foglalkozás vagy külső jegy alapján neveztük el). Az asszony feketén árulta a szacharint a bazár bejárata előtt, a temetőn keresztül a bazárba vezető, kevésbé ellenőrzött gyalogúton. Az árut Borisz, sofőrként dolgozó fia szerezte be. Csak ámulni tudtunk, amikor Józsi bácsi elmondta, hogy milyen galuskával, burgonyával teli, fűszerezett leveseket evett nála. Józsi bácsi persze amikor csak tehetett, ide vitte a deszkáit.

Korántsem volt azonban mindig szerencséje. Egyszer egy pártfunkcionáriushoz tévedt be, aki éppen a krumpliját hámozta. Kért belőle, de amikor látta, hogy nem fog kapni, jelezte, hogy a héjával is megelégedne. A funkcionárius fogta a héját, bedobta a tűzbe, és csak annyit mondott: „Inkább ide, mint nektek!”

Az iskola szomszédságában lakott egy idősebb, jómódú házaspár. Józsi bácsi ide is gyakran járt. Egy alkalommal az asszony letette az élelmiszerjegyre kapott kenyerét az asztalra, majd bement a másik szobába. Józsi bácsi nem tudott ellenállni a kísértésnek, és beledugta a kenyeret a mindig magánál hordott kis zsákjába. Az asszony azonban rajtakapta, így Józsi bácsi egy biztos élelemforrásától elesett.

Szintén ő volt az, aki észrevette, hogy az iskola földszintjén, az üvegyár raktárában – többek között – egy ajtó is van. Két társunk a közeli nagybazárba szállította, majd 120 rubelért eladta a szerke-

zetet, amelyért akkoriban két kiló kenyeret lehetett kapni. Néhány nappal később az üveggyáriak már hiába keresték az ajtójukat.

Általában munkavezetőnk is azon törte a fejét, hogy hogyan szerezhette ennivalót, így velünk nem igazán törődött. Az „üzleteinket” sem ellenezte, mivel csak másokat loptunk meg. Mindössze kétszer tette szóvá, hogy a fáért kapott szerzeményből valamit neki is illene juttatni.

Egy alkalommal éppen a padlókat gyalultuk, amikor Józsi bácsi beállított egy macskával. Megnyúzta és felaprította az állatot, a padlóra tett egy bádogot, ráhelyezett két téglát, majd egy nagy konzerves dobozban elkezdte főzni a macska húsát. Munkavezetőnk csak távolról követte az eseményeket, egy szót sem szólt. Józsi bácsi közben néha eljött az étel mellől, hogy közben dolgozzon is egy kicsit. Nemsokára azonban mosolyogva közölte, hogy nem kell már tovább kavarnia a húst, mivel a nacsalnyik átvette a műveletet. A hús illatának a munkavezető sem bírt ellenállni, így aztán társaimmal együtt ő is evett az ételből. A szomszédos teremben egy száz csoport is hasonlóan cselekedett, mint mi, csak ők macska helyett egy kutyát főztek meg.

Józsi bácsi nem sokkal később két magánüzletet is lebonyolított, amelyekbe engem is bevont. Egyik alkalommal egy zsidó férfi kérte meg, hogy szerezzen neki meszet. Bár ekkor már nem dolgoztunk az iskolánál, tudtuk, hogy az üveggyár egy ablak nélküli földszintes teremben tárolja az építési anyagát, többek között a meszet is. Józsi bácsi megkért, hogy kísérem el, és segítsek neki, így én másztam be az ablakon, és adtam ki az anyagot. Végül elvittük a meszet a férfinak, aki később megadta a csekély járandóságunkat, de panaszkodott, hogy mialatt a felesége meszelt, az anyag folyamatosan a falra tapadt. Kiderült, hogy nem meszet, hanem gipszet vittünk neki.

A másik üzlet a Szacharinos asszonyhoz kapcsolódott. Neki egy pincét kellett megépíteni. A gödör már ki volt ásva. A Borisz fia által a temetőből, targoncával hozott sírkövekből raktuk ki a pince ol-

dalfalait. Miután befejeztük a munkát, az asszony behívott minket a konyhájába egy tányér levesre – ez volt a munkabérünk –, így én is meggyőződhettem róla, hogy levesei valóban kitűnőek.

Ezután mindketten a láger közelében lévő építőtelepen, a lerombolt, korábban csak falakból álló házaknál dolgoztunk. A feladatunk az volt, hogy a házak szobáira ajtókat szereljünk. A munkánknak köszönhetően hivatalosan is kimehettünk a lágerből, amit alaposan ki is használtunk. Nagyon sok orosz háznál dolgoztunk úgy, hogy a házigazdáknak azt mondtuk, hogy apa és fia vagyunk.

Egyik nyáron a Kenyeresnél vállaltunk munkát. A nevét onnan kapta, hogy a kenyérgyárban dolgozott. Onnan hozta a törött kenyérdarabokat, amelyekből mi szinte mindig jóllakhattunk. Akkoriban ezek a kenyérdarabok a piacon is meglehetősen sokat értek volna.

A férfi telkén egy kutat kellett kitisztítanunk, amelyet a német bevonulás óta nem használtak, viszont sok mindent, többek között – legalábbis a Kenyeres szerint – egy szánkót is belehajítottak. Józsi bácsi a kúthengerre csavart kötél végére kötötte a 15 literes vödört, én pedig lementem a kútba, és onnan adogattam fel a különböző tárgyakat. Bár a víz idővel egyre jobban szivárgott, a szánkót továbbra sem találtam. Valószínűleg a Kenyeres fantáziájának szüleménye volt. Végül már annyira jött a víz, hogy nem tudtam tovább dolgozni. Amikor feljöttem, láttam, hogy Józsi bácsi nagyon leizzadt.

– Ennyire nehéz volt? – kérdeztem tőle.

– Nem volt nehéz, de tudod, mindig attól tartottam, hogy elszakad a kötél, és a nehéz vasvödör rád esik – hangzott a válasz. Egy kis ennivalóért ilyen rizikós munkákat is elvállaltuk.

1947-ben egy kis kenyéradag is valóságos vagyonnak számított. Egy alkalommal – miközben maszek munkára mentünk – a folyó hídjánál lévő bazárnál szemtanúi voltunk, ahogyan egy suhanc kikapja egy fiatal orosz nő kezéből az eladásra kínált kis kenyérszeletet.

A lány keservesen sírni kezdett, mivel a kenyérszelet eladásából vette volna meg másnap az olcsó, jegyre kapható kenyeret.

Ekkoriban munkát találni is nagyon nehéz volt. Egyik vasárnap az asztalosokkal kiszöktünk a folyó bal partján lévő dombra, de senki sem bízott meg minket munkával. Éhségünket kénytelenek voltunk a földről szedett, mosatlan labodával csillapítani. Valószínűleg emiatt lettem bélférges.

1948-ban aztán Józsi bácsival többek között egy, a vágóhídnál magas beosztásban dolgozó – ezért Húsosnak elnevezett – férfinál is vállaltunk munkát. Éppen a fáskamrájában dolgoztunk, amikor egyszer csak megláttuk, hogy a kövér macskája a lábunkhoz dörgölőzik. Józsi bácsi kijelentette, hogy ezt nem hagyhatjuk ki, és a kalapácsával nagyot vágott a fejére. Betettük a szerszámos tarisznyánkba, majd miután befejeztük a munkát, bementünk megenni – az ismét csak munkabéreként kapott – levesünket. A zsákot a padlóra tettem. Távozáskor észrevettem, hogy maradt utána egy kis vérfolt, így igyekeztünk messzire jutni, még mielőtt az asszony észreveszi, hogy mi történt. Mivel az építkezésnél elkészült ajtók kulcsai nálunk voltak, a sötétben az egyik szobába zártuk be a zsákmányunkat. Másnap a macskából főztünk ebédet, amelynek nagy részét Józsi bácsi fogyasztotta el.

Egy alkalommal a Promsztroj főnökének apjánál is dolgoztunk, akinél a lágerparancsnok ajánlott be minket. A munkát – ablakokra készítettünk zsalukat – persze vasárnap és hétköznapokon, munka után végeztük, de megérte, a bérünk ugyanis kiadós krumplileves volt. Ilyen könnyű ételekből rengeteget meg tudtunk enni, mivel nem feküdte meg a gyomrunkat. Ahogyan mentünk hazafelé, Józsi bácsi meg is jegyezte: „Most biztosan megettünk egy vödörrel!”

Egyszer a főnök sógora is megkért, hogy dolgozzunk neki, fizetésképpen azonban csak savanyú uborkát, egy csésze tejet, majd – egyfajta repetaként – egy tányér piros savanyított paradicsomot kaptunk. Mivel kenyér nem volt, vacsora után is éhesek maradtunk.

Bár kérték, hogy hozzuk helyre a ház – egy százsz kőműves által elrontott – tetőzetét, ilyen ellátás mellett egy ekkora horderejű munkára nem vállalkoztunk.

1948-ban magának a főnöknek is dolgoztunk. Neki köszönhetően a raktárból olcsón juthattunk egy-egy kiló cukorkához, amely akkoriban egy átlag halandó számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen cikk volt. Két alkalommal még vodkát is kaptunk.

1948 nyarát követően, miután – részben a pénzreform következtében – egyre jobb lett az ellátás, már csak pénzért vállaltunk munkát. Ebben az időszakban többek között a Cukrosnál is dolgoztunk. A vegyi üzem főkönyvelőjét azért neveztük el így, mert a felesége és az anyósa kristálycukorból készített színes cukorkát, ún. konfettit árúsított a bazárban. A helyiek a teájukhoz ezt harapdálták, akiknek még teájuk sem volt, azok forró vízhez fogyasztották. A háza padlóját kellett elkészítenünk, ezenkívül pedig néhány ablakramát is beállítottunk, de a kialakított pénzért Józsi bácsinak többször is vissza kellett mennie, míg végre megadták. Noha a férfi rendes volt, a felesége és az anyósa már kevésbé.

A kis Falu szélén egy fiatal, a frontról csak nem sokkal azelőtt hazatért orosz ajánlott munkát. Folyamatosan arról beszélt, hogy járt a Dunántúlon, ahol hatalmas – ezt a kezével a levegőbe rajzolt nagy körrel mutatta – fehér kenyeret sütöttek. Közben a felesége csitította és szidalmazta, mivel ellenséges propaganda terjesztése miatt bajba kerülhetett volna. A felesége félelme ekkoriban korántsem volt alaptalan.

Józsi bácsi egy alkalommal magyarul éneklő embereket vett észre az utcán. Tudta, hogy a mi társaink nem lehetnek, mivel olyan időpontban járt kint, amikor a többiek számára ez szinte lehetetlen lett volna. Amikor Józsi bácsi szóba elegyedett velük, kiderült, hogy kárpátjai cigányok, akiknek azt ígérték, hogy a cukorgyárban dolgozhatnak, ehelyett azonban a nagy port és bűzt árasztó vegyi üzembe helyezték őket.

1948 nyarán a nadrágomra – Józsi bácsihoz hasonlóan – tarisznyáknak is beillő nagy zsebeket varrtam, hogy a zsákmányomat könnyebben el tudjam rejteni. Persze ennek volt egy nagy hátránya: könnyű volt a tartalmát kiemelni. Sajnos ez be is következett: egyszer, miközben éppen szálltam le a városban (Konsztantyinovkán) a villamosról, észrevettem, hogy nincs meg a pénztárcám.

1948. augusztus 17-én, vasárnap aztán a nagybazár melletti szalámigyárban kerestünk munkát. Nem kaptunk, de ha már ott voltunk, Józsi bácsi javasolta, hogy készítssünk egy fényképet. A képen Józsi bácsi szerszamos tarisznyájával az ölében ült, én pedig a nem sokkal azelőtt a bazárban vásárolt napraforgómagos pogácsával a zsebeimben, szerszámaimat fogva álltam mellette. (A kép később sajnos Jóska barátomnál eltűnt.)

Néha különös eseményeknek lehettünk szemtanúi. Józsi bácsi egyszer egyedül ment be a villamossal a városba, de a szerelvény félúton meghibásodott, és leállt. A kalauznő kérte utasait, hogy taszítsák meg a kanyarig, onnan pedig a dombon lefelé már magától ment – körülbelül egy kilométert – a hídig. A kalauznő ígéretének ellenére a villamos azonban ezután már nem tért vissza, így Józsi bácsinak a három kilométeres utat már gyalog kellett megtennie visszafelé, és ráadásul még dolgozni sem tudott.

Józsi bácsival azután még itthon is többször találkoztam. 1983. augusztus 22-én, a teremi temetőben kísértük utolsó útjára. Rengeteg mesterségbeli fogást tanultunk tőle, jó humorával pedig számtalan alkalommal felvidított minket. Alakja számomra örökre felejthetetlen marad.

Resz József

Resz Józsefet a bátyjával, Bélával együtt a nyírségi Teremről deportálták. Nagykárolyban tanult bútorasztalosnak, majd Harmatos Ferivel

és a Piskolti utcai Fastus Tónival 1944-ben együtt harcolt a szovjetromán támadó csapatok ellen vívott tordai csatában. Azt a néhány hónapot kivéve, amikor az ukrainai Makejevkan dolgozott asztalosként, végig egy szobában laktunk.

Resz Jóska Harmatos Feri közbenjárásának köszönhetően csatlakozott asztalos csoportunkhoz – néhány nappal azután, hogy elkezdtek a munkát a műhelyben. Szerszámaink nem voltak, így ezeket is magunknak kellett gyártanunk. Józsi feladata a gyaluk faanyagának elkészítése volt. A bátyja, Béla kezdettől fogva a konyhai beszerzőknél dolgozott, így Jóska néha a testvérétől kapott marharéppal jelent meg közöttünk.

Jóska egy nadrágja köré tekert telefondrótot használt övként, aminek a végeit maga után húzta. Előfordult, hogy egy-egy társunk néha rálépett a különös nadrágszíjra, ami kitűnő lehetőség volt arra, hogy ezzel néhány pillanatra elfelejtjük, hogy mennyire éhesek vagyunk. Harmatos Feri ilyenkor gyakran megjegyezte: „Jóska már megint telefonál”.

Jóska 1946. december elején javasolta, hogy menjünk el ketten a kőbányában dolgozó honfitársainkhoz. Mivel a közeli kolhozban a nagy szárazság miatt csupán mogyoró nagyságúra – és előfordult, hogy még annál is kisebbre – nőtt krumplit nem takarították be, arra számítottunk, hogy szerezhetünk egy kis ételmet. Már sötét volt, amikor odaértünk. A kőfejtőnél dolgozó magyarok földbevájt kunyhóban laktak. Csak hosszas rábeszélésre sikerült két férfit meggyőzni, hogy kísérjenek el minket a szállásuktól mintegy két kilométernyire található kolhoz krumpliföldjére. Mivel szerszámunk nem volt, kézzel kapartuk félre a mintegy kétujjni havat, majd a fagyott földet. A kísérőinknek egy idő után elfogyott a türelme, és vissza kellett térnünk a szállásukra, pedig a kétliteres edényünk csak félig telt meg. A krumplit még ott megfőztük, de mivel csak kevés tüzelőt kaptunk, a burgonyának csak a felső rétege puhult meg, így még szinte nyers volt, amikor elfogyasztottuk. Egy kicsit aludtunk, majd hajnalban

vonattal tértünk vissza a szállásunkra. Egy csoport éppen akkor tért vissza a gyári munkából, így hozzájuk csatlakozva be tudtunk osonni a lágerbe. Elfogyasztottam a kenyereket, majd csalódottan munkába indultam – a krumpliszervezési akciónk sajnos nem pont úgy sült el, ahogy elterveztük.

1947-ben, a nagy éhínség évében – mint már említettem – nem volt ritka, hogy az éhező emberek macskát, kutyát – vagy éppen ürögét – fogyasztottak. Egyszer Jóska is megpróbált a lágerbe becsempészni egy macskát. Amikor be akart lépni a tábor területére, pechjére a rücskös képű, ferde szemű lágerparancsnok éppen az őrel vitatkozott. A parancsnok persze rögtön észrevette, hogy Jóska mellkasa természetellenesen kidomborodik. Rögtön megkérdezte oroszul:

– Lássuk csak, mit rejtegetsz ott!

– Keményfa – válaszolt Jóska röviden és frappánsan.

– Gyere csak velem! Lássuk a te keményfádat – mondta a parancsnok, és már indult is az őrszobába. Jóska ment utána, de útközben kiengedte a macskát a kabátja alól.

– Nos hát, hol a te keményfád? – kérdezte a parancsnok.

Jóska erre csak hebegett-habogott, mire nyávogva bejött mögötte a macska.

– Íme, itt a te keményfád – mondta a parancsnok, majd Jóskát néhány órára a pincébe záratta. A macskát az egyik ór vitte magával.

1948-ban a priccsek helyett emeletes ágyakat kaptunk. Én alul aludtam, Jóska fölém került. Minden szempontból jól kijöttünk egymással. Ő egy ideig a városi üvegyárban dolgozott, és amikor 1949 nyarán két hónapon át nem kaptunk fizetést, tőle kaptam kölcsön. Később aztán egyszerre három havi fizetésünket is ideadták, így könnyedén vissza tudtam neki fizetni a pénzt. Mock Józsi bácsival együtt még otthon is többször találkoztam vele. A szatmári Csanáloson befutott asztalos lett, de cukorbetegsége miatt sajnos korán kellett utolsó útjára kísérnünk.

Szilágyi Pál

Szilágyi Pali bácsi 1906. január 11-én született. A harmincas években települt Petribe, ahol megbecsült kádármester lett. A Szovjetunióban vele is egy műhelyben dolgoztam. Miután 1988-ban nyugdíjba vonultam, több szabadidőm lett, és elkezdtem a szovjetunióbeli élményeimet papírra vetni. Pali bácsihoz is elmentem a frissen vásárolt orosz magnetofonossal, de sajnos csak jegyzeteket készíthettem, mivel nem engedélyezte, hogy a hangját is rögzísem. Ez persze érthető volt. Akkoriban senki sem tudhatta, hogy ki a barát és ki az ellenség. Virágzott a besúgórendszer. Egy évvel később újra felkerestem, de a hangrögzítés ellen még ekkor is tiltakozott. Bár amikor 1995. augusztus 8-án még egyszer, utoljára meglátogattam, már nem vonakodott, de többnyire nem a szovjetunióbeli élményeiről beszélt. Szökési kísérleteinek leírásakor így csak azokra az információmorszákra tudok hagyatkozni, amelyeket látogatásaim alkalmával megosztott velem.

A lágerben egy ideig szerszámkészítőként dolgozott, majd miután új műhelybe kerültünk, kádárként is elkezdhetett tevékenykedni. A Sánta sokáig nézte az első elkészült hordót, majd nem sokkal később a vezetőség tagjaival – köztük az igazgatóval – tért vissza. Körbejárták a hordót, és annyira elnyerte a tetszésüket, hogy ezután sorozatban adták a megrendeléseket Pali bácsinak. Egy idő után már annyi megbízása volt, hogy egyedül már nem bírta volna a munkát, ezért két segítőt is kapott. A hordókészítőket annyira megbecsülték, hogy fizetésüket a könyvelőirodán vehették fel, ami csak a legfelső vezetők kiváltsága volt. Az egyik segítő, a vállalji Seiler János hazatérése után Pali bácsi iránti tiszteletből Szilágyira változtatta a nevét.

Pali bácsi tudását mindenki csodálta. Két alkalommal még kádárinasokat is tanított a mesterségbeli fogásokra, egy frontról hazatért, mellé beosztott kádár pedig annyival rosszabb hordókat gyártott nála, hogy inkább megszökött. Egy nap azonban Babkov, a csoport-

tunk mellé beosztott szovjet tiszt rávette Pali bácsit, hogy a hordókat – még darabokban – csempésszék ki a lakására. Pali bácsi kihozta az anyagot a raktárból, a tiszt pedig kicsempészte a darabokat. Pali bácsi Babkov lakásán összerakta a hordókat, amelyeket ezután a katonára eladott. Amikor azonban már a hetvenkettedik kicsempészett hordónál tartottak, Babkov magához hívatta Pali bácsit, és közölte vele, hogy vagy mindketten börtönbe mennek, vagy megszökik. Pali bácsi persze a biztos börtön helyett az utóbbi megoldást választotta.

A nadrágszija alá egy nagy pénzköteget helyezett el, majd felült egy nyugatra induló tehervonatra, élelme azonban egy idő után elfogyott, így az egyik állomáson le kellett szállnia. A sötétben szolgálatot teljesítő két fegyveres katona észrevette, de még maradt annyi ideje, hogy belevesse magát a közeli nádasba. Lemerült a víz alá, és egy nádszálon keresztül vett levegőt egészen addig, amíg az örök meg nem unták a keresést. Bár nyár eleje volt, az éjszakák még hűvösek voltak, így miután kimászott a vízből, meglehetősen fázott. A közeli kolhoz egyik szalmakazlába bújt be éjszakára. Nappal az éppen arra játszó gyerekek vették észre, de álmából már lovas rendőrök ébresztették fel.

Minden egyes alkalommal, amikor Pali bácsit elfogták, és megkérdezték tőle, hogy honnan jött, mindig ugyanúgy válaszolt: „nyeznáju”, vagyis „nem tudom”. Az állítását nagyothallása csak még hitelesebbé tette, ettől ugyanis a vallatói többnyire elbizonytalanodtak.

Miután a szalmakazalban elfogták, két fegyveres katona kíséretében a harkovi munkatáborba indították útnak. Az egyik katona ott-hona azonban – kis kerülővel – épp útba esett, így rábeszélte a társát, hogy ugorjanak be egy kis időre. Miután összekapartak néhány rubelt, hogy tudjanak belőle venni egy kis kenyeret, folytatták az utat.

Pali bácsit a lágerparancsnok előtt levetkőztették. Amikor a két katona észrevette a nadrágszija alá rejtett hatalmas pénzköteget, rendkívül dühösek lettek, mivel alig tudtak néhány rubelt összeszedni, holott végig ott volt előttük a pénz. Ezzel azonban elárulták ma-

gukat a parancsnok előtt: a kis kitérővel ugyanis megszegették a parancsot. A parancsnok bezáratta a katonákat, Pali bácsit pedig – miután elvette a pénzt – berakta a többi kényszermunkás közé.

Egy téglagyárban kezdett dolgozni. Egyik délután körberakta magát téglákkal, hogy társai ne vegyék észre, majd amikor mindenki visszament a lágerbe, Pali bácsi a közeli vasúti vagonokhoz osont. Elemlámpával kezdték keresni, de mivel egy vagon alsó peremére húzta fel magát, nem találták meg.

Így tovább folytathatta útját, de annyira éhes volt, hogy hamarosan kénytelen volt betérni egy házba. Amikor benyitott az ajtón, egy 40–45 év körüli férfi ült az asztalnál. A mankói a falnak voltak támasztva.

– Mit akarsz? – kérdezte a férfi.

– Adj egy kis ennivalót! – felelte Pali bácsi.

– Ki vagy?

– Magyar vagyok.

– A magyarok miatt nézek így ki.

– Voltál katona? Miért voltál a fronton? Ha nem mentél volna, mit csinált volna veled Sztálin? – kérdezte Pali bácsi. A férfi egy fegyvert formált az ujjával, és a fejéhez emelte a kezét, jelezve, hogy valószínűleg agyonlőtték volna.

– Na, látod! Ha én nem mentem volna, akkor engem is lelőttek volna.

A férfit ez az érv már meggyőzte. Leültette Pali bácsit a házában, de sajnálattal közölte vele, hogy ennivalóval nem tud szolgálni.

Palit bácsit összesen ötször kapták el, amíg a határig ért. A határ mentén élő ruszinok ellátták étellemmel és ruhával, és megmutatták neki, hogy hol jut át a Tiszán a határ túloldalára. Végül 1948. augusztus 17-én jutott haza. Mivel ekkoriban már levelezhattünk, hamarosan mi is megtudtuk a jó hírt.

Utoljára 1995. augusztus 8-án jártam Pali bácsinál. Nem gondoltam, hogy az lesz az utolsó találkozásunk. 1999-ben, 93 éves korában távozott az élők sorából.

Három elválaszthatatlan munkatárs

Linzenbold Elek petri malomtulajdonos, Mózer Mátyás, valamint Mózer sógora, Dévai (Dónucz) Dezső már évek óta munkatársak voltak, amikor deportálták őket. Mózer tizenegy, Dévai pedig négy éven át dolgozott Elek bácsi malmában.

Konsztantyinovkán amellet, hogy mindhárman a lakatosok-estergályosok műhelyében dolgoztak, még egymás mellett is aludtak. Mindhárman a legjobb szakemberek közé tartoztak. Ez a többiekénél magasabb fizetésük mellett abból is látszott, hogy sokszor kényes feladatot bíztak rájuk. Mindössze egyszer támadt köztük kisebb nézeteltérés: az első fizetéskor Mózer nagyobb összeget kapott, mint egykori munkaadója. Elek bácsi úgy gondolta, az egyetlen lehetséges magyarázat az lehet, hogy névcseré történt. Ez a kis – feltételezhetően Elek bácsi tekintélyét sértő – nézeteltérés azonban hamar feledésbe merült.

Az elválaszthatatlan hármas annak köszönhetően élte túl rabsága első három évét, hogy kézimalmokat gyártott. A szerkezeteket kicsempésztek a műhelyből, majd vasárnaponként kiosontak a lágerekből, és a környékbeli falvakban élelemre cserélték kézimalmaikat.

Amikor Elek bácsi hazatért, a malmának már csak hűlt helyét találta. Négy gyermekével otthon maradt felesége az építőanyag eladásából vészelte át a férje nélkül eltöltött öt évet. Elek bácsi nagy reményekkel vágott neki a nyugdíjas éveknél, mivel végre volt ideje szenvedélyére, gyümölcsöskertje szakszerű gondozására. Nem sokáig élvezhette azonban a korlátlan szabadidő áldásait: egy alkalommal a gyümölcsösben leesett a létráról, és belehalt sérüléseibe.

Mózer igazi közösségi ember volt. Folyamatosan a deportáltak közötti összefogás erősítésén fáradozott: szállította a híreket, a lányokkal is igyekezett tartani a kapcsolatot, a nagyobb ünnepeken pedig Dévaival rózsafüzér-imaeseményeket tartottak. Az ő szorgalmazására készült el 1949 nyarán a petri deportáltak utolsó közös fényképe. 1989-ben áttelepült Németországba. Amikor 2003 karácsonya előtt fel akartam hívni, azt a választ kaptam, hogy alszik. Mint megtudtam, örökre elaludt.

Jobb idők következnek

Mesterünk, Metrofan Petrovics Vorobio

Mesterünket, a közepes termetű, mongol arcú Metrofan Petrovics Vorobiót mi csak Sántának hívtuk, mivel jobb térde alatt falába volt. Sohasem tudtuk meg, hogy mi történt vele. Hogy régebben mennyire volt jó asztalos, az nem derült ki, mindenestre tény, hogy szervezőként megállta a helyét. Súlyosabb szakmai hibák nála nem fordultak elő, nem úgy, mint másoknál.

Szellemi képességek és emberség tekintetében sem lehetett rá panaszkodni. Nem hajtotta kegyetlenül a beosztottjait, és ha feldühödött, azt rendszerint jogosan tette. Ritkán „dávájozott”, akkor is inkább a látogatás kedvéért. A régi műhelyből⁷ annak ellenére sem zavarta ki a télen a dobkályhánál melegedő, kint dolgozó lányokat, hogy az amúgy is meglehetősen szűk helyen így még nehezebben fértünk el.

Az asztalosok egyik kedvenc szokását, a füttyörészést viszont egyáltalán nem tűrte. Pedig amikor 1948-ban már javult a helyzetünk, egyre többünknek jött meg a kedve egy kis füttyörészéshez. Amikor azonban a Sánta hallotta, hogy valaki egy dalt füttyül, rögtön ott termett, és csendre intette az illetőt. A helyiek mindannyian ellen-

---

7 1946–47 telén az asztalosok új műhelybe költöztek.

szervesnek találták a szokást, mivel a német megszállókat juttatta eszükbe.

Az 1947-es nagy éhezés őt sem kímélte. Sajnálkozva csóválta fejét, amikor az ínséges időkben egy-egy társunk halálhírét tudtára adtuk. Ekkoriban adta el Neuhöff Matyi bácsi az egyetlen, nélkülözhetetlen falcgyalunkat, amelyet aztán a Sánta maga szerzett vissza új tulajdonosától. Ekkor láttam a legdühösebbnek. Haragja azonban érthető volt, mivel a szerszám hiánya mindannyiunk munkáját gátolta.

Rám büszke volt, mivel tudta, hogy nála tanultam ki az asztalosmesterséget. Sokszor bízott rám felelősségteljes munkákat. A lágérünkkel szemben lévő épületben lakott, ugyanolyan bérházban, mint mi. 1949 nyarán születésnapja alkalmával Mock Józsi bácsival és Resz Józsival egyik vasárnap meg is látogattuk, és egy üveg vodkával köszöntöttük fel. Nagyon örült a látogatásunknak, barátságosan fogadott, és kecskehéussal kínált bennünket. Még ugyanabban az évben házépítésbe fogott a kis Faluban, és néhány napot én is besegítettem neki. Nem várt ingyen munkát. Aki ott dolgozott, méltányos jutásra számíthatott.

Rejtélyes jövevények

A szállásunk mindegyik lakrészéhez tartozott egy kisebb, kétszer három méteres helyiség, amelyet korábban valószínűleg éléskamraként és lomtárként használtak. A tiszték ezekben gyűjtötték a zsákjainkat, a benne lévő holmijainkkal együtt. Mint kiderült, ezeket rendszerint át is kutatták. Az utasítást valószínűleg felülről kapták, mivel más lágerekben is akadt példa hasonlóra. Egy másik lágérben raboskodó későbbi kollégám, dr. Bartók Pál poggyászában például megtalálták az iratait, amelyekből kiderült, hogy tanársegédként dolgozott az egyik egyetem biológia tanszékén. A holmiját átkutató tisztnek rögtön szemet szúrt a „Dr.” felirat. Magához hívatta, majd sűrű káromkodások

közepette kérdőre vonta a megszeppent Bartók Palit, amiért volt mersze eltitkolni „orvosi” foglalkozását. A tiszt azonnal az orvosi rendelőbe küldte, ahol a németül is beszélő orosz orvos munkatársa lett.

Én valamivel szerencsétlenebbül jártam. Amikor 1945 januárjában elvittek a „Szamos hídjának építésére”, az iskolai atlaszomat is beletettem a csomagomba. A vonatút alatt, később pedig a lágerben is azt nézegettük, hogy hol lehetünk. Már a lágerben a tolmácsunk, Mórent Ernő tudomására jutott, hogy nekem van egy atlaszom. Rög-tön el is kérte, mondván, hogy odaadja tisztünknek, a besszarábiai „Nyúl Jósának”, aki meg tudja mondani, hogy hol is vagyunk pontosan. Egy héttel később egy NKVD-tiszt átkutatta a priccs alatti ládikómat, és megtalálta benne az atlaszomat. Elvette, majd figyelmeztetett, hogy vigyázzak magamra. Valószínűleg rájöttek, hogy nem egy veszélyes kém vagyok, így szerencsére nem lett következménye a dolognak.

„Nyúl Jóska”, a láger réme egyébként szorgosan vizsgálta a férfiak hónalját, hogy nincs-e a rabok között volt SS-tag, mivel nekik a bal felkar belső részére tetoválták a vércsoportjukat. De azt is előszere-tettel kutatta, hogy kik járták meg a frontot. Akiről ilyesmi kiderült, előbb-utóbb büntetőlágerbe került. Erre a sorsra jutottak többek között azok, akik a kezdeti időszakban szolgáltak tolmácsként, ők ugyanis még többnyire az orosz fronton szereztek meg nyelvi ismereteiket. Így járt a petri Lovas Jóska is, aki csak 1952. április 2-án került haza, tehát két és negyed évvel utánunk.

1948 tavaszán egy magas növésű, derék, németül jól beszélő férfi és egy csinos nő jelent meg a lágerben. Már a miénknél jobb minőségű öltözetük is elárulta, hogy valami nem stimmel velük. Kezdetől fogva úgy gondoltuk, hogy azért jöttek, hogy megfigyeljenek bennünket.

Amint egyszer a gyárból a láger felé tartottunk, a férfi mellém szegődött. Hogy pontosan milyen kérdéseket tett fel, már nem emlékszem, arra viszont igen, hogy megjegyezte: jól beszélek németül. Va-

lószerűen arra volt kíváncsi, hogyan reagálok, mert ugyan beszéltem németül, de korántsem dicséretre méltó szinten. Nem sokkal később megalakult az antifasiszta bizottság, amelyben a férfi vezető szerepet játszott, és a tisztekkel is folyamatosan tartotta a kapcsolatot. Ekkora figyelmet egy büntetőlágerből idekerült rabnak a tiszték korábban nem szenteltek.

A nő minden eszközzel igyekezett felhívni magára a figyelmet, ami visszatetszést keltett azokban a szász lányokban, akikhez beosztották. A lányok nyíltan hangoztatták, hogy kémkedési céllal furakodott be közéjük. A férfi szintén a szászokhoz került, de ők nem tettek megjegyzéseket a jövevényre.

Aztán a jövevények mintegy fél évvel azután, hogy megjelentek, egyszer csak váratlanul eltűntek. Bár csak elvétve helyeztek át rabokat hozzánk a büntetőlágeremből, akik átkerültek, végleg nálunk is maradtak – mint a nagykarolyi Brancz Pista és egy német zenész –, nem úgy, mint ez a két titokzatos látogató.

A titokzatos férfi hathatós közreműködésével létrehozott bizottság propagandistája a lágerünkben maradt egyetlen szász pap lett (a másik kettő valószínűleg a betegekkel ment haza). Az ebédlőben ekkoriban a bizottság égisze alatt egy propagandacéllal szerkesztett faliújság is megjelent. Közülünk engem bíztak meg azzal, hogy csapjak fel propagandistának, és tartsak egy előadást a társaimnak a szovjet autonóm köztársaságokról. Magyar anyagom nem volt, csak egy német könyvet kaptam segítségképpen. Amellett, hogy a témában sem voltam jártas, a német nyelvet sem ismertem annyira, hogy szó-tár nélkül fordítsam a számomra többnyire ismeretlen fogalmakat. Amikor aztán az ebédlőbe csődítették a hallgatóságot, én néhány mondat után végeztem is a mondanivalómmal, és a propagandistának állt szász pap folytatta tovább helyettem németül. Szerencsére rájöttek, hogy ilyesmire én teljesen alkalmatlan vagyok, és nagy örömmel ezzel meg is szakadt mindössze néhány napig tartó propagandista pályafutásom.

A bizottság által rendezett hasonló gyűléseken ezután mindig a száz pap beszélt – kizárólag németül. Már korábban is előfordult, hogy az ebédelőben olykor összehívtak minket, hogy meghallgassák kérdéseinket (és kéréseinket). Mock Józsi bácsi ezeken az összejöveleken az esetek többségében jelen volt, így ő számolt be nekünk a történetekről. Miután a gyűléseken Babkov elmondott mindent, amit szükségesnek tartott, jöhettek a kérdések. A hallgatóság a leggyakrabban persze a hazamenetel időpontjára volt kíváncsi. A válasz mindig ugyanaz volt: „szkorá”, azaz nemsokára. Aztán 1948-ban, talán a legelső gyűlésen Józsi bácsi feltette a sokakban megfogalmazódott kérdést: „Milyen státus alapján tartózkodunk mi itt? Miért vagyunk mi egyáltalán itt?” Babkov ekkor mondta el, hogy a románok a szovjetekkel megkötött szerződés alapján, háborús kártérítés címén több tízezer embert „adtak kölcsön” ötéves munkára a Szovjetuniónak. Ennek lettünk mi is az áldozatai. Mi még ezt is kételkedve fogadtuk, és reméltük, hogy hamarabb szabadulunk majd. Ismét tévedtünk.

Munkakörülmények

Gépesítés szempontjából meglehetősen gyatra volt a helyzet. A gyárunknak éveken át egyetlen daruja volt, és az is csak ritkán került használható állapotba. Az építkezéseknél sem álltak rendelkezésre gépek, és itt csak 1949-ben kaptunk egy darut. Addig minden munkát kézi erővel végeztünk.

A férfiak és a nők munkakörülményei nagymértékben eltértek egymástól. A léger hierarchiájában a képzett szakembereké volt a legkiváltságosabb réteg. Ők már az első napoktól kezdve a saját szakterületükön dolgozhattak. Munkájuk többnyire nem volt fizikailag megerőltető, amihez jelentősen hozzájárult, hogy nem kellett a szabadban, hidegben dolgozniuk, nem úgy, mint a nőknek. A szakképzett munkások emellett a korábban említett talon révén olykor

repetát is kérhettek a konyhán, és sokan már a kezdeti időszakban is kaptak – persze nem túl magas – fizetést.

Bár a férfiak – főként a Szatmár megyeiek – többsége korábban a mezőgazdaságban dolgozott, közülük is sokan kerültek előbb-utóbb szakképzett munkásokat tömörítő csoportba, többek között vízvezeték-szerelőkként, ácsként vagy ásványfeldolgozóként.

A nők a férfiaknál rosszabb munkakörülmények között voltak kénytelenek dolgozni, és ennek ellenére kezdetben kisebb kenyéradagot kaptak. Eleinte a romok eltakarítása volt a feladatuk. A leghidegebb napokon is saroglyával cipelték a törmeléket, és ők rakták fel a teherkocsikra a szállítmányt, amelyet aztán sokszor a városon kívülre szállítottak el. Mivel a lebombázott épületeket sokan előszeretettel használták illemhelynek, nyáron gyakran orrfacsaró bűzt árasztottak.

Nemcsak a romok eltakarításánál, hanem a lebombázott házak rendbehozatalánál is alkalmaztak női munkaerőt. Az anyagokat nekik kellett vödörrel és saroglyákkal felvinni az épületek emeletére. Emellett előfordult, hogy még ennél is nehezebb tárgyakat – vasúti síneket, tartályokat – is cipelniük kellett.

A legkeservesebb munka azonban a földmunkát végző nőknek jutott, gépek hiányában ugyanis velük ásatták ki a csövek, kábelek lefektetéséhez szükséges árkokat. A rájuk kiszabott norma egy jó erőben lévő férfinak is becsületére vált volna.

A kolhozokban és szovhozokban dolgozó nőknek a német megszállás alatt gazzal benőtt hatalmas földeket kellett kapálniuk. A szovhoz – korábban már említett – fiatal orosz agronómusnője sokszor egészen sötétedésig dolgoztatta őket, ha még nem végeztek az általa kiszabott munkával.

A nők emellett még fizetés tekintetében is hátrányos helyzetben voltak a férfiakhoz képest. Amikor az utolsó másfél évben már mindenki rendszeresen kapott fizetést, a nők többsége még akkor is azért dolgozott, hogy meglegyen a betevő falatja. Csak egy nagyon szűk

réteg tudott magának ruhát, cipőt, vagy bármi egyebet vásárolni. Ha mindezt figyelembe vesszük, különösen érdekes, hogy a Szovjetunióban töltött öt év alatt mindössze egyetlen nő – egy mérki lány – halt meg közülünk.

Egészségügyi körülmények

Ebből a szempontból a Konsztantyinovka felé tartó vonatúton ért bennünket az első kellemetlen meglepetés: mint már említettem, megjelentek a tetvek, amelyekről aztán a fertőtlenítés ellenére – amittől mintha csak még jobban megszaporoedtak volna – sem szabadultunk meg. Miután hazaértünk a munkából, sok időt töltöttünk el azzal, hogy tetvekre vadásztunk. A lágerben emellett a fejtetvek és a poloskák is húséges társaink lettek. A fejtetvektől szerencsére már a szovhozban megszabadultam, egy csanálasi férfi a nyírógépevel ugyanis kopaszra nyírt.

Sokáig mosakodni is alig tudtunk, a priccseinken pedig ruhástul aludtunk. 1948-ban aztán végre emeletes ágyakat kaptunk, ezzel párhuzamosan pedig a tisztálkodási körülmények is javultak, és már ruhákat is tudtunk vásárolni, így végleg megszabadultunk a tetvektől. A poloskákkal már nehezebb volt a helyzet. Mivel az új ágyakhoz a régi priccseink deszkáit használtuk fel alapanyagként, vasárnap délelőttönként ezeket levittük a láger melletti szabad térre, és a repedésekből kiszórtuk a poloskákat. Ezután 1949-ben még egy vegyszert is kaptunk a védekezésre, de még ekkor sem tudtunk végleg megszabadulni tőlük.

A ruházatot illetően kezdetben sokkal rosszabb helyzetben voltunk, mint a szászok. Mivel ők tudták, hogy deportálni fogják őket, ezért ennek megfelelően készültek fel: vastag ruhákat, báránybéléses kabátot, meleg pulóvereket öltöttek magukra és kucsmát húztak a fejükre, sokaknak pedig még sibakancsuk és füles sapkájuk is

volt. Nekünk, sváb deportáltaknak már eleve szűkösebbek voltak a lehetőségeink, és mivel úgy tudtuk, csak kéthetes munkára visznek el minket, nem is vettünk magunkhoz a körülményeknek megfelelő ruházatot.

Szerencsére a lágerben időnként kaptunk alsóneműket, salopétákat (kantáros munkásnadrágot) és fatalpú cipőket, így sokkal jobb volt a helyzetünk, mint például a csisztjakovai lágerben, ahol a nővérem dolgozott, ott ugyanis még egy ing is luxuscikknek számított. Takaróból azonban általában nálunk is hiány volt.

1948-tól aztán, ahogy javultak az ellátási és munkakörülmények, már magunknak kellett ruházatunkról is gondoskodnunk. Az új salopétámhoz a bazárban tudtam venni egy használt inget (amely a szaga alapján valószínűleg a vegyszergyár egyik dolgozójáé lehetett). Még ugyanebben az évben egy olcsó öltönyt is vettem, 1949-ben pedig már egy jobb minőségű öltönyt is varrattam magamnak.

Vízellátás tekintetében már több problémánk akadt. A szálláshelyünkre nem volt bekötve a víz, fürdőszobáról pedig még csak álmodni sem mertünk. A vizet a lágerhez közeli kútból hoztuk 15 literes vizes bödönjeinkkel. A környező házakban lakó oroszok is innen vették a vizet. Bár eleinte akadozott a vízellátás, és néha még áramszünet is volt, a későbbiekben ilyesmire már nem volt példa.

1945-ben két alkalommal kaptunk egy kisméretű borotvaszapant, ami azonban alapos mosakodásra messze nem volt elegendő, és a helyzetet kezdetben súlyosbította, hogy víz sem jutott a tisztálkodásra. Aztán a megérkezésünk után mintegy másfél évvel a szállásunk minden bejáratához szereltek egy mosdót egy kisebb terembe. Ezek tipikusan szovjet berendezések voltak: mintegy másfél méter magas vasállványok, alul és felül egy-egy bádoggvályúval. A felsőbe került a tiszta víz, amelyből mosakodás után az alsóba lehetett engedni a szennyvizet, ami azután az alatta elhelyezett vödörbe folyt bele. A berendezés üzemeltetésével egy más munkára alkalmatlan férfit bíztak meg, aki még ezt a feladatot sem volt képes megfelelően

ellátni. Többször megtörtént, hogy amikor az alsó vályú megtelt, a tartalmát újból a felsőbe öntötte. Bár évente egy-két alkalommal a városi fürdőbe is elvittek bennünket, ezen a téren is csak 1948-tól javult számottevően a helyzet.

A lágerben egy orvosi rendelő és egy betegszoba is volt. Az orvosi feladatokat egy 45 év körüli orosz ápolónő látta el, roppant lelkiismeretesen. Ennek köszönhetően nálunk – más lágerektől eltérően – sem a tífusz, sem járványos betegség nem ütötte fel a fejét.

Én háromszor fordultam meg a „rendelőben”. 1946-ban, amikor a pincéknél dolgoztam, annyira átfáztam, hogy reggel meg sem tudtam mozdulni a hátamba hasító nagy fájdalom miatt. Az ápolónő megvizsgált, és megállapította, hogy nincs lázam. Babkov munkába akart zavarni, mert azt gondolta, hogy csak szimulálok. Az ápolónő azonban közbelépett, és elküldött a városi klinikára, ahol többszöri sugárkezeléstől helyrejöttem. Nyugdíjazásom óta azonban időről időre visszatér a hátfájásom.

1948 telén az új műhelyben befagyott a központi fűtés, amelyet hazatérésünkig már nem is javítottak meg. Egy alkalommal a gyalugépen megcsúszott a fagyos deszka, és a gyalukés két ujjamat megvágta. Az ápolónő gondosan bekötötte a sebemet, amely mintegy két hét alatt begyógyult, de a nyoma még évtizedekkel később is látszott.

Amikor – valószínűleg a fűvéstől – bélférges lettem, az ápolónő még egy nehezen hozzáférhető német gyógyszerrel is próbálkozott gyógyulásom érdekében. Bár a „kinevezett doktornő” nagy odaadással végezte a munkáját, az éhínség által okozott tömeges halálózással szemben ő sem tehetett semmit.

Többször – főként betegszállítmányok indításakor – estünk át egészségügyi ellenőrzésen. Ilyenkor a betegszobában a nőknek és a férfiaknak külön csoportban meztelenre kellett vetkőzniük. A tiszték is jelen voltak, ami miatt a lányok meglehetősen nehezteltek rájuk, mivel rendkívül megalázónak tartották a helyzetet.

A város bal parti dombján lakott egy bicegő fogorvos, aki nap-
pal egy gyárban dolgozott, a fogorvosi praxisát pedig munka után
gyakorolta, teljesen törvényes keretek között. 1949-ben nála kezdtük
el kezelteni a fogainkat. Az ápolónőhöz hasonlóan lelkiismeretesen
látta el a feladatát. Az egyik fogam, valamint két koronám, amelyeket
nála csináltattam, mintegy ötven éven át tartottak. Az üzletekben
ekkoriban a borotvakészülékek mellett már a fogkefék és a fogkré-
mek is megjelentek, így már a fogunkat is meg tudtuk mosni.

Élelmezésünk

Eleinte egy – papíron – félkilós kenyeret kaptunk, amely fekete volt,
mint a föld, és szinte csorgott belőle a víz. Kezdetben annyira pelyvás
volt, hogy miközben végeztük a dolgunkat, sokszor még a végbelün-
ket is szúrta. Levesként vízben főtt savanyú káposztát vagy savanyú
uborkát, néha pedig savanyú paradicsomot kaptunk, de ebben a lötyty-
ben csak elvétve találtunk egy-egy darab uborka- vagy káposztafosz-
lányt. Voltak, akiknek annyira elegendő lett a káposztalevesből, hogy
megfogadták: amint hazaérnek, még a káposzta írmagját is kiirtják.

Később hetven dekára emelték a fejadagunkat, a lányoké azon-
ban maradt ötven, és csak jóval később kaptak ugyanannyi kenyeret,
mint mi. Bár ugyanakkora adagot kaptunk, mint a helyi munkások,
míg azonban ők a teljes porciójukat megkapták, mi már csak egy ki-
sebb mennyiséget kaptunk, mivel a tiszték, valamint az étel kiadásá-
val foglalkozó személyzet sokszor alaposan megdézsmálták a keny-
rünket. A kovácsok és a fűtők valamivel jobban jártak: ők naponta fél
liter tejet is kaptak.

Körülbelül egy hónappal megérkezésünk után egykori községközi
kollégám, Olosz Gyula javasolta, hogy próbáljuk meg eladni a kis Fa-
luban a zsebkését, hátha a kiszabott ételmennyiségen kívül is tudunk
szerezni valamit. Ez az általam már korábban is említett koldulás egy-

fajta előjátékának volt tekinthető. Direkt módon kéregetni ekkoriban azonban még szégyelltünk. Bár ekkor még nem jártunk sikerrel, az új tapasztalatszerzés szempontjából hasznosnak bizonyult.

Hamarosan sor került első önálló zsákmányszerző akcióra is, melynek során véletlenül betévedtem az Öreg Oroszhoz. Az öreg leültetett, és az öblös fazékból pergelt – pirított – répával kínált. A felesége ennek persze nem örült, mivel másnapi ennivalónak szánta. Az öreg kis papírba még csomagolt is nekem belőle, amit aztán a lágerben Harmatos Feri fogyasztott el. Ezekről az adagoktól azonban nem laktunk jól, sőt, inkább csak étvágygerjesztő hatásuk volt.

Rájöttünk, hogy sokkal jobban járunk, ha egy-egy kolhoz földjéről szerzünk ételt magunknak.

Én először 1945. december 1-jén csatlakoztam egy ilyen beszerző-körútra igyekvő csapathoz. Mintegy tucatnyian lehettünk. Én a februárban kapott fatalpú cipőmben mentem, ami a hideg ellen ugyan jól védett, de egy ilyen útra gyakorlatilag alkalmatlan volt. Egy nagy és mély völgyön kellett átmenjünk, ahol nagyjából 30 cm magasan állt a hó.

Lefelé még nem volt problémám – olyan volt, mintha csak sítalakon csúsztam volna. A dombra felfelé tartva azonban már sokszor visszacsúsztam, és csak nehezen tudtam tartani a társaim által diktált iramot. A völgytől mintegy egy kilométernyire lévő kukoricához érve aztán két csoportra szakadtunk: hatan a föld felső végéről szedtük a kukoricát, míg a másik csoport a föld alsó végére ment gyűjtögetni. Amikor már mintegy fél zsáknyi megvolt, hangokat hallottunk a lenti csoport felől. Jönnek a lovas őrök! – kiáltották társaim. Fogtuk a zsákjainkat, és elkezdtünk hazafelé rohanni, ahogy csak bírtunk. A völgy tetején elengedtem a bekötött zsákomat, amely aztán a lejtőn legurult a völgy aljáig, én pedig a fatalpú cipőmben csúsztam utána. Felfele viszont ismét szenvedtem. A zsákot magam előtt toltam, és bár sokszor visszacsúsztam, végül nagy nehezen sikerült felérnem.

A kis Faluhoz érve aztán szétszéledtünk, mivel mindenki máshol dugta el a szerzeményét. A lágérbe természetesen nagy kockázatot jelentett volna az egész zsákmányt bevinni. Már teljesen besötétedett, mire a legközelebbi ismerősömhöz, az Öreg Oroszhoz értem. Kivettem a zsákból néhány cső kukoricát, a többit pedig a fáskamrájába tettem. A lágérben aztán lemorzoltam, majd a lakatosok által készített kézi darálóval lisztté őröltem a szerzeményeket. Később még két alkalommal szereztem kukoricát, de minden alkalommal csak néhány csövet hoztam be a lágérbe, a többit a hozzám hasonlóan szűkölködő Öreg Orosznak adtam.

1945 márciusában mesterem elküldött, hogy a bontásból származó gerendákból kihúzzam a szegeket. Miközben dolgoztam, észrevettem, hogy van egy istálló a közelben. Amikor a lovak gondozója egy alkalommal átment az istálló melletti raktárba, megpróbáltam elloponi néhány cső tengerit az állatok takarmányából. A lovak is éhesek lehettek, mivel kis híján megharapták a kezemet. Amikor aztán a gondozójuk kivitte őket az istállóból, a szalmát és a trágyát félrektorva szedtem fel a földről az ehetőnek látszó hulladékot. Az összegyűjtött maradékokat otthon megfőztem, de Harmatos Ferivel – minden éhségünk ellenére – csak egy részét tudtuk elfogyasztani a nem túl bizalomgerjesztő ételnek.

Az élelemszerző körutak nem voltak teljesen veszélytelenek. 1945-ben rendszeresen eljártunk dolgozni a kis Faluba. Mikulás napján már sötétedés után éppen egy ilyen munkáról tartottam hazafelé a falu és a lágér közötti völgyben, amikor két részeg, katonaruhás, 18–20 év körüli oroszba botlottam. A pisztolyomat követelték, de miután mondtam, hogy nincs fegyverem, elkezdtek rugdosni. Két rúgást még kiálltam, mielőtt azonban harmadszorra is eltaláltak volna, elfutottam előlük. Ekkor értettem meg igazán a régi közmondást: szégyen a futás, de hasznos.

Az 1947-es éhínséget – mint arról már beszámoltam – nagy szerencsével éltük túl, 1948-ban azonban már jelentősen javult a hely-

zetünk. Ellátási nehézségeink ekkorra már nagyjából megszűntek. Megszűnt a jegyrendszer, és bár egy ideig még megkaptuk a kenyéradajjainkat, néha-néha – persze ekkor még nagy tolongás árán – már kenyeret is tudtunk venni. Azt beszélték, hogy egy alkalommal akkora volt a tumultus a pékségben, hogy egy gyereket agyonnyomtak.

Az ellátásban beállt javulást jól szemlélteti a téglagyári fűtőként dolgozó Tyukodi Pista esete. A nálam egy évvel idősebb, Szatmár megyei, kaplonyi fiú 1948-ban egyik reggel munkába menet megvett egy kétkilós kenyeret, amit meg is evett, mire a gyárba ért. Munka után hazafelé aztán megvett még egy kétkilósat, majd aznap még egy újabbat. Az utolsónak már csak a negyedét ette meg, így sem tudott azonban egész éjjel aludni.

Rendkívül emlékezetes számomra 1948 szilvesztere, ugyanis ekkor tudtam először hosszú sorban állás nélkül egy kétkilós kenyeret, cukrot, valamint egy kis üveg olajat vásárolni a keresetemből. Ez volt az első eset, hogy a saját pénzből vett ételtől laktam jól. 1949-ben aztán az olajos, cukros kenyér vált az egyik fő táplálékunkká. Ekkoriban az olaj, a cukor és a margarin mellett olykor már felvágottat is lehetett kapni. Volt, aki még húst is tudott szerezni. A legtöbben ekkor már nem a láger konyháján étkeztek, hanem áttértek a teljes önellátásra. Főzni azonban még ekkor is csak nehezen lehetett, mivel ehhez a megfelelő számú tűzhely, valamint a szükséges tüzelőmenyiség is hiányzott.

1949-ben cukorból sokan már vodkát is főztek. Ha a tisztet lefizették egy üveg vodkával, akkor mulatni is lehetett. Tyukodi Pistáék a Faluban egy kert felásásáért minden héten kaptak a tulajdonostól egy liter vodkát (a cukrot persze Tyukodiék biztosították). Szombat este csajkákbán hozták el az az alkoholt. Ily módon minden héten megvolt az egy liter vodkájuk. A megbízónak is megérte és nekik is.

Az életszínvonal-javulást szintén jól példázza, hogy Tyukodi Pista 1949-ben kezdetben 1800, később pedig már 2400 rubelt keresett. Bár az általa végzett munka nehéznek számított, a munkavezetővel

való üzletelés is jövedelmezőnek bizonyult. A nacsalnyik ötlete volt, hogy ha az alá beosztottak fizetés előtt adnak neki ötven rubelt, akkor jobb bérezésre számíthatnak. A terv kivitelezése nem ütközött túlzott akadályokba, mivel a munkavezető felesége volt a gyár főkönyvelője.

Mivel 1948-tól már a munkánk eredményét is láthattuk – vagyis kaptunk rendes fizetést –, igyekeztünk többet és jobban dolgozni. Ha a kezdetektől így kezelték volna minket, akkor becslésem szerint – az időközben elhunytak, valamint a hazaküldött betegek munkarejét is beleszámítva – két év alatt hoztuk volna azt a teljesítményt, amelyet a gyatra ellátás mellett öt év alatt produkáltunk.

Nekem 1949-ben mindössze egyetlen hónapban volt 270%-os a munkateljesítményem, a többiben 300% fölött teljesítettem. Ennek megfelelően persze nagyobb fizetést is kaptam. Akkoriban sorstársaim közül a 15–20 legjobban kereső ember közé tartoztam. A havi bérem ebben az időszakban mindvégig valamivel 1000 rubel felett maradt, vagyis az ottani átlaghoz képest igen jól kerestem.

Emellett egy ideig még a magánházaknál végzett munkámért kapott bérrel is ki tudtam egészíteni a fizetésemet. 1949. május 1-től azonban civileknél már nem dolgoztam, mivel a plusz műszak miatt egyébként is rendkívül megterhelő gyári munkámmal is eleget kerestem, ráadásul így még egy kis szórakozást is megengedhettem magamnak vasárnaponként.

A műhelyben csak két műszakban dolgoztunk, így a harmadik – éjszakai – időszámban a helyiség szabad volt. Nappal kiválógtam az anyagokat, amelyekre szükségem volt, majd este bementem dolgozni. Az üres műhely teljes gépparkja a rendelkezésemre állt. Egyszerre akár két gépen is dolgozhattam, és a munkámmal senkit sem zavartam. Ezzel a módszerrel rengeteg időt takarítottam meg. A reggelenként a műhelyt kitakarító száz lányok persze nem örültek az általam termelt hatalmas forgácshalomnak.

Miután minden olyan munkával végeztem, amelyekhez gépekre volt szükség, és a munkafolyamat további részét csak kézzel lehetett elvégezni, felhagytam az éjszakázással, és csak nappal jártam be dolgozni.

Annak ellenére, hogy az utolsó időszakban már jó volt a fizetésem, élelemre továbbra sem költöttem sok pénzt. Öt év alatt – szegény macskát is beleszámítva – nem ettem két kilónál több húst. A fő táplálékom a kenyér volt, amihez 1949-ben már olajat, cukrot, margarint, valamint krumplit is tudtam venni. A drágább ételeket – vaját, felvágottat stb. – még csak meg sem kóstoltam, és alkoholra sem költöttem.

Találkozásaink alkalmával a pénzem jelentős részét a nővéremnek adtam, hazatérésem előtt azonban mégis maradt egy kis tartalékom, amit elsősorban annak köszönhettem, hogy a gyár bankszámlájának zárolása miatt elmaradt háromhavi bérünket egyszerre kaptuk meg.

1949-ben már csak egy haláleset történt, de ez már nem az éhezés miatt. Az asztalosműhely mellett felállítottak egy 12 méteres vasoszlopot, egy sofőr azonban – hogy tovább tudjon haladni – levette az oszlopot tartó kötelet, majd elfelejtette visszatenni. Egy Frank névre hallgató szász fiú éppen ekkor jött vissza az ebédből. Mivel nem vette észre, hogy nincs kitámasztva, felmászott az oszlopra, amely eldőlt, és a fiút bevágta egy ócskavashalomba. Azonnal meghalt. Neki már rendes, koporsós temetést rendeztek. Egy öngyilkosság is történt. Egy sánta szász szabó az ablakilincse akasztotta fel magát, a hírek szerint azonban nem a nélkülözés, hanem szerelmi bánat miatt.

Látogatás nővéremnél

A lányok közül 1948-tól többen is az anyagszállításnál dolgoztak. A környéket járva kapcsolatba kerültek sorstársainkkal, és gyakran hoztak hírt ismerőseink és hozzátartozóink hollétéről. Mivel egy

szász férfinak megengedték, hogy meglátogassa a rokonát, szobatar-sam, Mózer Mátyás arra biztatott, hogy én is látogassam meg a nővé-remet, aki a csisztjakovai lágerben dolgozott. Hogy pontosan merre lehet, arról fogalmam sem volt, mindössze annyit tudtam, hogy va-lahol nem messze. Babkovtól kértem engedélyt, aki közölte, hogy a látogatás lehetséges, ha előre ledolgozom a napjaimat, és a mesterem elenged. Mindössze három-négy napról volt szó, amibe a vasárnap is beleesett, így – mivel már teljesen egyedül dolgoztam, és munka-terjesztésem is egyre nőtt – nem volt nehéz előre ledolgoznom a kiesést. Babkov adott egy gépelt igazolványt, amivel a láger parancs-nokánál igazolni tudtam magamat.

Első – olcsón vásárolt, gyenge minőségű, de – saját fizetésemből vett ruhámban utaztam. Korán keltem, majd a lágertől a vasútál-lomásig tartó, mintegy három kilométeres utat villamoson tettem meg. Mivel a jegyek már elkeltek, biléta nélkül szálltam fel a vonatra. Térképem, vagy bármilyen más segédeszközöm, ami alapján tájéko-zódhattam volna, nem volt, így az utasoktól érdeklődtem arról, ho-gyan juthatok el a célhoz. Mintegy fél órányi utazás után megjelent a kalauz. Egy ideig nézte a papíromat, majd távozott, és az ellenőrrel jött vissza. Rövid tanakodás után megdorgáltak, de végül nem szál-lítottak le. Bevittek egy fülkébe, ahol volt egy üres hely. Utastársaim azonban nem sokkal később leszálltak, így egyedül maradtam. Mivel nagyon fáradt voltam, elaludtam és csak akkor ébredtem fel, amikor a vonat már jóval Csisztjakován túl, Sztalino közelében járt.

Átszálltam egy visszafelé tartó vonatra, de hamarosan erről is le kellett szállnom. Az újabb vonatra sokat kellett várnom, így megfi-gyelhettem egy különöst szokást. Az állomáson volt egy kis helyiség, amelynek falából egy csappal ellátott vascső vezetett ki a szabadba, amely fölött a „кипяток” („kipjatok” – forró víz) felirat virított. A he-lyiségben vizet forraltak, amelyből az utasok a csövön át vehettek. A többség cukorkát evett a forró vízhez, a szegények azonban cukor nélkül itták.

Az út végül mintegy másfél napon át tartott, amikor azonban egy évvel később, 1949-ben másodszor is meglátogattam a nővéremet, már kevesebb mint fél nap alatt sikerült megtennem a távot. A csiszjakovkai kis állomástól még mintegy két-három kilométert kellett gyalogolnom a lágerig. Szép nyári vasárnap volt. Átadtam az őrnök igazolványomat, és míg bebocsátásra vártam, megállapítottam, hogy mi az itteniek barakkjaihoz képest szállodában lakunk. Nemsokára odajött a nővérem, aki majd kiugrott a bőréből. Álmában se merte gondolni, hogy valaha meg tudom majd látogatni. Mivel nem akartam a megígért időponthoz képest késni, mindössze egy bő órát maradtam, és még a láger belsejébe se mentem be. A nővérem kikísért az állomásra, és útközben átmentünk azon a hídon, amelynél egyik munkatársnőjével a nővérem éppen dolgozott. Az állomás közelében csináltattunk egy fényképet, és végül késés nélkül visszaértem Konsztantyinovkára.

A második látogatásom már sokkal jobban sikerült. Ekkor már az új, szabó által készített ruhámban mentem. Nővéremnek munkába kellett mennie, így javasolta, hogy kísérem el a bányába. Kaptam egy bányászruhát, és csatlakoztam hozzá. A nővéremnek és két munkatársának az elhagyott bányabejáratok befalazása volt a feladata. Ez még a kevésbé veszélyes és nem túlzottan megerőltető munkák közé tartozott. Az itt dolgozók napi kenyéradagja egy kiló volt, és ténlen sem kellett fázniuk, viszont az itteni munkák többsége rendkívül veszélyes volt. A deportáltak közül sokan megsérültek, és a haláleset sem volt ritka.

Miután feljöttünk, nővéremmel és munkatársaival – a petri Barth Jánossal, Barth Istvánval, Horn Máriával és egy hercegkúti sváb lánnyal – összeálltunk egy közös fényképre, majd elfogyasztottam a nővérem hazai ízű levesét, és elindultunk az állomásra. Ott a nővéremmel csináltattunk még egy képet, végül pedig benéztünk a benünket lelkesen fogadó pópa templomába.

A megtakarított pénzemet mindkét látogatásaim alkalmával a nővéremnek adtam. Ő már nem sokkal előttem, 1949 októberében hazatért, így harmadszorra, 1949. december 12-én már otthon találkoztunk.

Levelezés

Miután deportáltak minket, otthon számos rémhír terjedt el – például, hogy papírhajóra tettek minket, és elsüllyedtünk –, amikor azonban 1945 őszén az első betegszállítmány hazaérkezett, mindenki megtudhatta az igazságot. A hazaérkezőket persze rögtön megostromolták. Senki sem azt kérdezte, hogy mit csinál a hozzátartozója, hanem hogy egyáltalán él-e még. Amikor a megözvegyült feleségek megtudták, hogy férjük meghalt, többségük – érthető módon – teljesen összeomlott. Egyedül maradtak a gyerekekkel, és még csak a férjük sírját sem látogathatták meg.

Mivel az első betegszállítmány megérkezése után az otthoniak már tudták a címünket, elkezdtek leveleket írni, ezek azonban egészen 1948-ig nem jutottak el hozzánk. Innentől kezdve a száz tolmácsunk – elmondása szerint saját költségén – utazott fel Sztalinóba, hogy kiválogassa a halomból a mi leveleinket. A rokonaim nekem is több levelet írtak, de csupán egyetlen, a házunkat, valamint anyámat és kereskedő sógoromat, Schrepler Antalt ábrázoló, 1948. augusztus 20-i keltezésű képeslapot kaptam meg. A küldeményen egy pecsételt „Ellenőrizve” felirat is éktelenkedett, természetesen oroszul.

A ritkán kapott levelekből néhány dologról azért értesülhettünk: például arról, hogy még nem történt meg a kollektivizálás. Elek bácsi úgy vélte, a „mi embereinket” a jövőben sem lehet majd ilyesmire rábeszélteni. Ma már tudjuk, hogy a kommunisták sajátos „meggyőzési” technikája hatásosnak bizonyult.

Bár sokáig az evésről és a főzésről beszélgettünk elsősorban, miután megkaptuk az első leveleket, az otthoniak sorsáról való értekezés került a középpontba. Az egyik százsz lány édesanyja egy alkalommal azt írta a lányának, hogy igyekezzen megtanulni oroszul, mert otthon majd hasznát veheti. Ennek hatására én is beszereztem egy nyelvtankönyvet, de komolyabban ezzel a kérdéssel végül nem foglalkoztam, így megmaradtam a mindennapi társalgás szintjén. Ezt a hiányosságomat itthon valamennyire pótoltam, mivel a munkám is rákényszerített.⁸

Kulturális tevékenység

Kulturális aktivitásunk már szovjetunióbeli tartózkodásunk kezdetén elkezdődött, ugyanis már 1945 elején – telt ház előtt – bemutattunk egy táncos kultúrműsort. Nem sokkal később a százszok is előadták a saját műsorukat. A helyiek láthatták, hogy a propaganda által hangoztatott szólamok ellenére a kapitalista országokban az emberek nem teljesen analfabéták és műveletlenek. Később még a százszok és mi tartottunk az ebédlőben egy-egy előadást. A mi műsorunkat betanító mérki és vállaji nőket aztán 1946-ban egy napon teljesen váratlanul – a pletykák szerint egészen kivételes módon, repülőgéppel – hazaszállították. Az a hír járta, hogy magas rangú pártfogójuk van a magyar kormányban.

A következő években kultúrtevékenységünket sajnos nem tudtuk folytatni, mivel csak az evés körül jártak a gondolataink. Amikor aztán a titokzatos módon hozzánk került férfi 1948-ban megszervezte az antifasiszta bizottságot, egy szobát kultúrteremmé rendeztek be.

---

8 A szerző hazatérése után három éven át teljesített munkaszolgálatot, ennek során orosz fordítóként és tolmácsként is tevékenykedett.

Itt a Pravdán kívül néhány német nyelvű kiadványt is lapozgathattak az érdeklődők. A propagandalapok engem egyáltalán nem érdekelték, pedig mind orosz, mind német nyelvtudásom szempontjából hasznos lett volna, ha tanulmányozom őket. Mint már említettem, egy faliújságot is indítottak, a szász propagandista pap pedig előadásokat tartott a munkásoknak. Az egyik tolmács, Mórent Ernő még egy, a kulákkérdést a középpontba helyező színdarabra is betanított néhány csanálói férfit, de az osztályharcos tematikájú előadás nem sok embert vonzott a kultúrterembe.

1949 nyarán egyik vasárnap a vasgyári német munkások is ellátogattak hozzánk egy zenés műsorral. A hat- vagy héttagú zenekar modern tánczenéje üdítő újdonságként hatott. Mi, fiatal fiúk azonban nem örültünk a vendégeknek, mivel vetélytársakat láttunk bennük. Amióta nem éheztünk, egyre jobban elkezdtünk érdeklődni a lányok iránt, és mivel a vendégzenészek már régóta nem kerültek nőikkel kapcsolatba, tartottunk tőle, hogy komoly vetélytársaink lehetnek.

Kulturális tevékenységünknek, valamint képzett szakembereinknek köszönhetően a helyiek lassan ráeszméltek, hogy mennyire hamis képet sugárzott rólunk a „kapitalista” országok lakóit tudatlanokként beállító kommunista propaganda. A szakképzett munkásaink közül többen munkavezetők lettek, és sok esetben ők tanították meg az oroszokat egy-egy mesterségre. Emellett a szovjet lakosság a frontot megjárt katonáktól is értesülhetett róla, hogy korántsem olyan rossz nálunk a helyzet, mint ahogy arról a lapokban olvashatnak. 1948-ra az oroszok rólunk kialakított képe teljesen megváltozott.

Vallásgyakorlás

Vallásgyakorlás tekintetében meglehetősen korlátozottak voltak a lehetőségeink. A mélyen vallásos svábok közül sokan – más lehetőség híján – az ortodox templomokat látogatták. Én kétszer látogattam

el ortodox istentiszteletre. Ez nem volt kockázatmentes vállalkozás, mivel a lágerből meg kellett szökni, majd pedig utána óvatosan, észrevétlenül visszatérni. Nagyon tetszett a konsztantynovkai templom énekkara, mivel sok mély, basszus hangfekvésű kórustag énekelt benne. Ez a panaszos, Istenhez szóló ének szinte belsőleg rázta meg az embert.

A lányok – elsősorban nagyobb ünnepeken – gyakran imádkoztak közösen a szobájukban, és olykor még néhány – főként idősebb – férfi is csatlakozott hozzájuk, de előfordult, hogy maguk a vallásosabb férfi munkatársaink gyűltek össze rózsafüzér imádkozására.

Egykori tolmácsunk, Sztarinka 1945-ben elintézte, hogy a szomszéd városból az egykori petri pap, Franzen Károly tarthasson nekünk az ebédlőben egy istentiszteletet. Az esemény főszervezői a kaplonyi és a terebesi lányok voltak. Ők készítették el az ebédlőben felállított oltárt, amelynek köszönhetően úgy éreztük magunkat, mintha egy kápolnában lennénk. A helyiség teljesen megtelt, köszönhetően részben annak, hogy még az evangélikus szászok közül is csatlakoztak néhányan. Sokan sírva fakadtak, mivel az otthoni miséket juttatta eszünkbe a szertartás. 1946-ban még egy második istentiszteletet is tartottunk az ebédlőben. Mindkét alkalommal a kaplonyi Baumli János és én ministráltunk. Bár később egy harmadik misét is tartottunk volna, az erre az alkalomra készült oltárt Babkov szétverte, így az esemény ezúttal már elmaradt.

Szórakozás és párkapcsolat

Az első táncos összejövetelt 1945 elején nem sokkal megérkezésük után (két héttel utánuk jöttek) a szászok rendezték meg. Ezen az eseményen még szinte csak a szászok vettek részt, mi, svábok – egyrészt azért, mert folyamatosan éhesek voltunk, másrészt pedig azért, mert falusiként nem voltunk hozzászokva a hasonló események-

hez – csupán néhány érdeklődővel „képviseltettük” magunkat. A mi szobánkból csak Lovas Jóska jelent meg az összejövetelen.

A multságokon egy Horst keresztnévű fiatal szász fiú harmonikázott. Amikor Horst a hangszerével végigvonult a szállásunk előtt, mindenki tudta, hogy hamarosan kezdődik a bál. 1945-ben a szászok néhányszor még rendeztek multságokat, ahogy azonban nekik is ellátási nehézségeik adódtak, az összejövetelek száma fokozatosan csökkent, végül pedig 1947-ben, a nagy éhínség idején már egyetlen bált sem tartottak.

Én ezeket a táncos esteket 1948 végétől kezdtem el látogatni, rendszeresen pedig csak 1949 májusától vettem részt a multságokon. 1948-ban az első „báli ruhám” a vadonatúj salopétám volt.

Horst általában a még otthon megismert német dalokat játszotta, később pedig tőlem is megtanult néhány csárdást. Mivel Horst táncolni is szeretett, néha én harmonikáztam helyette. 1948-ban egy 35 év körüli zenész érkezett hozzánk egy német hadifogolytáborból, így az általa játszott csárdásokkal és német dalokkal is bővült a repertoár. Új társunk néhány fogást nekem is megtanított. Egy dalt szerelmi bánatában komponált, mivel a kiszemelt szász lány nem viszonozta a közeledését.

1949 nyarán aztán néha vasárnaponként már kinyitották a láger kapuját, amit a medgyesi szászok többek között a helyi fúvószenekar városi parkban tartott koncertjeinek látogatására használtak ki. A zenészek játéka – egyszer néztem meg az előadásukat – az én tetzésemet is elnyerte.

A kezdeti időszakban a színházba és a moziba főként a szász tolmácsok jártak, és a későbbiek során is elsősorban a városi szászok látogatták a különböző kulturális programokat. 1949-ben két alkalommal én is mentem a város központjában lévő moziba, emellett pedig egy sztalinói szintársulat előadását, a Rigolettót is megtekinttem a helyi színházban. A moziban a film megkezdése előtt az előtérben egy néhány fős zenekar mintegy fél órán át tánczenével szórakoztat-

ta a mozilátogatókat. Bár olyat korábban már láttunk, hogy nő táncolt nővel, itt a férfiak is táncoltak egymással.

Ami a párkapcsolatokat illeti, igen változatos volt a kép. 1945-ben, amikor még – érthető okokból – nagy volt a férhiány, és jóformán csak az öreg vagy a beteg férfiak tartózkodtak otthonaikban, egy-két társunk helyi nővel is közelebbi kapcsolatba került. Ez a férfiak számára általában az ellátás szempontjából is előnyösnek bizonyult.

A vegyes házasságot nem nézték jó szemmel a helyi hatóságok. Egy – a város egyik negyedében található bérházak áramellátásáért felelős – medgyesi férfi például hiába szeretne volna feleségül venni orosz barátnőjét, a házasságot nem engedélyezték. Fordított helyzet is előfordult. A láger szerény, jóra való emberként megismert félszemű tisztje egy szász nőt vett volna el, aki hajlandó is lett volna vele egybekelni. Az eljárás még hazatérésünk idején is folyt, de a hírek szerint ezt a házasságot sem engedélyezték.

A sváb nők és férfiak közötti közeledést sokáig meggátolta, hogy zárt közösségben, csoportosan éltek, és az állandó éhezés sem kedvezett a párkapcsolatoknak. A helyzet azonban 1948 nyarától kezdve az ellátási viszonyok tekintetében beállt jelentős javulásnak köszönhetően megváltozott. Míg azonban a fiatalok esetében elsősorban a közös szórakozásban, a vasárnapi táncmulatságok, valamint a mozi és színház látogatásában, esetleg a közös főzésben merült ki az együttlét, az idősebb – és szinte kivétel nélkül házas – férfiak és nők esetében az érzéki együttlét dominált. Amikor vasárnap délutánonként csak néhányan voltak a szobában, vagy éppen teljesen üres volt a helyiség, a szerelmesek ágyukat elbarikádózva hódoltak az érzéki örömeiknek, de a gyártelep is kitűnő búvóhelyeket kínált az intímebb együttlétre.

Érdekesség, hogy a nyelvi nehézségek ellenére a svábok közül voltak, akik szász párt választottak maguknak. A falusi szászok nem tudtak se magyarul, se románul, a svábok többsége pedig csak törte a németet és sajátságos sváb–román–magyar keveréknyelven kommu-

nikált a szászokkal. Összesen négy esetre emlékszem, amikor sváb férfiak szász lányokat vettek feleségül. Hazatérésünk előtt egy sváb, valamint egy szász lány is teherbe esett, és itthon végül mindkét kapcsolatból házasság lett.

Előfordult, hogy a testi kapcsolat létesítése nem a két fél kölcsönös beleegyezésén nyugodott. Egy alkalommal, amikor a sváb és a szász lányok egy rövid ideig együtt laktak, bejött a szobába a szász tolmács és elkezdte zaklatni a priccén fekvő szász H.-t: rángatta a lábait és leszedte róla a takarót, hogy ily módon bírja felkelésre. A jelenetnek én is szemtanúja voltam. Két nappal később egy másik szász lány megjegyezte: „Hogy mi mindent kellett H.-nak a tisztek részéről kiállnia!” Nyilvánvaló tehát, hogy néhány lány a tiszteknek – a kerítőnek felcsapó tolmács közreműködésével – testi szolgáltatást is kénytelen volt nyújtani. Hogy pontosan milyen mértékben használták ki a tisztek a lányokat, arról a tolmácsok tudnának bővebben beszélni, akik azonban olykor maguk is visszaéltek kiváltságos helyzetükkel.

Persze akadtak nők, akik könnyen kaphatók voltak az ilyesfajta kalandokra, többeket pedig az éhség is rávitt arra, hogy bizonyos ellenszolgáltatásokért cserébe kapcsolatot létesítsenek a helyi potentátokkal. Az egyik szász lány például a gyárigazgató gyerekének gondozója lett.

Én – részben vallásos neveltetésemnek, részben fiatal koromnak köszönhetően – senkivel sem kerültem közelebbi kapcsolatba. A legtöbb nőtársam nálam jóval idősebb volt, ráadásul elhatároztam, hogy hazatérésem után folytatom a tanulmányaimat, így a házasság szóba sem jöhetett.

Próbálkozásaim persze ennek ellenére nekem is voltak. Két szász lány esetében én gondoltam úgy, hogy nem lenne értelme közelebbi viszonyba kerülni, egy kaplonyi lány pedig az én közeledésemet utasította vissza.

Mivel szerettem a nőktől tanulni, olyan lányt kerestem magamnak, aki ebből a szempontból is megfelelő választás volt. Bár a fent

említett hölgyek ennek a kritériumnak nem feleltek meg, 1949 májusában találkoztam egy nálam öt évvel idősebb, otthon tisztviselőként dolgozó – Konsztantyinovkán persze kemény fizikai munkát végző –, művelt medgyesi lánnyal. Megismerkedésünktől kezdve már nem jártam Mock Józsi bácsival civilekhez dolgozni, mivel a bevételkiesést a gyárban végzett többletmunkával is pótolhattam.

A lány jól táncolt, olyannyira, hogy korábban Medgyesen még díjat is nyert, de a lényeg az volt, hogy tanulhattam tőle. A városba általában vele jártam szórakozni: a fent említett moziélményeim hozzá köthetők, és a helyi fúvószenekar egyik szabadtéri koncertjét, valamint a Rigolettót is vele tekintettem meg. Ő magyarázta el nekem a színdarab tartalmát, és emellett az előadás fontosabb részleteire is felhívta a figyelmemet.

A kapcsolatunk azonban mindössze hazatérésünkig tartott, de ezután még mintegy másfél éven át leveleztünk. Ő németül írt, én pedig – kérésére – magyarul válaszoltam, így a levelezésünk mindkettőnk számára hasznosnak bizonyult. Bár személyesen csak németül beszéltünk egymással, állítása szerint megértette a leveleim tartalmát. Bár csomagot is küldött, és egyszer meg is akart látogatni, mivel én csak a tanulásra koncentráltam, visszautasítottam a közeledési kísérleteit. Ebben persze közrejátszott a nagy kor- és felekezeti különbség is, és idővel a lány is belátta, hogy nincs értelme tovább próbálkozni. Nemsokára – megegyezésünknek megfelelően – már arról tájékoztatott, hogy férjhez ment.

A szászok és mi

Mivel a szászok román katonatisztektől és tisztviselőktől értesültek arról, hogy deportálni fogják őket, fel tudtak készülni a megpróbáltatásokra. Bár sokan inkább az öngyilkosságot választották, és voltak, akik elhurcolásuk elkerülése érdekében román nővel vagy férfival há-

zasodtak össze, a többség alaposan felkészült a szovjetunióbeli „kirándulásra”.

Amikor mintegy két héttel utánunk a szászok is megérkeztek, csodáltuk őket: síbakancsaikat és vastagtalpú cipőiket, bekecseiket, bundáikat, sapkáikat, élelemmel és egy kis pálinkával teli hátizsákjait. Gazdag felszerelésüknek köszönhetően könnyedén lefizethették a tiszteket, így jobb munkahelyekre kerülhettek. A tolmácsok – akiknek döntő szerepe volt a munkahelyek elosztásában – szinte kivétel nélkül közülük kerültek ki. Míg a sváb lányokat elsősorban a kolhozokban és a szovhozokban dolgoztatták, addig a szászok általában könnyebb – konyhai, „orvosi rendelői” stb. – munkakörben dolgozhattak.

Vizvári (Vonház) Juci, aki a szászok megérkezése után kénytelen volt otthagyni a konyhai munkáját, így emlékezett vissza eltávolításának körülményeire: „Arra a kérdésre, hogy mi a foglalkozásom, szakácsnak mondtam magam, így a konyhára kerültem. De csak addig maradtam ott, amíg megérkeztek a medgyesi szászok. Nekünk odahaza hazudtak az úti célunk felől, a szászoknak viszont előre megmondták, hová kerülnek. Fel is készültek alaposan: fél évre való élelemmel, meg sok minden egyébbel felpakolva érkeztek. Sonkát, egyéb ennivalót adtak az oroszoknak, azok meg cserébe minket mind leváltottak, és a szászokat tették a jó helyekre. Magyarán szólva a szászok lekenyerezték az oroszokat, és főnökök lettek.”

A tolmácsok gyakran éltek vissza privilegizált helyzetükkel. 1946. július 30-án szüleinek írt levelében Vizvári Juci a következőképpen panaszkodott egyikükre: „Reggel ötkor felkelünk, és [annak], aki öt percet késik, a mi közkedvelt szász tolmácsunk a kiutalt hetven deka kenyér helyett ötven dekát rendel büntetésül, vagy pedig a szobákat és lépcsőházat súroltatja, és még több ilyen kitolást csinál velünk, akárcsak a katonákkal.” A sváb férfiak szász tolmácsai általában ennél emberségesebben viselkedtek, olyannyira, hogy az utolsó, Auner

névre hallgató tolmács ténykedése révén közmegebecsülésnek is örvendett.

Bár az ételért való sorban állásnál előfordultak svábok és szászok közötti civakodások, szakmai téren nem voltak gyakoriak a súrlódások. Ugyan volt közöttük néhány beképzelt, velünk szemben arrogánsan viselkedő alak – mint a szovhozban az angol tudását fitogtató „traktorista” –, de ezek csak elszigetelt esetek voltak. A szászok többségével jól kijöttünk.

Bár én németül beszéltem a szászokkal, a városiak többsége magyarul is tudott, így volt, aki magyarul kommunikált velünk. A falusi szászokkal azonban csak németül beszélhettünk, mivel közülük csak nagyon kevesen tudtak magyarul. Azok a svábok, akik szolgáltak a román katonaságnál, vagy vegyes lakosságú településről származtak – mint például a terebesiek – olykor románul is szóba elegyedtek a szászokkal.

Hazatérés

A nagy csalódás

Először akkor kezdtünk el reménykedni abban, hogy hazamehetünk, amikor 1945. május 10-én megtudtuk, hogy a háború véget ért. Később is többször hallottunk olyan – a pletykák szerint magas rangú hivatalnoktól származó – híreket, miszerint hamarosan hazaengednek bennünket. A mi keserves helyzetünkben ez az időről időre felbukkanó, halvány remény tartott minket életben.

1947-ben aztán egy nyári napon közölték velünk, hogy nem kell munkába mennünk, ugyanis – magyarországiaként – hamarosan hazamehetünk. A hírt komolyan vettük, mivel a lányokat ekkorra már teherautókon Sztalinóba szállították, hogy onnan aztán továbbutazzassanak Magyarországra. A szászok némi irigységgel vegyes szomorúsággal figyelték a fejleményeket. Közülünk sokan eladták nélkülözhető holmijaikat, hogy szeretteiknek valamilyen jelképes ajándékot tudjanak vásárolni. Én – számos sorstársammal egyetemben – elköszöntem a kis Faluban lakó orosz ismerőseimtől.

Bár nyár volt, az éjszakák hűvösek voltak, a vérünket megállás nélkül szívó poloskák miatt azonban társaimmal úgy döntöttünk, hogy a szállásunk mögötti füves területen töltjük az éjszakát. Éjfél után aztán nagy sírásra ébredtünk. A lányok egyik csoportját visszahozták Sztalinóból, mivel egyikük véletlenül elszólta magát: közölte, hogy

nem Magyarországhoz, hanem Romániához tartoznak, így aztán visszafordították őket. Borzasztóan el voltunk keseredve.

Mivel egy másik csoport figyelmét felhívták rá, hogy ha azt mondják, hogy Romániából jöttek, akkor nem mehetnek majd haza, ezért azt hazudták, hogy Magyarországhoz tartoznak. Így hazaengedték őket. Máramaroszigeten aztán kiderült, hogy már román állampolgárnak számítanak. A hatóságok egy ideig nem tudták, hogy mit kezdjenek a csoporttal, végül azonban szerencsájükre hazaengedték őket.

Hazatérés

1949. november 22-én aztán újabb váratlan hírt kaptunk arról, hogy hazamehetünk, ám ezúttal már nem csak hitegettek bennünket. A hátralévő tíz napban már nem kellett dolgoznunk, így minden este bált rendeztünk, és az általunk épített kultúrházban a százszokkal még egy közös előadást is rendeztünk. Most már valóban örömmünkben táncoltunk. Kinyitották a láger kapuját, és javasolták, hogy költsük el a pénzünket, mivel sem azt, sem papírokat nem vihetünk magunkkal. Mielőtt a lágert végleg elhagytuk, néhány – feltehetően NKVD-s – tiszt alaposan átkutatta a csomagjainkat. Akinél pénzt találtak, kötelezték, hogy az odahozott árukra költse el az egészet. A hadifogolylágerből idekerült zenésztársunk haza szerette volna vinni néhány lekottázott szerzeményét, de a hatóságok komoly vizsgálatot folytattak annak kiderítésére, hogy nem valamilyen kódolt információkat tartalmazó iratról van-e szó. A híresztelések szerint végül nem engedélyezték, hogy hazavigye a teljesen ártalmatlan dokumentumot.

Mivel én nem akartam kockáztatni, úgy döntöttem, hogy a lágerben éveken át vezetett naplómat bedobom a WC-be, Mózer Mátyás Szovjetunióban elhunyt petriekről készített jegyzékének másolatát

azonban elrejtettem. Ez nem volt teljesen veszélytelen, mivel még a képeimre is megjegyzést tettek, de ezeket szerencsére végül megtarthattam. Korábban készítettem magamnak két fakoffert: az egyiket a harmonikámnak, a másikat pedig a többi holmimnak. Ezeket szintén magammal vihettem.

Voltak, akik a mesterüktől hazatérésük előtt igazolást kértek arról, hogy jól végezték a munkájukat. Nekem csak később jutott eszembe, hogy számomra is hasznos lett volna egy ilyen dokumentum, ezért írtam is a mesteremnek, de a válasz – a szocializmus viszonyait ismerve – érthető módon elmaradt. Még az egyik családnak is írtam, akikhez sokat jártam dolgozni, de választ tőlük sem kaptam.

Amikor már valóban közel volt a hazatérésünk, kissé elbizonytalanodtam a jövőmet illetően. Konsztantyinovkán ekkor már jól kereső, megbecsült asztalosnak számítottam, azzal kapcsolatban azonban komoly kétségeim támadtak, hogy otthon az elvégzett négy líceumi osztályommal komolyabb karriert futhatnék be. Úgy gondoltam, azzal is meg lehetnék elégedve, ha tanítóként tudnék elhelyezkedni. Végül azonban nem merült fel bennem komolyan, hogy maradjak, mivel annak ellenére, hogy szerettem az asztalosmesterséget, tudtam, hogy nem ez a valódi hivatásom.

Aztán végre elérkezett a nagy nap. December 2-án egy tehervonattal indítottak minket útnak Konsztantyinovkáról. Bár az utazás során egy alkalommal ételt is osztottak, mire az egyik vagonban berendezett konyhához értem, nekem már nem jutott. Így aztán a néhány napos utat szegényes csomagom segítségével kellett túlélnem. Kis- és nagydolgunkat az állomások közelében végeztük, ami a férfiak számára nem okozott különösebb kellemetlenséget, a nőknek azonban annál inkább. Szórakoztató látvány volt, ahogyan a lányok a vonatfütty hallatára kiugrottak a bokrok mellől, miközben sietve igyekeztek magukra kapkodni a nadrágjaikat.

Közvetlenül a román határ előtt leszállítottak, és a vasúti töltés mellett felsorakoztattak minket. Egy különféle műszerekkel felszerelt

szovjet katonacsapat – mintha bűnözőkkel lett volna dolguk – nagy ordibálás és eszeveszett rohangálás közepette még egyszer átvizsgálta a vagonokat. Persze semmit sem találtak, így továbbengedtek minket.

Mivel több sorstársamtól is azt kérték levélben a rokonai, hogy az akkoriban hiánycikknek számító cérnát hozzanak haza, néhányan az almáikat cérnára cserélték el az első romániai állomáson. Amikor aztán december 9-én végre megérkeztünk Máramarosszigetre, az állomáson viszonylag hosszú időt töltöttünk el. A medgyesi lányoknak volt idejük szemügyre venni a járókelők ruházatát, hogy megállapíthassák, megfelel-e még a divatnak az öt évvel ezelőtt itthon hagyott ruhatárunk. Egy biztos: attól nem kellett félniük, hogy túlzottan molettnek fogják őket tartani, a diétázásra ugyanis Konsztantyinovkán bőven volt lehetőségünk.

Az állomásról gyalog egy iskolába tereltek minket, ahol felvették az adatainkat. Azoknál, akik a Szovjetunióban kitanultak valamilyen mesterséget, a papírjainkat osztó civil helyeslően bólintott, ellenkező esetben pedig csóválta a fejét. Velem meg volt elégedve. Ezután megkérdezték, hogy hova szeretnénk utazni, majd kaptunk egy személyvonatra szóló vonatjegyet, egy lakhelyünkhöz közel fekvő vállalathoz – az én esetemben a nagykárolyi, Gencsi úti asztalos szövetkezetbe – történő munkába álláshoz szükséges, a deportálásból történő hazatérésről, ún. repartícióról szóló dokumentumot, valamint egy iratot, amely alapján hivatalosan is nyilvántartásba vettek minket. Emellett útiköltség gyanánt 200 lejt is kaptunk, amiről fogalmunk se volt, hogy mit vehetünk belőle.

Néhány száz lány, aki Konsztantyinovkán német hadifoglyokkal került közelebbi kapcsolatba, és házassági ajánlatot is kapott, egyesesen Németországot jelölte meg úti célként, a lágerben összehozott, de nem ugyanarról a vidékről származó pároknak pedig komoly fejtörést okozott, hogy együtt menjenek-e tovább, vagy el-

váljanak útjaik. Voltak, akik az előbbit választották, és a lágerkapcsolatból végül házasság lett.

Az iskolai tartózkodásunk után egy kaszárnyába vezettek minket. A hosszú út alatt már alig bírtam a fakoffereimet cipelni, az épületben azonban paprikás krumplival vendégeltek meg minket, ami mindenért kárpótolt. Másnap aztán egy igazi meglepetés következett. A kaszárnya előtt mintegy százunkat felsorakoztatták, majd egy szovjet tiszt beszédét követően mindenkivel aláírtak egy Sztálin elvtárshoz intézett köszönőlevelet, amelyben megháláljuk a diktátor öt-éves vendégszeretetését. A szovjetek cinizmusa nem ismert határokat.

Végre otthon

Mi, akik Nagykárolyba tartottunk, december 11-én indultunk tovább. A nagybányai állomáson vöröskeresztes hölgyek fogadtak, és tejporból készített tejjel vendégeltek meg bennünket, de mivel én szokásomhoz híven ezúttal sem tolakodtam, ismét lemaradtam az ételről. Ezután Szatmárnémetiben is időztünk mintegy fél órát, ahol az állomás peronján megpillantottam néhány érettségi előtt álló petri diákot. Ekkor döbbsentem rá, hogy mekkora hátrányba kerültem hozzájuk képest. Elfogott a keserűség, mivel a fiúk többsége az elhurcolásom után kezdte a középiskolát, most pedig már az érettségire készült. A Szovjetunióban még nem foglalkoztam a jövőmmel, mivel kezdetben lefoglalt, hogy egyáltalán életben maradjak, később pedig a munkámra összpontosítottam a figyelmemet, most azonban kellemetlen érzés lett rajtam úrrá. Szerencsére ekkor még nem tudtam, hogy újabb három év kényszermunka vár majd rám.

A nagykárolyi állomásra este tíz óra körül érkeztünk meg. Néhány nős férfi itt búcsúzott el száz barátnőjétől, miközben lent a peronon a felesége várta. Mivel a hozzátartozók tudták, hogy hazatérünk, szekerekkel jöttek ki elénk az állomásra. Az egyik petri szekér kocsisa

mellett számomra is jutott egy hely. Amikor beértünk a faluba, többen is arra biztattak, hogy vegyem elő a fakofferemből harmonikámat, és játsszak el egy dalt. A lakosok valószínűleg repestek a boldogságtól, amikor éjfélkor meghallották, ahogy elkezdek zenélni.

Otthon a csisztjakovai lágerből már októberben hazatért idősebb nővérem, valamint kereskedő sógorom és anyám fogadott. Körülálltak, majd félve fehér kenyeret és tepertőt tettek elé. Attól féltek, hogy úgy járok, mint Nagy Feri bácsi, aki hazatérve annyira beszalonzott, hogy örökre elaludt.

Néhány nap múlva aztán azt is megtanultam, hogy mit is jelent pontosan a kulák szó: egy egykoron tehetős asszony kéregetve állított be hozzánk. A szomszédunkat, aki a birtokát családjával együtt megfeszített munkával, teljesen egyedül gondozta, idegen munkaerőt pedig sohasem alkalmazott, kizsákmányolóknak bélyegezték. Bár a karácsonyt a szokásos hangulat lengte be, ezúttal már az ünnep is valamivel nyomasztóbban telt el. Egy teljesen új világba csöppentem bele.

Amit csak utólag tudtam meg

Az elhurcolásom napján anyám – érthető módon – nagyon kétségbeesett. Azonnal elrohant kereskedő sógorom és felesége – idősebb nővérem – rejtékhelyére, és közölte velük a rossz hírt: gyakorlatilag helyettük vittek el. Én ezt később sem a nővéremmel való szovjetunióbeli találkozásaink alkalmával, sem otthon nem hánytorgattam fel nekik.

A hír hallatán kétségbeesésükben maguk jelentkeztek a hatóságoknál, hátha még nem késő, és engem elengednek. A petri iskolában kialakított gyűjtőhelyen a sógorom lefizette a katonát, aki ennek köszönhetően elengedte a nővéremet. Eközben már jegyző sógorom is az iskolában tartózkodott. Mivel felesége – másik nővérem – több hónapos terhes volt, így őt nem hurcolták el.

Sógoraim az iskolából a szaniszlói román kultúrházban kialakított gyűjtőtáborba kerültek, ahonnan a nálam egy évvel idősebb szomszéd fiúval együtt – az őr figyelmen kívül hagyásával – az ablakon keresztül megszöktek. Az őr észrevette az akciót, és több lövést is leadott rájuk, de szerencsére egyik sem találta el őket. Ezután egy ideig rejtőzködniük kellett, de ők végül megúszták a deportálást.

Nem úgy idősebb nővérem. Szomszédaink, Heimék házában rejtőzött el, mivel úgy gondolta, hogy ott – azután, hogy a házaspár fiát, Harmatos (Heim) Ferit már deportálták – biztosan nem fogják keresni. Egy idő múlva azonban megjelent egy szovjet katona, és vadul verni kezdte a rejtekhely ajtaját. Mivel a nővérem egyrészt attól félt, hogy betörik az ajtót, másrészt bántotta, hogy helyette vittek el, kijött a búvóhelyről. Kiderült, hogy anyám mondta el a fenyegetőző katonának, hogy hol rejtőzik a nővérem. Így történt, hogy végül a nővéremet elhurcolták a Szovjetunióba, míg a férje szerencsésen elkerülte a deportálást.

Aki megpróbálta a lehetetlent

Mózer Mátyás a lágerben sokszor hangoztatta: „ha hazamegyünk, csinálunk egy 103-as bált” – ennyi volt ugyanis a Petriből Konsztantynovkára deportált emberek száma. 1949 decemberében végül mindössze 25-en tértünk haza. A többiek vagy éhen haltak, vagy betegként kerültek vissza Romániába. Mózer Mátyás egy jegyzéket is készített a petri elhunytakról, amelyet én is lemásoltam.⁹

A Szatmár megyei svábok deportálása ellen magasabb fórumon gyakorlatilag csak a szerény, nagy tudású, korábban a zsidók deportálása ellen is erélyesen tiltakozó Scheffler János szatmári római kato-

---

9 A jegyzéket lásd a függelékben.

likus megyés püspök emelte fel a szavát. A püspök 1945. január 3-án tiltakozó levelet nyújtott be Szatmár megye román főispánjához, amelyben elítélte a svábok elhurcolását. A levelet orosz nyelvre is lefordíttatta, és egy küldöttséggel eljuttatta a helyi orosz parancsnoksághoz, az akció azonban kudarccal végződött.

Emlékszem, hogy amikor Nagykárolyba érve értesültünk róla, hogy a püspök intézkedik az ügyünkben, mindannyian elkezdtünk bizakodni. Persze a deportálást sajnos ő sem tudta megakadályozni.

Scheffler püspök a szervezetlenül fogadott, lerongyolódott, szerencsétlen, tetves betegekről is gondoskodott. Erre nagy szükség is volt, ugyanis egy év se kellett ahhoz, hogy a Szovjetunióba teljesen egészségesen megérkező, ám rövid idő alatt munkaképtelenné vált kényszermunkásokat szállító vonatokat elindítsák. Az első, Konsztantynovkából betegeket szállító vonatok 1945 őszén érkeztek vissza Máramarosszigetre. Bár a betegeket tulajdonképpen szerencsésnek is tekinthetjük, mivel a szovjetunióbeli szenvedéseik ezzel véget értek, sokan azonban nem bírták ki hazáig a megterhelő utat, és már a vonaton életüket veszítették. Mivel a betegekről hazatérésüket követően sem gondoskodtak megfelelően, halálesetek még a máramarosszigeti – szintén nem a kielégítő ellátás biztosításáról ismert – átmeneti táborban is előfordultak. A betegek megsegítése érdekében Scheffler János felhívására a plébániákon gyűjtőakciókat indítottak, és a püspök az egészségesen hazakerülőkről sem feledkezett meg: Üdvözet a hazatértekhez című üzenetét a püspökség minden templomában felolvasták.

Molnár Károly máramarosszigeti káplán a Scheffler püspökhöz intézett egyik beszámolójában ijesztő képet festett a hazaszállított betegek állapotáról: „Erdélyi szászok, bánáti németek, Szatmár megyei svábok a legemberibb elemi életfeltételek nélkül úton vannak, és útjukban Szigeten, napokon át stációztatják őket, míg továbbutazási lehetőségekről gondoskodnak részükre. Szigetre tartó 18–19 napos utazásuk alatt kevés kenyéren tengődve, minden ruhájukat eladogatva, lerongyolódva, elférgesedve, éhségtől elcsigázva, erőtle-

nül érkeznek hozzánk. Itt, lágerekben, sátrakban összezsúfolva, éhen várják, sokszor napokon át, hogy továbbmehessenek. Házalnak egy darab kenyérért, melyből Szigeten a lakoságnak sincs.”

A káplán a levelében emellett megemlítette, hogy a máramaros-szigeti plébánia is több hazatért beteget befogadott, akik elmesélték, hogy a higanybányában dolgozó, egykor többek között Petriben is segédlelkészként tevékenykedő Franzen Károlynak is haza kellett volna térnie a higanygőz következtében összeszedett betegsége miatt, de kijelentette, hogy nem hagyja magára honfitársait.

Utószó

1950-ben azokat az egykori deportált férfiakat, akik még nem töltöttek be a 26. életévüket, hároméves katonai munkaszolgálatra hívták be. Sokakat építőtelepekre küldtek, másokat pedig – köztük engem is – bányamunkára osztottak be.¹⁰ Megkezdődött modernkori rab-szolgaságunk második szakasza.

A Szovjetunióban töltött öt év, valamint a már Romániában munkaszolgálatosként leszolgált három esztendő az egész életemre kihatótt. Konsztantynovkán szedtem össze többek között időről időre visszatérő betegségeimet, a reumámat és a hátfájásomat is, de emellett még számos aspektusból éreztem a kényszermunkával eltöltött időszak negatív hatásait. Bár a hatalmas kezdeti hátrányomat sikerült ledolgoznom, és még egyetemi tanársegédi állásra is kaptam ajánlatot,¹¹ a hároméves munkaszolgálatlaltal együtt összesen nyolcéves kiesést már nem lehetett bepótolni. Minket, egykori deportáltakat megbízhatatlan személyekként könyvelt el a hatalom, ami szinte lehetetlenné tette, hogy a képességeinknek megfelelő pályafutást fussuk be. A közel tízéves lemaradásom miatt pedagógusként mindössz-

---

10 A szerző a romániai Krassó-Szörény megyében található Stájerlakáninán teljesített munkaszolgálatot, ahol orosz nyelvtudását felhasználva egy ideig tolmácsként és fordítóként tevékenykedett.

11 A szerző 1958-tól 1989-ig Nagykárolyban fizikatanárként dolgozott, majd a rendszerváltás után áttelepült Németországba.

sze egy éven át élvezhettem a legmagasabb fizetési osztály előnyeit, és a nyugdíjam megállapításakor is hátrányosan érintett, hogy több éven át fizikai munkásként dolgoztam.

Három esetre azonban emlékszem, amikor kifejezetten örültem annak, hogy „priuszom van”: amikor az olajgyárban dolgoztam, és a szekusok¹² nem találtak alkalmasnak a beszerzésre, amikor bányászatonaként engem választottak meg küldöttnek egy bukaresti kommunista ifjúsági találkozásra, de végül nem nekem kellett elutaznom, és az „előéletemnek” köszönhettem azt is, hogy – szerencséire, mivel erre a munkára alighanem alkalmatlan lettem volna – nem lehettem iskolaigazgató.

---

12 A román titkosszolgálat, a Securitate munkatársai.

Deportált társaim visszaemlékezései

Altfater Dezső nyugalmazott kaplonyi tanító beszámolója¹³

1945. január 3-án reggel öt órakor arra ébredtünk, hogy egy kaplonyi román ifjú, Kovács Miklós veri az ablakunkat. „Feri bácsi!” – hallottuk kívülről a kiáltását. Átadott egy üzenetet, miszerint apám és én – a 17 éves, négy gimnáziumot végzett tanuló – reggel nyolc órára jelenjünk meg az iskolában, mert 18 napos munkára visznek minket az erdőbe. Élelmet is vigyünk magunkkal. Mi még meg se tudtunk szólalni, de az értesítő már el is tűnt, valószínűleg még sok helyre el kellett vinnie az „örömhírt”.

Reggel nyolc órakor egy-egy tarisznya élelemmel felpakolva apámmal együtt meg is jelentem az iskolában, ahol géppisztolyos orosz katonák vártak bennünket. Egy-két órán belül az épület minden terme megtelt. Hamarosan elterjedt a hír, hogy nem is az erdőbe visznek minket, hanem a Szovjetunióba, jótételi munkára. Ezt már csak azért is elhittük, mivel egyetlen román és református magyar sem volt a behívottak között. Csak mi, német nevű, sváb származású kaplonyiak tudunk erdei munkát végezni? A gyanúnk egyre erősödött.

---

13 A visszaemlékezés 1990 márciusában készült.

Dél körül névsorolvasás után az utcán felsorakoztattak, majd Nagykároly felé gyalog elindítottak minket. Persze elől, hátul és oldal lovas és gyalogos puskás orosz katonák kísérték bennünket. Az utcákban egy lelket se lehetett látni. Otthon maradt rokonaink, ismerőseink a függönyök előtt vagy mögött sírva, ordítózva és integetve búcsúztak tőlünk.

Hamarosan durranás hallatszott. Bár a község bábája a menetoszloptól nagy távolságra ment át az út túloldalára, az egyik szovjet katonára már ezt is elegendőnek tartotta ahhoz, hogy combon löje az idős asszonyt, aki lehet, hogy éppen egy vajúdo asszonyhoz sietett.

Ezután a nagykárolyi gimnáziumban még hat napot vártunk a bevonaglózásra. Arra vártunk, hogy összegyűjtsenek egy szerelvényre való svábot a környező falvakból: Mérkről, Vállajról, Csanálosról és Teremből. Az embertelen körülmények között eltöltött hat nap nem volt valami biztató. Hideg szalonnát, kenyeret és almát ettünk, mosakodni nem tudtunk, és a padokban aludtunk.

1945. január 9-én aztán az állomásra tereltek minket, ahol priccsekkel felszerelt teherkocsik vártak ránk. Ekkor már biztosan tudtuk, hogy nem erdei munkára visznek minket. A nőket és a férfiakat külön vagonokba irányították, majd kívülről ránk zárták az ajtókat, és a vonat elindult. Fényt csak a kis rácsos ablakocskán keresztül kaptunk, illemhelyként pedig a vagon alján kivágott kis lyuk szolgált. Vízet egyáltalán nem kaptunk. Szerencsére volt alma, no meg néha egy kis marék kormos hó, amit az ablakon kinyúlva a vagon tetejéről szedtünk le. A szovjet határon aztán egy másik vonatra szállítottak át minket. Egy vagonba 96 személyt tuszkoltak be, priccsek pedig itt már nem voltak. A csomagjainkon ülve egymásnak dőlve aludtunk.

Aztán közel kéthetes utazás után érkeztünk meg a kijelölt helyre, az ukrainai Martinovkára. Erdő persze sehol. Amikor kinyílt az ajtó, kiugrottunk a vagonokból, de elsatnyult izmaink miatt mindannyian a földre estünk, viszont végre kiegyenesedhettünk, és szívhattunk egy kis friss levegőt a –20 fokban hidegben. Hamarosan elindultunk a

láger felé. Útközben igencsak rossz benyomást tett ránk a bányatelep, amely innentől kezdve öt éven át az új otthonunk lett. Szobakonyhás lakások, domboldalba épített deszkafalas, földdel fedett kis viskók szegélyezték az utunkat.

Amikor megérkeztünk a lágerünkhöz, elégedetten nyugtázhatuk, hogy a biztonság kedvéért még két sor szögesdróttal is körül van kerítve. A férfiakat és a nőket külön épületekbe tuzskolták be. Mi egy kétemeletes tömbházban lettünk elszállásolva, amelyben mindössze néhány priccs alkotta a berendezést. Úgy látszik, gyorsabban jöttünk, mint gondolták, bár nekünk igen hosszúnak tűnt az út. Ebédlőnek, konyhának nyoma sem volt, noha arra számítottunk, hogy ha megérkezünk, megvendégelnek majd egy kis meleg étellel. Már január 21-et írtunk, és rég volt január 2-a, amikor otthon utoljára meleg ételt ehettünk.

Miután lepakoltuk a cuccainkat, már vittek is minket a fűrésztelepre a priccsek lefedésére szolgáló deszkákért. A hó alól szedtük ki a jeges deszkákat, amelyekkel mi magunk készítettük el „jó, puha, meleg ágyunkat”. Semmilyen ágyneműt nem kaptunk, így ruhástul fekvődtünk le, fejpárnánk pedig a csomagunk volt. A deszkáról testünk melegétől olvadt le a jég.

Igaz, másnap a szénkályhákban beindult a fűtés, de csak február 20-ig működött. Ekkor ugyanis leégett az egyik épület első emeletének három szobája. A tűz éjjel, –45 fokban hidegben ütött ki. A tűzoltást nem lehetett vödörrel végezni, mert egy idő után a vödörökben jéggé fagyott a víz. Megtizedeléssel fenyegettek meg minket, ha három napon belül nem kerül meg a gyújtogató. Ezután az izgalomtól aludni se tudtunk, de két nap múlva megállapították, hogy nem gyújtogatás volt, hanem a kéménytől gyúlt be a deszkából és fűrészporból álló közfal. Az esetnek mégis mi lettünk a szenvedő alanyai, mivel a lágerben ezzel megszüntették a tüzelést. Így –30 fokban hidegben, deszkán, takaró nélkül kellett aludnunk. A hideg miatt az egyik lábujjam feketére fagyott, és reumám, lumbágóm, valamint vesebán-

talmain is innen eredeztethetőek. Tisztálkodásra nem volt lehetőségünk, mindössze kezet és arcot tudtunk mosni. A ruhánk éjjel-nappal rajtunk volt. Emellett a tetvek és a poloskák is megkeserítették az életünket, pedig minden csepp vérünkre szükségünk lett volna, mert az élelem, amit kaptunk, valójában nem is volt élelem.

Mivel a lágerben még nem volt konyha, a megérkezésünk utáni reggelen hajnali négy órakor civil ruhás őrök cibáltak le bennünket a priccsről. Azért küldtek minket ilyen korán reggelizni, hogy még a helyiek előtt fogyasszuk el az adagunkat. Ez az első orosz reggeli ugyancsak ámulatba ejtett bennünket. Az ebédlőben megkaptuk a 30 dekás – legalábbis azt állították, hogy akkora, amiben azért kértelkedtünk – szálkával teli, ragadós, barnás-fekete kenyereket, valamint egy tányér meleg vizet, amelyben káposztalevél úszkált, köretként pedig savanyú uborkát és zöldparadicsomot kaptunk hozzá. A káposztaleves mindannyiunknak jólesett, mert melegített bennünket, de a köretet és a kenyeret nem ettük meg. Az utcán eldobtuk a kenyeret a hóba, mert még volt egy kis hazai kenyereink és szalonánk. Délben semmiféle ételt nem kaptunk. Este újból káposztaleves volt a menü, de már kenyér nélkül. Az ivóvíz is förtelmes ízű volt. Szép kis kilátások – gondoltuk.

Másnap reggelinél nagy meglepetésben volt részünk, mert amikor kimentünk az ebédlőből kenyérrel a kezünkben, óriási, gyerekekkel és öreg emberekkel teli tömeg állt az út szélén, arra várva, hogy eldobjuk a kenyéradagjainkat. Ez elgondolkodtatott bennünket. Ha még az oroszoknak sincs kenyere, jobb, ha beszüntetjük a kenyéradagdobálást. Augusztus 2-ig naponta kétszer kaptunk ételt, de mindig ugyanazt: reggel káposztalevest, azaz vizet és káposztalevet és a napi kenyéradagot. A bányában dolgozók egy kilót, a kolhozban dolgozók 30 dekát, az építkezésen gürçölők pedig 50 dekát kaptak. Ebéd továbbra sem volt, este ismét káposztalevest szolgáltak fel. Augusztus 2-től azonban már naponta háromszor étkeztünk. Reggel kenyeret és uborkalevest, délben és este pedig káposztalevest kaptunk.

A kenyeret – hiába próbáltunk későbbre is hagyni belőle – mindig azonnal meg is ettük, így ebédre és vacsorára már csak az üres leves maradt. Estére úgy kiürült a gyomrunk, hogy éjjel fogainkat összeszorítva aludtunk, már amennyire ez a tetvektől és poloskáktól – valamint télen a nagy hidegtől – lehetséges volt. Mivel én építkezésen dolgoztam, az elcsent deszkahulladék eladása révén sokszor sikerült szert tennem némi plusz kenyérré, kukoricára. Azok, akik nem tudtak plusz ételmet szerezni, előbb-utóbb kiszáradtak, teljesen lesóványodtak és éhen haltak. Volt időszak, amikor hetente ketten-hárman is meghaltak. A holttesteket ideiglenesen a patkányokkal teli pincében helyezték el, mivel temetést csak hetente egyszer tartottak. A halottakat, akiken mindössze egy ing és egy alsónadrág volt, egy lovaskocsin szállították el a kecskelegelőn kialakított „temetőbe”. Koporsó nélkül helyezték bele őket a gödrökbe, majd földet szórtak rájuk.

A fiatalabb fiúkat általában az építkezésre, a nőket a kolhozba, az erősebb férfiakat pedig a szénbányába és a higanygyárba osztották be. Én az építkezésre kerültem. A lányokkal egészen márciusig a havas, jeges utakat takarítottuk. A hideg kibírhatatlan volt. A lányok nem egyszer ültek le reszketve, sírva a hóra, mondván, inkább megfagynak, de ők ezt a hideget már nem bírják elviselni. Az orosz munkavezető elnéző volt, mert látta, hogy a munkájuk értelmetlen, az útról ugyanis képtelenség lett volna lefejtetni az 50 cm-es jégtakarót. Mindössze az volt a lényeg, hogy mindenkit dolgoztassanak.

Aki a higanygyár meglehetősen primitív olvasztókemencéjénél dolgozott, túl sok jóra nem számíthatott. Az ott dolgozó olvasztárok gázsűrű gyanánt mindössze egy fehér, az orr és száj elé kötött vizes rongyot használtak. A dolgozókat hathetente lecserélték, mivel ennyi idő alatt borzasztó egészségügyi állapotba kerültek: a fogaik már alig maradtak a helyükön, a kezük pedig annyira reszketett, hogy mire a kanalat a szájukhoz emelték, már nem volt rajta semmi. Én csak az olvasztó közelében dolgoztam, de negyvenöt éves koromban minden ép fogam kihullott.

A higanygyár építésénél mi a követ és a maltert hordtuk a kőműveseknek. A falrakás befejezése előtt 91 lépcsőfokot kellett felfelé megmászunk, ami még üres saroglyával is megterhelő lett volna, nemhogy kövekkel megrakodva, üres hassal. Egy Marjusza nevű orosz leány – a hajcsár – közben állandóan biztatott bennünket: „Dáváj, dáváj, kirpics!”, azaz „Gyerünk, gyerünk a téglával!”

Ősszel az orvosi bizottság megvizsgálta az egészségi állapotunkat. 50–60 ember került a munkaképtelenek listájára, köztük apám is. A betegeteket néhány héttel később, októberben hazaküldték. Búcsúzáskor mondtam az apámnak, hogy egy év múlva otthon találkozunk, mert tavasszal megszököm!

– Veszedélyes! – válaszolta. Azzal vigasztaltam, hogy a halált is vállalom, ha másképpen nem megy, de még egyszer szeretnék otthon jóllakni. Ez, hála a sorsnak, sikerült is.

Április 8-án reggel munkába menet unokabátyámmal, Czumbil Imrével észrevétlenül nem a munkahely, hanem nyugat felé vettük az irányt. A szükséges élelmet az útba eső falvakban koldulással szereztük meg, hála az orosz parasztoknak, akik az utolsó falat kenyereket is képesek voltak nekünk adni. Ha szabadkoztak, hogy nekik sincs, csak azt kellett mondanunk, hogy két napja nem ettünk. Ők is tudták – mivel saját bőrükön tapasztalták –, hogy mit jelent az éhezés.

Négynapig gyaloglás után elértük Dnyepropetrovszkot, ahol az átlomáson a tehervagonok között bujkálva lestük, melyik szerelvény indul nyugat felé. Végül egy szeneskocsira lopakodtunk fel, amellyel haladtunk egy keveset, majd ismét gyalog folytattuk utunkat. Az éjszakákat ott töltöttük, ahol éppen ért bennünket: út menti helyeken, árkokban, szeneskocsikban. Mámorító érzés volt szabad levegőt szívni.

1946. április 22-én egy kis városkához érkeztünk. Az egyik városzéli házban, ahova élelemszerzési szándékkal nyitottunk be, orosz bácsi fogadott bennünket, majd – miután megtudta, hogy Magyarországra akarunk eljutni – megszólalt magyarul. Ezen teljesen ledöb-

bentünk. Elmondta, hogy az első világháborúban hadifogolyként Debrecenbe került, ahol egy kicsit megtanult magyarul. Tőle tudtuk meg, hogy éppen húsvéthétfő van. Megkínált minket paszulylevessel, majd elmondta, hogyan jutunk át az alig két kilométerre lévő Dnyeszteren Besszarábiába. Az utcán egy éppen arra járó férfi megkérdezte az öregtől, hogy kik vagyunk és mit akarunk, de alig adta meg a választ, az idegen máris felajánlotta, hogy átsegít minket bárkájával a Dnyeszteren. Csakhogy nem a bárkához vezetett bennünket, hanem a rendőrségre.

Egy üres börtöncellába zártak be minket. Úgy éreztem, mindegy, mi következik ezután, legalább két héten át a szabadság levegőjét szívhattuk. A börtönben nem bántottak bennünket, de a fekhelyünk a padló volt. Naponta 20 deka kenyeret, valamint egy félliteres konzervdoboznyi savanyú káposztát kaptunk.

Összesen 17 napot töltöttünk a cellában. Május 9-én délben egy katona vitt ki bennünket az állomásra, ahonnan a nyikitovkai láger felé indítottak útnak minket. Amikor másnap odaértünk, már két napja nem ettünk, így alig álltunk a lábunkon. Hála a minket kísérő kiskatonának, kaptunk egy fél vödör daralevest, amelyet azonnal meg is ettünk. Huszonnyolc hozzánk hasonló szökevénnel helyeztek minket egy szobába, amelynek sarkába „illemhelyként” egy üstöt állítottak.

A kőbányában, kőfúróként kezdtek el minket dolgoztatni. Egy-mást karon fogva, két fegyveres őr kíséretében mentünk munkába. Az élelmezés sokkal jobb volt, mint Martinovkán. Itt nem káposzta, hanem tengeridara-levest kaptunk.

Mivel tartottunk tőle, hogy német nevünk miatt nem civilként elhurcolt deportáltaknak, hanem hadifoglyoknak tekintenek majd bennünket, közöltük, hogy az 1049-es martinovkai lágerből jöttünk. Ennek az lett a következménye, hogy két hét múlva a martinovkai lágerparancsnok, Dutko százados egy katona társaságában értünk jött, és visszavitt minket eredeti lágerünkbe.

Martinovkán bezártak minket a pincébe, ahol két órával később megjelent Dutko a segédeivel. A lágerparancsnok elővette a pisztolyát és arról faggatott bennünket, hogy kinek az ötlete volt a szökés. Mivel egyikünk sem válaszolt – viszont én beszéltem többit –, teljes erőből a mellkasomba döfte a pisztolyát. Ezután unokabátyámat is elkezdte verni, és idővel mindkettőnket egyre változatosabb eszközökkel ütlegelt: a gyomorszájunkba is gyakran belenyomta a pisztolyt, de a rúgás is felkerült a repertoárjába. Közben észrevettem, hogy a segédparancsnok elvette Dutkótól a pisztolyt, és kiszedte a tárból a golyókat. Ha ezt nem tette volna meg, akkor valószínűleg már nem élnék. A segédparancsnokra ma is úgy gondolok, mint megmentőmre.

Ezután kékre tetováltan, bordafájdalmakkal a pincében maradtunk, a „kedves” látogatók pedig távoztak. Amikor estére honfitársaink megjöttek a munkából, az udvaron félkörbe sorakoztatták fel őket. Az utasítás szerint el kellett mondanunk nekik, hogy nem érdemes megszökni, mert úgyis elfognak bennünket, és csak rosszul járunk. Azt hiszem, ezt láthatták is rajtunk. Ezután egy hétre ismét a pincébe kerültünk, ahol alig kaptunk ételmet, szerencsére együttérző honfitársaink az egyhetes fogdai tartózkodásunk alatt rengeteg kenyeret csempészték be hozzánk.

Az egyhetes fogság letöltése után már nem az építkezésen, hanem – három váltásban – a higanybányában folytattuk a munkát. Ha reggel megettük az egykilós kenyéradagunkat, este üres gyomorral mentünk munkába. 400 méterrel a felszín alatt kövekkel megpakolt csilléket kellett a mintegy 200–300 méterre levő lifthez tolnunk. Amikor a csille lecsúszott a sínről (és ilyesmi gyakran előfordult), hátal nekitámaszkodva kellett újból a helyére tolni. A bányamunkáról „pecséttel ellátott hivatalos” elismeréssel is rendelkezem, a homlokcsontomon ugyanis még ma is látható egy rám zuhanó kő által okozott seb nyoma.

A fordulópont 1946. augusztus 30-án érkezett el számomra. Egy orosz munkáshoz osztottak be, aki a bánya szellőztetésével volt megbízva. A levegővel és vízhűtéssel működő fúróból a munkám alatt rám folyt víztől a ruhám teljesen átnedvesedett, és a munka végétével munkavezetőnk – munkatársammal ellentétben – nekem nem engedte meg, hogy a liftnél megszáritkozzak. Ehelyett adott egy lapátot, és utasított, hogy menjek a csillékbe követ pakolni. A nadrágom kivételével minden ruhámat levettem, a vizes rongyaimat egy csillével felküldtem a lányoknak azzal a kéréssel, hogy szárítsák meg a napon, majd küldjék vissza. Mintegy három óra múlva kaptam vissza megszáradt ruháimat.

Másnap tovább folytattuk a fúrást, szeptember 1-jén azonban én munka helyett már az orvosi rendelőt látogattam meg. Egy orosz orvos, valamint a nagykárolyi – szintén deportált – Princzinger gyógyszerész megállapították, hogy 39,6 fokos lázam van, így nem engedtek vissza dolgozni. A betegszobára kerültem, de idővel a lázam egyre csökkent, így féltem, hogy visszaküldenek dolgozni. Mivel tudtam, hogy nemsokára indulnak a betegeket és a munkaképteleseket szállító vonatok, úgy gondoltam, itt a kihagyhatatlan lehetőség arra, hogy hazajussak. Ezért amikor Princzinger gyógyszerész behozta a lázmérőt, majd szokása szerint kiment, elkezdtem dörzsölni a szerkezetet. A műveletet nem volt könnyű kivitelezni, mivel a higanyszál egészen magasra szökött, így le kellett ráznom, hogy ne legyen túl feltűnő a machinációm. Végül 3–4 tizeddel 37 fok felett álltam meg. Ezzel a módszerrel sikerült két héten át 37 fok felett tartani a „lázamat”, így végül már vért is vettek tőlem. A vizsgálat eredményét nem ismerem, mindenesetre tény, hogy szeptember 24-én bejött az orvos, és közölte: „Altfater, egy óra múlva méssz haza!” A pisztolyütésektől sem éreztem ilyen zsibbadást. Azonnal eszembe jutott bányamesterem, aki ha tudta volna, hogy ez lesz a vége, biztosan nem helyezett volna a fúrólukhoz vízesedni.

Bár félttem, hogy Dutko megakadályozza, szerencsére nem avatkozott közbe, és nemsokára 18–20 munkaképtelen társammal együtt egy teherkocsin engem is Nyikitovkára szállítottak. Itt bevagonyítottak minket, majd másnap hajnalban egyszer csak megrándult a kocsi. A vonat elindult. Azt hiszem, ez volt életem legkedvesebb rántódása. Leírhatatlan boldogsággal töltött el a tudat, hogy minden kerékfordulattal közelebb kerülök Kaplonyhoz, a családomhoz, és végre teljesülhet régi kívánságom: még egyszer jóllakhatok. Az úton egyébként alig gondoltam az évszámra. Csak az számított, hogy már nincs ránk zárva az ajtó, és szabad levegőt szívhatunk.

Foksányban lefűrödhettünk, majd úti célunk szerint szétválasztottak minket. Kaptam egy Nagykárolyig szóló ingyenes utazásra feljogosító iratot, és emellett egy marék kétszersült darabot is adtak útravalóul. Persze ez már nem sokat jelentett, mivel ha eddig kibírtuk az éhezést, az az egy nap már nem sokat számított.

Amikor megérkeztünk Nagykárolyba, a legnagyobb örömmel a kaplonyi templom kétágú tornyának megpillantása töltött el. Fél órával később, 1946. október 6-án vasárnap délután négy órakor pedig már házunk ajtaján kopogtattam be. A találkozás a búcsúzáshoz hasonlóan ezúttal is könnyeket csalt mindenki szemébe, de ezek már örömkönnyekek voltak. Lemosdottam, majd ruháimat az élőködő tetvekkel együtt elégettük a kemencében. Ezután asztalhoz ültettek, és kértek, hogy évés közben meséljek az élményeimről. A házunk nem sokkal később tele lett deportált társaim hozzátartozóival, akik folyamatosan hozzátartozóik hogylétéről faggattak. Sajnos nem mindenkinek szolgálhattam jó hírekkel.

A szökési kísérlet során velem tartó Czumbil Imre sem tért már soha többé haza. Ahogy később a visszatérő deportáltaktól megtudtam, hazajövetelem után egy büntetőszobát hoztak létre szökevények elzárására. A szénnel fűtött helyiségben egyik éjjel 13-an haltak meg gázmérgezésben. Ha a lázmérős trükköm nem sikerül, valószínűleg én is közöttük lettem volna.

Kiss Zoltán beszámolója¹⁴

1928. június 17-én születtem a Szatmár megyei Tasnádon. 1944-ben a szilágysomlyói állami főgimnáziumban elvégeztem a harmadik gimnáziumi osztályt, a negyediket azonban a háború miatt már nem kezdtük el.

Aztán eljött az 1945-ös esztendő. A település vezetősége január 3-ra szavazást írt ki arról, hogy magyar vagy román legyen-e a közgazgatás. Aznap az egész család elindult szavazni a Royal szállodába, de kiderült, hogy szó sem volt semmiféle szavazásról. Egyszerűen törbe csaltak bennünket. A szovjet katonák az idősebbeket hazaengedték, a fiatalokat azonban a laktanyába kísérték. Szegény szüleink iszonyú lelkiállapotban mentek haza.

Talán egy hete lehettünk a laktanyában, amikor a kora reggeli órákban sorba állítottak, és elindítottak bennünket a partiumi Szaniszló felé. Estére, holtfáradtan érkeztünk meg a szaniszlói iskolába. Másnap aztán a lányokat és a fiúkat külön pullmankocsikba besúfolva elindítottak bennünket a Szovjetunió felé. Mivel a kocsiban csak ülőhely volt, egymás hátára dőlve aludtunk. A vagon közepére vágott volt lyuk volt a WC-nk, ahol mindenki füle hallatára és szeme láttára végeztük el dolgunkat.

Két hét utazás után végre megérkeztünk Csisztjakova városába. Első éjszaka a gyűlésterem padlóján aludtunk. Másnap közölték velünk, hogy a rokonokat nem akarják szétválasztani, ezért azok, akiknek van valakije, álljanak jobbra, az egyedülállók pedig balra. Ismét becsaptak minket. Nővérem egy hét kilométerre fekvő lágérbe került.

Buchmüller Károly bácsi feleségét ugyanoda osztották be. Károly bácsi egy napon örömmel újságolta, hogy megtudta, melyik lágérben vannak hozzátartozóink. Eldöntöttük, hogy meglátogatjuk őket.

---

14 A visszaemlékezés 1990-ben készült.

Egyik nap csatlakoztunk a lágert éppen elhagyó szénszállítókhöz, majd amint kiértünk a lágerből, elindultunk megkeresni szeretteinket. Nagy hó volt, a vonat fűtve messziről hallatszott, a köd leszállt. Hosszú gyaloglás után végül késő délutánra megtaláltuk a lágert. A kapus beengedett minket, rokonaink pedig boldogan értünk jöttek. Jót beszélgettünk velük, és még puliszkát is főztek nekünk vacsorára. Másnap reggel felszólítottak minket, hogy távozzunk. Egy fiatal őr kíséretében, vonattal utaztunk vissza. Kísérőnk átadott minket a szolgálatos tisztnek, de megúsztuk egy dorgálással.

Három éven át semmit sem hallottunk a szüleinkről, de ők sem tudtak semmit rólunk. Otthon több rémhír is szárnyra kelt, egy férfi pedig azzal próbálta meg édesanyámat vigasztalni, hogy ne aggódjon, a fia már úgyszem él. Előfordult, hogy a tisztek levélírássra buzdítottak minket. Boríték persze nem volt, a teleírt papírt egyszerűen csak össze kellett hajtogatni, majd az irodában leadni. A leveleket aztán a tisztek elfüstölték; gyakran ezekbe csavarták a mahorkájukat. Mi pedig csak vártuk otthonról a választ.

Amikor valamelyik orosz tisztől vagy munkavezetőtől azt hallottuk, hogy nemsokára hazamegyünk, mindenki elkezdett reménykedni. Amikor aztán semmi sem történt hazatérésünk feltételezett időpontjában, nagy volt az elkeseredettség.

Az életünk napról napra nehezebb lett. Az otthonról hozott élelem elfogyott, a lágeri koszt pedig egyre silányabbá vált. Míg az oroszok folyamatosan kenyeret, húst, margarint és árpakását vittek haza, addig mi uborka- vagy savanyúparadicsom-levest kaptunk a tetején úszkáló néhány olajfolttal, valamint néhány szem árpakásával. A második fogás egy kis darab hús volt egy kanálnyi kásával és dinsztert káposztával, néha pedig krumplival. A munka nehéz volt, az étel silány, nem csoda, hogy mind a betegek, mind a halottak száma egyre emelkedett.

Ezenkívül számos baleset is történt. Egyik alkalommal éppen a reggeli váltáskor indultunk le a bányába, amikor láttuk, hogy Irimi

bácsit holtan hozzák fel. Egy kő zuhant a nyakára. A fél szemén hályog volt, így nem is látott vele, mégis lent dolgoztatták. Mire az aznapi munka után feljöttünk a bányából, már el is temették őt.

Egy másik alkalommal behoztak a lágerbe négy német lányt, akikre kövek omlottak a kőbányában. Ismerőseik nagy sírással vették őket körül. Ilyenkor mindig elkezdtünk félni, mivel a veszélyes helyekre minket küldtek. A bányában az orosz munkavezetők minden ok nélkül szidták az anyánkat, és bántalmaztak minket, mert hát mi voltunk a fasiszták, annak ellenére, hogy azt sem tudtuk, hogy az mit jelent.

Csisztjakováról egy idő után – mintegy száz társammal együtt – a Sztalinóhoz tartozó vladkovkai lágerbe szállítottak át minket az elhalálozott munkások pótlására. Már az elején megállapítottuk, hogy nagyon rossz helyre kerültünk. A láger vezetői háborúban megrokkant, lebénult emberek voltak. A parancsnokhelyettes egy húsz év körüli, szadista hajlamú alhadnagy volt, aki sokszor csak úgy, szórazásból nekem jött, és nagyokat csípett belém. A láger vezetői közül hárman is – valószínűleg háborús sérülés következtében – furcsán, rángatózva jártak.

Egyiküket Nyikolajnak hívták. Magas, megtermett ember volt, de látszott rajta, hogy mindenféle kegyetlenkedésre képes. Gyakran rendelt el sorakozót: este, reggel, vagy éppen éjszaka, neki teljesen mindegy volt, hogy mikor, a lényeg az volt, hogy kínozhasson bennünket. Ilyenkor gyakran leoldotta a derékszíját és ütötte-verte az embereket. Amikor a bányához valamilyen anyag érkezett – rönkök, vasúti sínek, mész vagy éppen cement –, és a kirakodáshoz munkásokat kértek tőle, mindig készséggel teljesítette a kérést. Nem érdekeltte, hogy a munkások a nyolcórás megfeszített munka után éppen le szerettek volna pihenni, vagy csak vékony téli ruhájuk volt – nála nem volt irgalom.

Az úgynevezett szabadnapok még más napoknál is rosszabbak voltak. A szabadnaposok ugyanis nem pihenhettek, mivel ilyenkor

mindenféle munkára beosztották őket: az illemhely kipucolására, a barakk kisúrolására, a lágerpark rendbehozatalára stb. Tisztálkodásra csak munka után volt lehetőség, miután a bányából feljöttünk. Koszos ruháinkat is kimostuk, amennyire csak tudtuk, de amikor nagyon fáradtak voltunk, megesett, hogy szennyes, sáros ruhánkban fekvődtünk le. Ha a felettem alvó társam, akinek a munkája a szénréteg robbantásra való előkészítése volt, megfordult a fekhelyén, piszkos ruhájáról csak úgy hullott rám a kosz.

A rossz élelmezés, valamint a sok – és nehéz – munka kikezdte az emberek egészségét. A hasmenés gyakorlatilag mindenkit érintett. Előfordult, hogy mire az illemhelyre értünk, már jöhettünk is vissza, mivel a nadrágba ment, aminek a WC-be kellett volna. Én emellett szürkületi vakságban is szenvedtem. Napnyugta után meg kellett kérnem valakit, hogy kíséreljen el az árnyékszékig és vissza.

Amikor egészségi állapotom megromlott, azon gondolkodtam, hogy megszököm, de egy tragikus esemény egy ideig visszatartott. A húszéves Winkler István egy napon pénztárcája mellett magához vett egy lábast, néhány ruhadarabot, majd a második váltással munkába indulókhöz csatlakozva megpróbált kiosonni a lágerből. Az őnök valószínűleg már a kapuban észrevették, és értesítették feletteseiket, mivel a bánya igazgatója a gyűlésterem előtt a munkába indulóknak tartott lelkesítő beszéde után magához szólította a fiút. Kivette a zsebéből a pénztárcáját és a benne lévő fényképet felmutatva így szólt: „Tovaris SS!” – a fotón a fiú volt látható SS-egyenruhában. Azonnal visszavitték a fogdaként funkcionáló ablak nélküli pincébe.

Körülbelül két héttel később egyszer csak felsorakoztattak bennünket, majd az alhadnagy kivezette a fogdából a fiút, és velünk szemben megállította. Közölte vele, hogy szökési kísérletével vétett a törvények ellen. A fordítók még nem is értek a mondat végére, az alhadnagy kivette az őr kezéből a fegyvert, és közvetlen közletről szíven lőtte a fiút. Minket gyorsan bezavartak a barakkba.

Később az egyik tolmács azzal jött be hozzánk, hogy három emberre lenne szüksége a temetéshez. Mivel senki sem jelentkezett, ő maga jelölt ki három fiút – köztük unokatestvéremet, Winkler Józsefet. Amikor Jóska visszajött, megsúgta, hogy meztelenül, nyílt terepen ásott gödörbe temették el a fiút. A lágerből ezután egy ideig senkinek sem jutott eszébe megszökni.

A bányában egyre elviselhetetlenebbé vált a helyzetem, miután egy olyan orosz asszonyhoz osztottak be, akinek a férje a harctéren hunyt el, így nem igazán kedvelte a németeket. Amellett, hogy egész nap szidalmazott, a munkaanyagként használt fahasábokat folyamatosan hozzám vágta. A kezemből sok esetben már folyt a vér, de ő csak dobált és szidalmazott. Már nem bírtam tovább, és újból – immár véglegesen – elhatároztam, hogy megszököm. Másnap rávettem Winkler Józsit, hogy tartson velem.

Egyik éjjel, amikor a harmadik váltással mentünk dolgozni, nem hatoltunk le egészen a bánya mélyébe, hanem egy idő után megálltunk, majd lekapcsoltuk a bányászlámpánkat, és kis idő múlva kijöttünk a bányából. A lámpákat a híd alá dobtuk, majd bányászruhában elindultunk nyugat felé. A terv szerint minél előbb ki kellett jutnunk a bányavidék körzetéből, hogy aztán egy vasúti állomáson jegyet válthassunk Kisinyovig.

Miután egész éjjel gyalogoltunk, egy kis folyóhoz értünk, de mivel híd nem volt sehol, a parton folytattuk utunkat. Itt nemsokára egy pecázó fiatallal találkoztunk, aki azonnal felénk rohant, miután meglátott minket, és azzal fenyegetőzött, hogy elvisz minket a legközelebbi lágerbe. Mi esdekelve kértük, hogy hagyjon minket, hadd folytassuk utunkat, de ő továbbra is csak a ruhánkat ráncigálta. Egy idő után ebbe belefáradt, és végül elengedett minket, mivel úgy gondolta, úgysem jutunk át a túlpartra.

Jó néhány kilométerrel odébb az út szélén egy éppen ebédelő munkáscsoportba botlottunk, akik azonnal rájöttek, hogy német szökevények vagyunk. A munkavezető a közeli faluba kísért minket,

ahol éjszakára az iskolába vittek minket, de annyira nem törődtek velünk, hogy még csak az ajtót se csukták ránk. Éjjel a barátom felébresztett, és javasolta, hogy menjünk tovább, mivel szabad előttünk az út. A fáradtságtól nem tudtam felkelni, kora reggel azonban végül ismét útra keltünk. Az egyik faluban betértünk egy házba, ahol egy idős asszony fogadott minket. Bár pénzért nem adott enivalót, miután csalódottan távoztunk, utánunk jött, és egy kis ételt nekünk ajándékozott. Elmondta, hogy azért utasított el bennünket, mert megtiltották, hogy bárki is enni adjon a foglyoknak.

Folytattuk utunkat, de amikor egy keresztúthoz értünk, egy hadifogolymenttel találtunk szembe magunkat, és hiába próbáltunk meg kitérni az útjukból, a foglyokat kísérő katona észrevett bennünket, és a levegőbe lőtt. Ránk kiáltott: „Sztoj!”, azaz „Állj!”. Beállítottak minket is a sorba, majd abba a kolhozba kísérték, amelynek iskolájában előző éjszaka aludtunk. Nemsokára újabb két katona érkezett meg a helyszínre, akik – miután megtudták, hogy szökevények vagyunk – felültek egy kétkerekű taligára, majd követelték, hogy kezdjünk el futni a „jármű” előtt. Az egyik tisztnél egy ostor is volt, amivel gyakran ránk csapott, a taliga elé befogott lovakkal megpróbált agyontaposni minket. Aztán útközben egyszer csak megállította a lovakat, és teljesen levetkőztetett minket. A pénzemet elvette, majd tovább futtatott minket a taliga előtt.

Amikor tíz kilométer megtétele után már úgy éreztük, hogy nem bírjuk tovább, egy német hadifogolylágerbe értünk. Egyszer csak beszélített minket az egyik tiszt az őrházba, levette a fejemről a simléderes sapkámat, majd felvágta. Pénzt keresett benne, de hiába – mivel azt néhány órával azelőtt már elvették tőlem –, ezért jól elvert bennünket.

Éjjel ott aludtunk, majd másnap reggel egy teherautóval a vetkai lágerbe szállítottak minket. Ott már egy egész csoportnyi tiszt várt ránk. Mialatt – parancsukra – lefűrödtünk, egy Szorokin nevezetű tiszt pálcájával hol engem, hol pedig Jóskát ütötte. Már a szánkából és

az orrunkból is folyt a vér, mire a tiszt végre belefáradt az ütlegelésbe. Ezután a hladkovkai lágerbe vittek minket, ahol a már korábban felsorakoztatott rabok elé állítottak minket. A láger parancsnoka szónoklatba kezdett:

– Ezek a fiúk elszöktek, így halál vár rájuk. Ugye egyetértetek velem, hogy ezt a két fiút megöljük?

Még ma is beleborzongok, ha eszembe jut, hogy senki sem szólalt meg. Szinte esedező tekintettel fordultunk ismerőseink felé, és végül egy Bulgar nevezetű szaniszlói fiú a védelmébe vett minket. A parancsnok ekkor rászegelte a pisztolyát, és őt fenyegette meg halállal. A tisztek ezután visszavonultak tanácskozni, majd amikor visszatértek, közölték a társainkkal, hogy minket nem fognak többé látni.

Máig sem tudom, mi tarthatta vissza őket, hogy végül miért gondolták meg magukat, mindenesetre végül visszavittek minket a vetkai lágerbe. Egy büntetőcellába zártak minket, ahol sem ágy, sem asztal, sem székek nem voltak, így sorstársainkkal együtt a padlón kellett aludnunk – ami a rengeteg poloska miatt egyébként sem ment egyszerűen. Dolgozni csak kísérettel mehettünk, és akkor is őrt állítottak mellénk, amikor hazafelé tartottunk a munkából. Mivel azonban jól bírtuk a munkát, olyannyira, hogy még a munkavezető is meg volt velünk elégedve, idővel egyre szabadabban mozoghattunk. Még a városba is elengedtek minket, mivel senki sem szökött meg.

Egy alkalommal éppen szabadnapos voltam, amikor hívtak az őrházhoz, hogy keres valaki. A nővérem volt az. Ha a lágeren kívül találkoztunk volna, három év után aligha ismertük volna fel egymást. Egy napot együtt töltöttünk, majd nővérem másnap visszatért a lágerébe.

1949 novemberében aztán végre hazatérhettünk. A tasnádi állomáson – előttem hazajutott testvéremmel együtt – a szüleim vártak rám. A sok szenvedésben megöregedtek, de nagyon örültek, hogy elveszett gyermekeiket végre visszakapták.

Te még itthon vagy? – Knerle József¹⁵ beszámolója¹⁶

A második világháború végén a posta műszaki osztályán dolgoztam műszerészként. Ekkoriban nagyon gyakran kellett a szovjeteknek telefonvonalakat bekötni. 1945. január 11-én éppen ilyen ügyben mentem be a városba, talákoztam régi barátommal, elemi iskolai osztály- és padtársammal, Róth Lacival.

– Te még itthon vagy? Hol dolgozol? – kérdezte. Miután válaszoltam neki, köszönés nélkül megfordult és elment.

Amikor aztán január 13-án délután kinéztem a posta ablakán, láttam, hogy a megyeházáról éppen az állomásra hurcolják el az embereket. Ekkor az ablak előtt megjelent a húgom, aki sírva közölte velem, hogy menjek haza, mert két civil keres.

Szinte egészen biztos voltam benne, hogy engem is el fognak vinni a többiekkel együtt. Útközben talákoztunk az egyik civillel, aki mondta, hogy menjek haza, mert ott vár rám az egyik barátja. Amikor hazaértem, már nem volt ott senki, de szüleimet utasították, hogy készítsenek össze számomra egy csomagot ruhával, élelemmel. Szüleim hiába kérleltek nagy sírás közepette, hogy maradjak otthon, a fejembe vettem, hogy elintézem az ügyet.

Elmentem a postát vezető szovjet tiszthez, és elmondtam neki, hogy el akarnak vinni. Úgy gondoltam, segíteni fog, mivel ekkoriban egyedül voltam a műszaki osztályon, ezért nagy szükség volt rám. A tiszt azonban borospohárral a kezében félvállról csak annyit mondott: menjek csak dolgozni, nem lesz semmi baj, egyébként pedig Oroszországban is vannak szép lányok, ott is megnősülhetek. Ezzel elküldött.

---

15 A szerző megváltoztatta a nevét.

16 A visszaemlékezés 1998-ban készült.

Mire kértem az utcára, karon fogott az egyik civil, aki már otthon is keresett, és a kapott parancs értelmében azonnal felvitt a helyi karhatalmi központba. Ott Róth Laci fogadott, és csak annyit kérdezett a tisztőtől: „Megtaláltad?” Mondtam neki, hogy én kértem, hogy engedjen haza, hogy összepakolhassam a csomagomat. Laci erre durván rám ordított, hogy ne pofázzak, itt most már ők az urak.

A szoba közepén eszméletlenül feküdt egy ember, akit alaposan megverhettek. Róth Laci megállt előtte, és az arcába vizelt. Ennek az embernek sem volt más bűne, mint nekem. Fél órával később társaimmal együtt egy teherautóval az állomásra vittek. Útközben az egyik szomszédunknak, Ópitz Jani bácsinak kiáltottam, hogy értesítse szüleimet, hozzák az állomásra a csomagomat, mivel Róth Laci már nem engedett haza.

Az állomáson a szovjet katonák géppisztollyal körülvették a kocsinkat, mintha csak valamiféle rablógyilkosok vagy a rendszer ellenségei lettünk volna. Leszállás után az egyik tiszt mindannyiunkat szemügyre vett. A hátgerincsorvadásban szenvedő Steiger Pista, valamint a korához képest nagyon sovány és kisméretű Scheck Dezső esetében is úgy döntött, hogy nem alkalmas munkára, így őket elengedte. Engem jobbról-balról megtapogatott, majd amikor mondtam, hogy nincsen semmiféle csomagom, engem is el akart engedni. Drága édesapám azonban, aki attól félt, hogy csomag nélkül visznek el, odakiáltott: „Jancsi fiam, itt a csomag!” A tiszt ezt megértette, mivel tudott magyarul, így meggondolta magát, s végül betuszkoltak az egyik marhavagonba. Egy másik katona elvette édesapámtól a csomagot, és utánam dobta. Ezután csak annyit láttam, hogy édesapám összerogyott, és elterült a földön, a nővérem és édesanyám pedig a földre borulva, sírva kiáltoztak. Amikor ezt megláttam, én is elkezdtem keservesen sírni.

Amikor ötévnyi szenvedést követően, 1949 novemberében végül hazatérhettem, édesapám sajnos már nem élt. Nagyon fáj nekik, hogy

búcsú nélkül raboltak el tőle. Szívbeteg lett, és 1948. október 25-én meghalt.

Eközben Róth Laci – mivel nagyon sokakat maga ellen haragított – a megtorlástól tartva Amerikába menekült. Senki sem vonta felelősségre a tetteiért. Egy évvel később hazatért, hogy szüleit és testvéreit meglátogassa. A rendőrség figyelmeztetett bennünket, ne merjük bántani Róth Lacit, mert ha mégis így teszünk, sokba kerülhet nekünk.

Én csupán egyszer láttam a városban fiútestvérével és ennek feleségével sétálni az utca túloldalán. Át akartam menni, hogy szembejöjjenek, de végül meggondoltam magam. Nem szerettem volna magamat bajba sodorni – emlékeztem a korábbi figyelmeztetésre.

Függelék

F. M. levele édesanyjához Nagykárolyba, az 7242/1040-es lágerből

[a nagykárolyi postabélyegző keltezése: 1948. október 22.]

„Drága jó Édesanyám

Leveleidet megkaptam ami új életerőt öntött belém! Örvendek hogy Jóska ott van nálatok. Hogy megy neki a gazdálkodás? Tetszik? Maradj is Jóska az anyám mellett és becsüld meg az othont, mer te már tudod hogy mit jellent a távolba lenni! Mi van Krisztinanénivel? Nem említetek! Van e jó termés othol? Van e lovatok, tehenetek, disznótok? Irjatok sok, sok levelet és irjatok mindenről még a pici kutyáról is mert minden nagyon érdekel.

Anyukám hogy vagy, nem vagy már beteges?

Vigyáz nagyon magadra és várj reám, mert szeretném nagyon még egyszer karjaidban hajtaini fejem és kipanaszolni magam csokó-lak beneteket sok szeretettel. Marika”

---

17 A kényszermunkások által hazaküldött négy levelet változtatás nélkül közöljük.

T. I. levele T. M.-nek az 1048-as lágerből

[a nagykárolyi postabélyegző keltezése: 1948. április 5.]

„Kedves Bátyám

Már nagyon régen kaptam tőled levelet nem tudom miért nem irsz. Én egészséges vagyok mit viszont kívánok neked is. Nem tudom nagyon nyugtalan vagyok, hogy se tőled, sem hazulról nem kapok. Pedig nagyon jól esik egy-egy leveled mert csak ez vigasztal bennünket. Többet nem lehet irni sokszor csókollak és szüleimet és a többi testvéreimet. Pista”

M. J. levele feleségének az 1048-as lágerből

[1948. november 1-jén keltezve]

„Szeretett feleségem és gyermekeim.

Kivánom hogy e pár sorom a legjobb egészségben találjon beneteket én jól vagyok hála Istennek csak már nagyon szeretnék haza menni hozátok Kedves feleségem ird meg meg kaptad a két szvetert és a doboz czukrot amit haza küldtem irjatok sürjeben még Szept. 15 óta nem kaptam töletek postát már csak anak örülök ha töletek levelet kapok egyéb már nem vigasztal irjál anyu sokat a gyermekekről szöfogadók e és emlegetnek e engem a kis Magduska a 7-ik születés napi jó kívánságaimat küldi apukája. Nagyon szeretné karácsonyra othol leni de még semi igaz még mesze van ezel végzem soraimat üdvözlöm édes apámat a Rokonságot a szomszédokat Toma Margitot Viktor is üdvöзли öllelek és csókolak beneteket a Meszi távolból Isten veletek és velem apátok és még... [a további részek olvashatatlanok]”

Ismeretlen

[1948. június 12-én keltezve]

„Drága jó férjem

Én hála Istennek egészséges vagyok amit viszont neked is kívánok édes fiam már nagyon szeretném anyi idő után tudni hogy mi van oda haza. A Mamáéktól kaptam tavaj Husvétra egy lapot minden megértetem belőle hogy a Bözsi is oda haza van továbbá hogy vannak az Anusék a gyerekek is nagyok lehetnek. Szüleim élnek és még néha úgy gondolom hogy nincsen senkim oda haza. Édes fiam én értem ne aghódjál én jól vagyok talán engem is haza segít a jó Isten még egyszer csak sokat imádkozatok értem hogy minél és viszont láthatjuk egy mást és boldogan élhetünk tovább remélem ha megkapjátok eszt a lapot aztán válaszolni fogsz minenről evel zárom soraimat csókolok minenkit [a további részek olvashatatlanok].”

Jegyzékek

A Nagykárolyban bevagonírozott deportáltakról 1945 januárjában a városházán elkészített névsor:

	<i>Név</i>	<i>Születési hely</i>	<i>Születési idő</i>	<i>Apja neve</i>	<i>Anyja neve</i>
1.	ifj. Akkerman János	Nagykároly	1914. IV. 7	János	Kinál Teréz
2.	Czilli Margit	Nagykároly	1922. V. 11	István	Fáff Anna
3.	Heim Ferenc	Nagykároly	1907. XII. 5	Sándor	Erzsébet
4.	Heim József	Nagykároly	1916. II. 11.	Sándor	Erzsébet
5.	Lindenmájer János	Nagykároly	1911. VI. 23	István	Müller Anna
6.	Gindele József	Nagykároly	1919. VIII. 31	Ignác	Serli Etel
7.	Tempfli Sándor	Mérek	1925. IX. 25.	Sándor	Dorner Erzsébet
8.	Mézinger Erzsébet	Nagykároly	1925. IX. 25	Fülöp	Mercner Mária
9.	Steiger György	Nagykároly	1909. V. 5.	Antal	Czier Teréz
10.	Gindele Ferenc	Nagykároly	1912. V. 25.	Márton	Krammer Teréz
11.	Kugler Emilia	Nagykároly	1916. IV. 16.	György	Tájringer Mária
12.	Heim István	Nagykároly	1903. V. 26.	Ignác	Linzenbold Katalin
13.	Fleischer Ferenc	Csanáros	1902. I. 6.	Ferenc	Vachter Teréz
14.	Czumbil Károly	Csanáros	1903. XI. 4.	Mihály	Jekk Rozina
15.	Czier Béla	Csanáros	1906. XII. 25.	János	Sájerman Ilona
16.	Torner Terézia	Csanáros	1922. X. 12.	István	Baumgartner M.
17.	Leitner Mária	Amerika	1917. IV. 15.	Ferenc	Rencz Mária
18.	Vachter Ferenc	Nagykároly	1913. XI. 30.	János	Darabán Róza

	<i>Név</i>	<i>Születési hely</i>	<i>Születési idő</i>	<i>Apja neve</i>	<i>Anyja neve</i>
19.	Göbel József	Nagymajtény	1913. VI. 14.	Mihály	Geiger Mária
20.	Egeli János	Kálmánd	1903. II. 8.	Ferenc	Cubler Teréz
21.	Egeli Jolán	Kálmánd	1927. XI. 12.	János	Sefler Katalin
22.	Helényi Anna	Nagykároly	1926. VII. 19.	Nándor	Pósz Mária
23.	Stibli János	Gilvács	1924. IX. 8.	József	Göcz Hermina
24.	Fásztusz Mária	Mezőpetri	1925. III. 6.	Mátyás	Kuncz Matild
25.	Kinál Mária	Nagykároly	1924. VII. 23.	Antal	Hettig Mária
26.	Hettig Mihály	Nagykároly	1925. II. 24.	Mihály	Sefler Erzsébet
27.	Láng László Zoltán	Mezőfény	1925. X. 17.	Mihály	Tempfli Hermin
28.	Pózman József	Nagykároly	1927. VI. 5.	Sándor	Mihálka Mária
29.	Pósz Ferenc	Nagykároly	1900. I. 17.	János	Boleman Teréz
30.	Vachter József	Nagykároly	1906. VI. 26.	József	Sefler Rozália
31.	Vachter István	Nagykároly	1913. III. 6.	József	Sefler Rozália
32.	Gindele Margit	Nagykároly	1926. V. 6.	György	Kinál Mária
33.	Eiben Dezső	Nagyböcskő	1907. II. 18.	Mihály	Smid Anna
34.	Akkerman Erzsébet	Nagykároly	1925. XI. 29.	Ferenc	Sefler Erzsébet
35.	Róth Mária	Nagykároly	1925. IX. 14.	Antal	Vachter Emma
36.	Kuncz Béla	Mérk	1918. X. 4	György	Jekli Kriszina
37.	Branc István	Nagykároly	1913. XI. 19.	József	Leitner Mária
38.	Groszhardt József	Krbétek	1913. IV. 6.	István	Cerlő Mária
39.	Buchman János	Nagykároly	1922. VI. 2.	József	Rencz Teréz
40.	Buchman István	Nagykároly	1924. XII. 16.	József	Rencz Teréz
41.	Félegyházi Gizella	Nagykároly	1925. V. 7.	Márton	Reitler Veronika
42.	Valdman Rozália	Nagykároly	1925. I. 8.	Mihály	Kinál Mária
43.	Huk Ignác	Nagykároly	1903. X. 25.	Ignác	Krammer Veronika
44.	Akkerman István	Nagykároly	1927. VIII. 3.	Antal	Srádi Erzsébet
45.	Heinrich Jenő	Mezőfény	1909. X. 28.	András	Mártai Teréz
46.	Blum János	Nagykároly	1904. XI. 17.	János	Czumbil Gertrud
47.	Fischer Ferenc	Mezőfény	1911. XI. 7.	Ferenc	Vachter Róza
48.	Czeili István	Nagykároly	1908. XI. 16.	József	Kecsmér Katalin

	<i>Név</i>	<i>Születési hely</i>	<i>Születési idő</i>	<i>Apja neve</i>	<i>Anyja neve</i>
49.	Kinál István	Nagykároly	1911. XII. 25.	József	Müller Franciska
50.	Gindele Ferenc	Nagykároly	1909. X.	György	Fülöp Teréz
51.	Buchman Ferenc	Nagykároly	1907. V. 31.	Márton	Gócs Anna
52.	Blum István	Nagykároly	1923. V. 30.	György	Horber Veronika
53.	Cine Gábor	Csanáros	1915. III. 10.	Gábor	Soltész Mária
54.	Hágen Antal	Nagykároly	1900. VI. 3.	János	Glatz Erzsébet
55.	Gnandt Antal	Csomaköz	1900. II. 11.	Jakab	Müller Mária
56.	Fischer György	Mezőfény	1907. IV. 16.	György	Vachter Mária
57.	Szolomájer Mária	Mezőterem	1923. VII. 11.	Mihály	Mózer Terézia
58.	Steib József	Nagykároly	1913. III. 25.	József	Adamecz Teréz
59.	Rés György	Mezőfény	1914. IV. 16.	Antal	Müller Róza
60.	Heinrich György	Mezőfény	1914. XI. 13.	György	Eláf Róza
61.	Ráp György	Nagykároly	1909. III. 19.	Ferenc	Kinál Teréz
62.	Ráp Lajos	Nagykároly	1912. IX. 29.	Ferenc	Kinál Teréz
63.	Heinrich Ferenc	Mezőfény	1914. V. 24.	Pál	Veibel Appolónia
64.	Hauler János	Nagymajtény	1908. IV. 18.	György	Ernyi Erzsébet
65.	Vachter Ferenc	Mezőfény	1910. III. 29.	József	Czier Regina
66.	Sterk Jenő	Mezőfény	1911. X. 22.	János	Veibel Erzsébet
67.	Bérces Heinrich Jenő	Mezőfény	1909. IX. 1.	Mihály	Heinrich Mária
68.	Kohlmájer Antal	Nagykároly	1910. V. 17.	Ferenc	Renc Veronika
69.	Kinál József	Nagykároly	1924. X. 24.	József	Frast Erzsébet
70.	Leiblinger Mihály	Mezőfény	1908. IX. 27.	–	Leiblinger Teréz
71.	Linzenbold Antal	Kálmánd	1910. V. 24.	Pál	Müller Katalin
72.	Linzenbold Antalné	Mezőpetri	1915. II. 1.	János	Buchman Juliana
73.	Czili István	Nagykároly	1909. V. 1.	István	Fáff Anna
74.	Sárvári Sándor	Tokaj	1912. XII. 28.	Ferenc	Kohn Magdolna
75.	Svegler József	Csanáros	1913. XII. 8.	József	Fecser Gizella
76.	Czimmerman József	Nagykároly	1917. VI. 17.	Jakab	Tempfli Magda
77.	Lieb József	Nagykároly	1907. III. 18.	József	Krammer Mária
78.	Fok Ferenc	Nagykároly	1911. VI. 4	Ignác	Téger Mária

	<i>Név</i>	<i>Születési hely</i>	<i>Születési idő</i>	<i>Apja neve</i>	<i>Anyja neve</i>
79.	Dr Semtey József P.	Budapest	1906. VIII. 11.	Károly	Hercin Matild
80.	Müller Antal	Kálmánd	1909. V. 14.	Márton	Szabó Gertrud
81.	Limberger Rudolf	Nagykároly	1915. II. 18.	Rudolf	Kripner Anna
82.	Szolomájer Gusztáv	Nagykároly	1914. VIII. 28.	Mihály	Soltész Mária
83.	Einberger Ferenc	Nagykároly	1908. VI. 20.	János	Horváth Ilona
84.	íj. Akkerman János	–	–	János	

Mózer Mátyás jegyzéke a lágerben elhunyt petri deportáltakról (zá-
rójelben a névmagyarosítás előtti név):

<i>Név</i>	<i>Elhalálozás ideje</i>
1. Teffenhárt	1945. március 22.
2. Kinczel Vendel	1945. április 19.
3. Vekker János	1945. május 9.
4. Mezei (Mózer) Mátyás	1945. május 15.
5. Nádasi (Neuhöff) István	1945. szeptember 26.
6. Czumbil Mihály	1945. szeptember 29.
7. Kaizer István	1947. február 7.
8. Barth István	1947. március 4.
9. Pfeifer János	1947. március 27.
10. Mórent János	1947. március 28.
11. Emili István	1947. március 29
12. Hársfalvi (Horn) István	1945. április 19.
13. Müller Ferenc	1947. május 17.
14. Rés János	1947. május 17.
15. Harmatos (Heim) Ferenc	1947. június 20.
16. Rés Jenő	1947. július 16.
17. Neuhöff Mátyás	1948. május 5.
18. Nyiri István	1945

Tartalom

<i>Visszaemlékezések a szovjet fogságra (Máthé Áron)</i>	5
<i>Előszó (Czókos Gergely)</i>	7
<i>Előzmények</i>	10
A kezdetek	10
Gimnáziumi élmények	11
Mezőpetri a front átvonulása előtt.....	16
Menekülés nyugatra.....	19
Kaotikus állapotok.....	21
A front átvonulása Mezőpetrin.....	22
A nagykarolyi események.....	23
A román közigazgatás időszaka	24
Megérkeznek a szovjet „felszabadítók”	25
<i>Modernkori rabszolgák leszünk</i>	29
Fogságunk kezdete	29
Úton a Szovjetunióba.....	33
Konsztantynovkán	35
Végleges szálláshelyünk	37
<i>Megkezdjük a munkát</i>	41
Az asztalosműhely.....	41
Az első három hónapom	42
<i>A szovhozban</i>	45
Ismerkedés az új környezettel.....	45
Szállásunk	47
Kölcsönmunkásként a Kisfaluban.....	48
Élmezés a szovhozban	52
Pavel Petrovics, a szovhoz főépítésze.....	57

<i>Az éhínség</i>	64
Az oroszok élelmezése	64
Zabrált javak és hadizsákmány	66
Asztalosként Nagyfalu úttörőtáborában	68
Ismét a lágerben	71
A keserves 1947-es esztendő	72
<i>Deportáltak portréi</i>	78
Mock József	78
Resz József	84
Szilágyi Pál	87
Három elválaszthatatlan munkatárs	90
<i>Jobb idők következnek</i>	92
Mesterünk, Metrofan Petrovics Vorobio	92
Rejtélyes jövevények	93
Munkakörülmények	96
Egészségügyi körülmények	98
Élelmezésünk	101
Látogatás nővéremnél	106
Levelezés	109
Kulturális tevékenység	110
Vallásgyakorlás	111
Szórakozás és párkapcsolat	112
A százszok és mi	116
<i>Hazatérés</i>	119
A nagy csalódás	119
Hazatérés	120
Végre otthon	123
Amit csak utólag tudtam meg	124
Aki megpróbálta a lehetetlent	125
<i>Utószó</i>	128
<i>Deportált társaim visszaemlékezései</i>	130
Altfater Dezső nyugalmazott kaplonyi tanító beszámolója	130
Kiss Zoltán beszámolója	140
Te még itthon vagy? – Knerle József beszámolója	147
<i>Függelék</i>	
Levelek	150
Jegyzékek	155